

ÚJ KORSZAK

és

POLITIKAI PROGRAMMJA.

ÍRTA

ATTICUS.

BUDAPEST,
AZ ATHENAEUM« R. TÁRSULAT KIADÁSA.
1889.

Budapest, 1889. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

E munka nem harci, sőt nem is párt-irat. Nem támad meg sem osztályokat, sem pártokat; a felforgó viszályokat egészen tárgyilagos, pártatlan álláspontonról tekinti, midőn itt-ott foglalkozik velük. Alapgondolata az, hogy nagyszabású nemzeti politika, tervét kell részletesen kidolgozni, s *a pártprogrammok csak annyiban jogosultak, amennyiben e tervet egészében és részleteiben felkarolták.*

A magyar nemzeti politika munkatervénck megállapításához és tisztázásához akarok járulni a jelen munka által.

Fejtegetéseim, s a felvetett kérdések nem mind újak; sőt a tárgyalt kérdések legtöbbször főleg mint publicista, s részben mint a parlament tagja, részletesen foglalkoztam a lefolyt évtized alatt. Több kérdéssel részletesebben, mint a jelen munkában, mely terjedelmileg nem mehetett túlságba.

De ami évek előtt csak doctrinair, akadémikus fejtegetés vala, most már az *activ* politika programjára került, sőt részben a valóság küszöbén áll. Ép azért évek előtti, bár más alakú fejtegetéseim most gyakorlati értéket nyernek.

De egészen új kérdésekkel is foglalkozom; mert az új korszak politikai és reform-programmja képenek kiegészítéséhez szükségeseznek tartom azokat.

Különösen újabb kutatásaimnak e munkában felsorolt konkrét eredményeire, azon fontos új adatokra hívom fel az olvasó figyelmét, melyek ismerete nélkül az új kor politikai programja, egyes részeiben, el sem készíthető.

Így az olvasó mindazon politikai, társadalmi és gazdasági eszméket találja jelen munkámban, melyek közpályámon lelkesí-

II

tettek és lelkesítenek ma is. És melyek megvalósulása egyértelmű lesz a modern nemzeti állam létesítésével. Ez eszmék jelenleg már a jövő programját képezik; de mégis tudom, hogy nem mind valósulnak meg legközelebb.

A nemzeti cél felé azonban már azt is nagy és örvendetes közeledésnek fogom tartani, ha a napi renden levő kérdéseket sikerül megvilágítanom, s a közvélemény és a parlamenti pártok figyelmét sikerülni fog a jövő kérdéseinek egy néni elvikeire ráirányoznom, s ekkép az új korszak munkatervét konkrétebbé és teljesebbé tennem.

E reményben bocsátom közre munkámat.

Budapest, október 21.

Atticus.

Új korszak.

A *monori* csata a parlamentben októli). 21-én megvitatott.

A cs. és királyi hadsereg — a zászlókérdés daczára — Tisza s Fejérváy javára döntötte el az ütközet sorsát. Mert ez volt a háttérben. Különbén a parlament *hangulata* más leendött, bár szavazata ugyanaz lesz vala. T. i. 122 (18 ellenében.

Az országnak a hadsereg címében nagy közjogi vívmánya és a deficit nélküli budget által, nagy pénzügyi diadala van.

Ki tagadhatná, hogy ez kettős nemzeti öröm?

Öröm, minöben már rég nem részesült nemzetünk.

A pártgyűlölet lángját ez öröm, úgy látszik, még sem fogja rögtön kioltani. De c láng vörös fényén mégis áttündöklök az új korszak képe. *A békés nemzeti munka korszakáé.*

Kiérkezte nem függ sem parlamenti jelenetektől, sem párt-haragtól, sem egyénektől.

Sőt már itt van, a nemzet belelöp, bármí történök a házban és a házon kívül.

Ez új korszakot el kell fogadnia mindenkinek minden következmenyével, szellemével, feladataival, céljaival, terheivel és nemes örömeivel. Mindenkinék, akár a hatalom, akár az ellenzék élén van.

Elfogadta — sőt kezdeményezte — Tisza Kálmán, akár marad a kormányon, akár — jószántából — távozik onnét; mert, hogy megbukjék, arról a parlament mai viszonyai közt, pláne a közjogi és pénzügyi siker után, szó sem lehet.

El kell fogadniuk azon ellenzéki férfiaknak, akik a pártgyűlölet tüzes ostorát pattogatják Tisza ellen.

Mert a *pénzügyi egyensúly helyreállításával*, (a hadsereg címéről nem is szólva) valóban új korszaka nyitott a magyar politikának. A legszebb reményekre jogosító új korszak.

Egy évtized lehangoltság közepett múlt el; most emelkedett hangulatba csapott át a nemzet közszelleme.

Egy évtized, pénzügyi zavaraink miatt, a sanyarúság korszaka volt; most új életerő lüktet a nemzet ereiben.

Egy évtized a lemondás csendes apathiájában telt el; most friss erővel támadnak fel a vágyak.

Egy évtized aránylag szegény volt alkotásokban: tikkadtan várták a felüdítő esőt a reformok parlag földjei. Es most a pénzügyi egyensúly helyreállításával egyszerre szárnyra kél a reformok friss szellője.

Egy évtized tikkasztó aszálya után a magyar állam oly helyzetbe jutott, hogy egyidejűleg rendezheti pénzügyeit és nagy méretekben újra kezdheti a részben megakadt munkát.

A magyar nemzeti kultúrállam művei újra épülhetnek. A berendezkedés újra folyhat tovább. A két évtized előtt megkezdett nemzeti munka befejezéséhez közeledhetik.

Ily eredményért érdemes volt egy évtizeden át nyomorogni. Ily fellendülésért érdemes volt egy évtizeden át lemondani. A nemzeti munka nagy programjával szemben érdemes volt egy évtizeden át csak a tatarozással megelégedni. A nemzet erőinek ily kibontásával szemben érdemes volt egy évtizeden át az erőgyűjtés unalmas feladataival foglalkozni.

Pénzügyeink tényleg oly állapotban vannak, hogy az új korszak igényeinek megfelelőhetnek. Nem kell továbbra is a lemondás, önmegtágadás sanyarúságait szenvednünk. Habár nem szabad belesnünk a régi hibánkba, a meggondolatlan költekezésbe, a magyar állam modern berendezéséhez teljes bizossággal hozzáfoghatunk.

És hogy nem vaktában, hanem teljes czéltudatossággal és tervszerűséggel fog történni o berendezkedés, e tekintetben biz-

tosítékot nyújt az egyes kormányzási szakok élén álló férfink egyénisége.

A kiegyezés óta nem volt ily nagy tehetségekből és kipróbált szakerőkből álló kormánya Magyarországnak.

Az igazságügy élén oly férfin van, mint *Szilágyi* Dezső kinek nagy tehetségeit, sőt geniejét, akkor is bámulta az ország, midőn az ellenzék padjain ült s ki most, mint gyakorlati államférfin, a már kész reform-tervek egész özönével fogja csakhamar meglepni a parlamentet és közvéleményt egyaránt.

Az új korszakot tulajdonképp az jelezte, hogy ő a kabinetbe lépett. De igazságtalanság el nem ismerni, hogy ez új korszakot pénzügyileg s gazdaságilag Tisza tette lehetővé s ekkép ő készítette elő.

A közlekedés, ipar, kereskedelem ügyének vezetője ma is *Baross* Gábor, kinek munkaereje, erélye és merész conceptiói annyiszor elragadták nemcsak a közvéleményt, hanem legharagosabb napjaiban az ellenzékét is.

A pénzügyek élén a legszerencsésebb miniszter, *Weckerle* áll, kinek oly hosszú deficites korszak után először sikerült a költségvetési hiányt megszüntetni. A szakértelemnek, munkaerőnek és a nagyszabású pénzügyi tehetségnek oly jeleit mutatta eddig is, hogy a közvélemény teljes bizalommal van iránta, E bizalmat csak a külföld pénzhatalmasságainak bizalma múlja felül.

Csáky Albin gróf politikai nézetei felől különböző, felteszem: jogosulatlan felfogások uralkodnak; de nagy képességeit senki sem vonja kétségbe.

Az államtitkári karban oly kipróbált jelesek vannak, mint *Berzeviczy* Albert, *Teleszky* István, vagy oly nagy reményekre jogosító új erők, mint *Lány* Lajos, *Tibád* Antal.

Így lehetne folytatni a többi szakokról is. De hisz még a pártgyűlölet leghevesebb kitörése sem mondja, hogy a ressort-miniszteriumok élén nem a legjobb erők állnak. Az ország, a

parlament legkiválóbb tehetségei töltik be a miniszteri és az államtitkári székeket.

Mindez, valamint a hadsereg özönében kivívott nagy közjogi diadal arra volna ok, hogy a nemzet és parlament a, legelkesültebb bizalommal üdvözölje az új korszak kormányát. Ije a monori csata után is kérdéses, vájjon a pártharag nem vállalkozik-e az ellenkezőre?

Az új korszak szelleme azonban erősebb a pártgyűlöletnél. Ez békés munkára int mindenkit s nem gyűlölködésre. Ije lehet, hogy az ellenzék heve valóban újra kitör.

Miért? Mert gyűlöli Tisza Kálmánt. Pártatlan álláspontomat fenn akarva tartani: nem bocsátkozom Tisza államférfim szerepének bírálásába. Iránta való rokonszenvenmet elfojtva, csakis rideg tényekkel számolok.

Csak két eset lehetséges.

Vagy sikerül az ellenzéknek a kivívott sikerek daczára, végleg elkedvetleníteni Tiszát, úgy hogy ez bár ismerve szívós jellemét, nem valószínű — távozik a kormány éléről, vagy nem sikerül, s Tisza még továbbra is megtartja a kormányt.

Az utóbbi esetben a kormányzás folyik tovább Tisza vezérlete alatt; de természetesen az új korszak követelményeihez képest; s ez esetben Tiszára még nagy hivatás vár. A pénzügyi missió után a reformok missiója, melynél Szilágyi lesz legbecsebb munkatársa.

Az első esetben új, kiszámíthatlan viszonyok jönnek, de az új korszak ekkor sem törölhető le a napirendről. Csak lehet tartani a nemzeti munka fennakadásaitól.

Mert téved, aki azt hiszi, hogy Tisza *rögtönös* távoztával a rend és nyugalom helyre áll.

Az esetleg megújuló parlamenti *botrányok* helyett következnenek akkor a még veszélyesebb parlamenti *válságok*. *A szabadelvű párt nem sokáig élné túl Tisza távozását.*

Tisza után csak egy *átmeneti kabinet* következhetnék, mert

az ellenzéki tömegek, mint diadalmas hadsereg nyomulnának a szabadelvű párt táborába. *Átmeneti* kabinet, de hová? Az *ismeretlenhez*.

Legkülönbélebb, legellentétebb elvekből alakult párt lenne akkor a kormánypárt, élén egy minden árnyalatot képviselő, tehát kebelében szintén a legnagyobb ellentétet rejtő kabinettel. Tartható volna soká ily kabinet? Vagy azután az, az ismeretlen, mely utána következnek?

Magyarország elveszteni ekkép azon nagy előnyét, hogy a kormányzat folytonosságával bír Ausztria zűrzavaraival szemben.

Az osztrák parlament fejtelensége nem törne-e be akkor a Sándor-utczai palotába? És e fejtelenség védelme alatt nem kapnának-c új erőre nálunk is a nemzetiségi velleitások?

De ami fő: az osztrák foederalistikus törekvésekkel szemben. melyek mindig határozottabban domborodnak ki, mily tekintélye ereje és hatalma lehetne azon Magyarországnak, mely saját belzavaraival küzd, s melynek parlamenti kormánya bizonytalanság esélyeinek van odavetve?

Tisza Kálmán természetesen-nem kormányozhat örökké. Legfőbb bűne az ellenzék előtt úgyis az, hogy már másfél évtized óta kormányoz.

A jövő embere azonban még nem jelent meg a politikai láthatáron. Oly államférfiú, aki biztosíthatná a parlamenti kormányzat szilárdságát Tisza után is.

Lehet, hogy e férfiú már a közel jövőben kibontakozik a homályból, mely most rejtí. De most még csupa köd és homály van a láthatáron. *Addig nem, szabad megbuktatni akarni Tiszát még legesküdebb ellenségének sem.*

Tiszának távozása a kormány éléről kockáztatott ugrás volna e köd sötéttségében. Oly ugrás, melynek következményei kiszámíthatatlanok volnának.

Nem pusztá feltevések ezek, hanem a nemzeti öröm köze-

pott is komoly aggodalmak, melyeket oszt és kell hogy osszson mindenki pártkülönbőség nélkül.

Tiszának szintén vannak, mint mindenkinek, így a jeles államférfiaknak is, fogyatkozásai, sőt hibái. De meg van egyszersmind a többi közt azon páratlan előnye, hogy parlamenti pártot *ma meg* csak ő tud teremteni és fentartani. Oly előny ez, mely egyszersmind az ország előnye.

Tisza *előtt* az ország parlamenti válságokkal küzdött; így lenne ez Tisza *után* is, amíg a jövő embere meg nem jelenik a magyar politika színpadán.

Ezekre pedig nincs szüksége a nemzetnek. Amire szüksége van, az egy nagyszabású magyar politika, melynek vezérfonalát, mint majd igyekszem kimutatni, csak a szabadelvű felfogás képezheti. Ép azért a nemzeti munka e vezérfonalának szempontjából is aggasztó azon bizonytalanság, mely Tisza *időelőtti* távozására következhetik.

A retrográd irány csak nem rég és erélyesen fenyegetődött. Nem lehetséges-e, hogy a zavart a hatalom gyepőlőinek megragadására használja fel?

Ha a *jövő kormányát*, azt, mely Tiszának a közeli, vagy távoli *önkéntes* — mert csak erről lehet szó — visszavonulására következnie, kellőleg elő nem készítjük, nagyon is lehetséges, sőt valószínű.

A jövő e kormányának a szabályosan fejlődő viszonyokból és mindenestre a szabadelvű pártból kell alakulnia, nem pedig a zavarból és rázkódásokból.

És pedig a nemzeti munka *már most* megállapított programújának alapján.

E programot, s megvalósításának módozatát segítsék a pántok létesíteni. Eszmékre, munkatervre van szükség és nem pártgyűlöltre, melytől ezek nem várhatók. És mely a nemzeti munkának csak *gátja lehet.*

II. FEJEZET.

Nemzeti eszme.

A magyar nemzöt kivívta államiságát. E szempontból a magyar probléma meg van oldva.

De a magyar államiság, mely régebben *czél* volt, most már *eszköz*. Eszköze a magyar nemzet kifejlesztésének. Sőt magának a magyar nemzet megeremtésének.

Mert a, magyar nemzet csak politikai, nem egyszermind kulturai és társadalmi fogalom.

Ily értelemben ezer év sem volt elég nemzetünk consolidálására.

A faj és nemzet fogalmát összeolvasztva, csak a magyar államiság volt azon eszme, melyhez ragaszkodtunk. De anélkül, hogy az államiság lényegét igazán megértettük s következményeit levontuk volna.

Mindig csak védtünk, conserváltunk. Védtük a magyar állameszmét a papiroson és a harcmezőn.

Így alakult a magyar nemzeti jelleg, a magyar közszellem. Védelemre és nem hódító terjeszkedésre volt mindig felvonva a magyar faj ereje. Csak az önfentartásra, s nem a növekvésre, kibontakozásra.

Az elnyomott fajok tompa, nehéz légkörében alakult a magyar genius. Mint az íré, vagy lengyelé. A létért folytatott nehéz küzdelemben, melynek a népek éji úgy alá vannak vetve mint az egyének, a magyarnak védelmi és nem a támadó szerep

jutott. Azon sajnós szerep, mely a gyengék osztályrésze az erősekkel szemben. A zsákmány szerepe a zsákmányló, a vis inertiae szerepe a támadó erő ellenében.

A régi léggört, a régi eszmevilágot magával hozta a magyar az új korba.

A magyar államiság kivívása nem alakította át a magyar nemzet gondolkodását.

Fajunk észjárása még mindig az önfentartás szűk eszme-körében forog. Nem a hódításról, hatalmas megnövekedésről, a népek versenyterén játszandó nagy szerepről, hanem a megtartásról, a védelemről gondoskodik.

Minden népnek, mely nagyot tett s mely hatalmassá kifejlődött, volt vagy van nagy nemzeti eszméje. Gyakran túlzott, sőt hóbortos, de alapjában erős öntudatra valló nemzeti eszméje.

Az angol a földgömbet sajátjának tartja. Iskoláiban azt taníttatja a gyarmatokon, hogy a világ angol birodalom s a fejedelmek, császárok, királyok a brit felség vasallusai. Minden állam a háromegekirályság függeléke. Minden foglalás, hódítás távol világrészekben lopás, elkövetve az angol tulajdonjog ellen.

A német szintén világhivatást érez lelkében. Azt hiszi, hogy a latin népektől átveszi a vezetést, nemcsak a harezteren, hanem a kultúrában is. A Dunát német folyamnak tartja, a keleti tengert német tengernek.

A francziának is volt nemzeti eszméje: a gloire. Vau jelenleg: a revanche.

Az olasz, bár lelke mélyében még Triesztről és Trentinóról sem mondott le, olasz tengerre akarja tenni a Földközi tengert.

Még a kis népeket is nagy aspiratiók lelkesítik.

A román, tíz millió román nemzetről álmodik. A szerb ki akarja terjeszteni hazájának határait a szerb nyelv területére. A bolgár nép akar Nagy-Bulgáriát, melybe beleérti Macedóniát, sőt Konstantinápolyt.

Csak a magyarnak nem lehetne nagy célja, magas törekvése?

Csak neki volna tiltva a hevület?

Chauvinismusról vádolják a magyart helytelenül. Van magyar chauvinismus: igaz. Ez azonban inkább a sajtóban, mint a nemzetben létezik. Inkább egyes vezetőkben, mint a nemzet zömében. Bizonyos faji gőg, osztálykeveltség van a magyarban; de nem türelmetlen, hanem csak lenéző gőg. És ez is conservatív, nem pedig aggressív. Csak a faji suprematiának megvédelmezésére gondol, s nem terjeszkedésre. Jellege a passivitás. Az elzárkózás és nem a meghódítás. A visszautasítás és nem a megnyerés.

Amit tehát magyar chauvinismusként neveznek, részint nem igaz, részint helytelen. De a chauvinismus nem nemzeti eszme.

A magyar temperamentum amily könnyen hevülő, époló nehézkesen szárnyaló. Sőt lusta. Nagy feladatokat nem tűz maga elé.

A történelem szellemének sugallatára pedig tehetné. Valamikor vezérnemzet volt Közép-Európában. Bár száma aránylag kicsiny, nagy nemzeti eszme fokozni tudná erőit. Jelen ethnographiai és geographiai configuratiója közepett sokat érhetne el.

Szerencséje, hogy Ausztriát nem bírja egységes nemzet. Osztrák *nemzet* nincs, csak vannak osztrák nemzetiségek. Ezeknek vannak külön apró törekvéseik; de Ausztriának nincs egyetlen nagy nemzeti gondolata.

Sem szláv, sem német nem tud lenni. Német azért nem, mert a szlávok majd kétszer nagyobb számú a németségnél. Szláv azért nem, mert a németség nagy kulturális és történelmi tényezőt képez. Ezenfelül háta mögött van a nagy német nemzet. Sőt az osztrák szlávok sem értenének egyet, habár el tudnák nyomni a németséget. Győzelmük után egymás ellen támadnának, mint a közös ellenség legyőzésére szövetkezett ellenfelek.

A lengyeleknek más aspirációjuk van, mint a cseheknek, s ezeknek más, mint a szlovéneknek.

Ha tehát a magyar egységes nemzet tudna lenni, nem csak politikailag, hanem társadalmilag és kultúráikig, kiszámíthatlan nagy hivatás várna rá.

Hogy politikailag egységes, s mert a magyar faj tartja kezében, szinte komoly vita nélkül, a vezérszerepet, már ez elég arra, hogy a monarchia súlypontja Magyarországon legyen.

És a súlypont annál biztosabban marad itt, mert most már nem kétséges, hogy a monarchiának jövőre csak Oroszországgal lehetnek küzdelmei. Nyugotról mindinkább Kelet léié lökik az események; s így előbb-utóbb Oroszországgal kellend összeütköznie. Egy *szláv* hatalommal vívandó harcok idején pedig úgy a dynastikus, mint a monarchiái érdek tiltakoznék az ellen, hogy Ausztria-Magyarországnak a *szláv foederalismus* által fenyegetett állama tartsa kezében a hegemoniát.

A vezérszerepet az események szinte felkényszerítik Magyarországra.

E szerencsés helyzetet a magyar nemzet nagy eredménnyel használhatná fel céljaira. Önzésből igaz; de egyszersmind a monarchia érdeke miatt. Ez, valamint a dynastikus érdek, erős Magyarországot kíván. A magyar nemzet jogos aspirációinak támogatására bizonyos fokig egy nagyhatalom eszközei állnak készen.

De mindenekelőtt aspirációra, nemzeti eszmére van szükség. Vágyra, mely tudjon hevíteni. Eszmére, mely tudjon elragadni. Célra, mely felé öntudatosan lehessen törekedni. Rendszeres, következetes munkára, mely alkalmas arra, hogy e célra elvezessen. *Magyar politikára*, mely a munka tervét kidolgozza, s azt felossza a nemzet *minden rétege* között.

Mi lehet, sőt mi kell, hogy legyen a magyar nemzeti eszme? A cél, melyre törekednünk kell? A gondolat, mely lelkesítse a magyart?

A magyar nemzeti és nemcsak a politikai állam.

A magyar nemzeti társadalom.

A magyar nemzeti kultúra.

Mindezt együtt fejezve ki: *a magyar nemzeti kultúr-állam.*

Ami nem készült el egy ezred év, annak létre kell jönnie pár évtized alatt.

Létrejöttétől függ jövőnk.

A többi csak következmény. Ha egyszer a magyar nemzeti kultúr-állam létrejött, nemzetünk nagy hivatása Európa közepén s különösen világrészünk keleti részében önmagától képződik.

A feltétel, a kiindulási pont a magyar nemzeti állam. Nem pedig a pusztán politikailag magyar állam.

Amíg a magyar nemzet nem kész, addig nem lehet *kifelé* nemzeti politikát csinálni. Addig céljaink, törekvéseink nem törhetnek ki a haza határain túl. Addig csak mint a monarchia egyenjogú állama léphetünk fel a külviszonyokban.

Van és lesz dolgunk itthon is elég. Dolgoznunk kell a nemzeti kultur-állam kifejtésén.

Nem Chauvinismus ez, csak a *mód* ne legyen chauvinistikus, melylyel ezt elérni akarjuk.

Belügyi állapotaink (leszámítva a parlamenti hajsztát) és a külviszonyok szerencsésen alakultak arra, hogy nemzeti célunk megvalósításán sikerrel munkálhassunk.

Így azokat, mint ezeket öntudatosan kell felhasználnunk. De mindenek felett meg kell állapítanunk a nemzeti munka tervét.

Nem vaktában, nem véletlenül, nem az események által vitetve kell a nagy nemzeti eszme megvalósítására törekednünk.

Az új korszak vezéreszméit hosszú időre, kell megállapítanunk.

Fel kell állítani a *nemzeti* programot és nem pusztán csak *pártprogramainkat*.

III. FEJEZET.

Közjogi kérdések.

A nemzeti kultúr-állam kifejtésére belügcink jó alkalmat adnának, ha a parlamenti viharok nem ismétlődnek.

E viharok ha meg is újulnak, a hadsereg czímkérdésében elért siker folytán kétségkívül alább hagynak, végre megszűnnek. *habár mint Helfynek az október 21-diki ülésben telt előleges megjegyzései mutatták, az ellenzék vagy legalább a szélsőbal a vívmányt formailag kifogásolni alkarja.*

Nemzetiségi kérdéseink közül egy som acut jellegű. E kérdések nem fogják gátolni nemzeti munkánkat.

Erdélyben van *erdélyi* kérdés, mely komoran, fenyegetően lép fel; e kérdés azonban főleg gazdasági és helyes állam politikai, mint valódi nemzetiségi kérdés. Így kell azt tekinteni, s akkép megoldani. Erdélyt, mint majd kifejtem, iparos vidékké kell átalakítani.

A nagy közjogi kérdések szünetelnek vagy végleg tisztázvák. A kisebb kérdések egynémelyike a törvényben és gyakorlatban egyaránt megoldatlan maradt. Ez elég bajt okoz koronként, mert egyes felmerülő esetek Konfliktusokat idéznek elő. Ez esetek azonban hozzá fognak járulni, hogy a kisebb kérdések is, mint a zászlókérdés és más hasonlók, a hadsereg czímének mintájára szintén tisztáztassanak. *Az államiság legfőbb kérdései azonban többé nem vitásak.*

Közjogi párt van a parlamentben. De ez is azon ponton

áll, hogy túlnyomó részében az apró közjogi czívódások daczára rálépjen a dualismus alapjára.

Ugron Gábor az elszakadó rész tehetséges rezére.

A elszakadás csak rövid idő kérdése, melyet siettet azon körülmény, hogy a szélső baloldal ráunt Polonyi vezérének. A függetlenségi párt politikailag és erkölcsileg felbomlásban van. E bomlásból azonban egészséges állapot jó létre.

Ez helyesen lesz így.

A közjogi harc megbénítja a nemzet kifejlesztéséért vívott harcot. A közjogi viszály megkötözi a nemzet kezét. Miért nem haladt a régi Magyarország? Mert örökös közjogi harczai, graménei voltak.

A Deák-párt idejében is a közjogi küzdelem bénította meg ezen nagy korszak modern szellemét.

Ha közjogi harczaink megújulnának, a nemzeti kultúraltam még soká nem készülne el.

De a néha előforduló conflictusok daczára sem fognak legalább nagy mértékben megújulni. A magyar nemzetet jogtalanul vádolják ellenségei, hogy a monarchia, jelen szerkezetét szét akarja morzsolni.

A magyar nemzet távol áll azon törekvésektől, melyeket a, külföldön tán még barátai is, a monarchiában azonban csak ellenségei tulajdonítanak neki.

A magyar nemzet bizonyára büszke és öntudatos nemzet.

Büszke múltjára, melyben vezérszerepe volt Európában. Akkor úgy néztek fel nagyságára, azon népek, melyek ma szertik lenézni.

Öntudata azt súgja neki, hogy a jelenben is hivatást tölt be; a jövőben pedig e hivatása és pedig Európa, az európai népek szabadságának és fejlődésének érdekében, még szebb, még nagyobb lesz.

A magyar nemzet tudja, hogy állami és nemzeti létét nem az Ausztriával való szövetsége teremtette. A magyar állam léte-

zett, nagy és hatalmas volt már akkor, midőn Ausztria még csak egy jövődöbeli alakulás magvát képezte. Akkor, midőn Ausztria nem volt egyéb egy kis herczegségnél.

És akkor ez a nagy és hatalmas magyar állam mentette meg Ausztriát a nyugati szlavismus ellenében. Azon szlavismus ellenében, mely akkor még Németországban is, név szerint a mai Poroszországban erős, Csehországban pedig hatalmas volt. Oly hatalmas, hogy a nagy és hatalmas magyar nemzet nélkül a kis Ausztria vele szemben okvetlenül elbukik vala.

Igaz, hogy később a kis Ausztria, a német birodalomra támaszkodva, a Habsburg-dynastia által abba beolvadva, de főleg a magyar állam, mint keleti védfal mögött, hatalmassá lön. Igaz, hogy a török invasio és saját hibái a magyar nemzetet a mohácsi catastrophába lökték. Az is igaz, hogy a magyar államnak Mohácsnál szétört hajója a Habsburgok kikötőjébe menekült, hogy nagy havariáját kiigazítsa.

De a magyar nemzet soha sem mondott le államiségéről és nemzeti jellegéről. A legsötétebb napokon sem mondott le jövőjéről. A sorsnak semmiféle csapása küzepett sem feledte múltját, a mikor vezetett, mikor oszlop volt s nem az, a mit az oszlop tart. A mikor védő vala és nem a megvédett.

De másrészt mikor Ausztriával, illetőleg a dynastiával. hosszú százados küzdelem után kibékült, szerződését, őszintén, hátsó gondolat nélkül kötötte meg. Lovagiasan, nyíltan, ami nemzetünknek faji jellege.

A magyar nemzet nem ápolja tehát azon titkos gondolatot, hogy államiségának hajóját, mihelyt annak mohácsi sérvei megszüntek, a Habsburgok s a monarchia révéből kivezesse. Hogy újra saját zászlaja alatt jelenjék meg Európa nemzetközi vizein.

És pedig nemcsak azért, mert a magyar nemzet megtartja kötéseit. Nemcsak azért, mert kimondott szavához hű. És ha lehet, még hübb királyához, s az uralkodó házhoz.

A magyar nemzet jól tudja azt is, hogy államiségának

hajója nőm eléggé erős arra, mikép egymagában a világpolitika tengerének új veszélyeivel megküzdhessen. Magyarország még soká nem pótolhatná az osztrák - magyar monarchiát.

A török veszedelem elsodorta a középkori hatalmas magyar államot. A szláv veszedelemmel a modern magyar állam nem tudna megküzdeni.

A magyar nemzet tehát úgy lovagias jelleménél fogva, mint okosságból, szorosan ragaszkodik a dualismushoz. Azon államformához, mely míg egyrészt biztosítja a magyar államiságot és ennek kifejlődését, másrészt a monarchia összes erejét ez államiság védelmébe viszi. A dynastiához való hűség pedig oly szikla szilárd tétele a magyar politikának, hogy egyetlen egy túlzó sincs ebben az országban, aki azt kétségbevonná.

A nemzet óriási többsége pedig a legteljesebben át van hatva azon tudattól, hogy a dualismus megfelel a magyar érdekeknek. Hogy a dualismus fenntartása főleg magyar politikai cxigcutia. Hogy a dualismus megbontása, bármily alakban lépne is az fél, ellentétben volna a magyar nemzet érdekeivel.

Hogy tehát a monarchia másik államának foederalisticus szervezete, ha ez lehetetlenné tenné a dualismus fentartását, sértené a magyar nemzetet.

Csak az ábrándozók vannak nálunk más hitben. Azok, kik a monarchia közjogi helyzetének átalakulásában a magyar államiság kifejezettebb felléptét, sőt az önálló, különvált Magyarországot pillantják meg.

Csak az ábrándozók nem látják a foederalismus és szlavismus veszélyeit.

Csak az ábrándozók és politikai rövidlátók akarják nálunk a németiség uralmát megdönteni Ausztriában.

Csak ezek akarják a nemzet figyelmét egy agyrem, a gormanisatio veszélye által elvonni a valódi veszélytől, a szlavisatiótól.

Csak ezek akarnak új, bizonytalan alapot teremteni a magyar államiság számára, a már biztos alap helyett.

Csak ezek nem látják be, hogy minden rázkódás, sőt minden változás csak a magyar nemzet érdekeit tehetné kétségessé. Hogy tehát a monarchia mai szerkezetének fenmaradása kiválóan magyar érdek.

De még az ábrándozók és a politikai rövidlátók sem mimnek tovább. Maga a függetlenségi párt átalakult. Nincs többé egyetlen ember sem Magyarországon, kinek szava és befolyása van a magyar közvéleményre, s ki az Ausztriától, vagy épen a dynastiától való elszakadást hirdetné. Nincs tán senki, aki ily gondolatot csak ápolna is.

A magyar nemzet tehát semmi okot sem ad azon feltevésre, vádra, gyanúsításra, mintha a monarchia felbontását tűzte volna ki célul, holott éppen a monarchia szilárdsága kiválóan magyar érdek.

A magyar nemzet nem tartozik többé Európa elégedetlenéi közé, a kik a népek tanácsának előszobáiban duzzognak, börtönben lánczot viselnek, titokban összeesküsznek. A kik minden változástól, rázkódástól üdvöket remélik.

A magyar elégedett, ura sorsának. Szabad és nem szolga. Férfi és nem gyermek.

A távol jövőre nézve lehetnek, vannak is tovább menő aspiratiói. Ez aspiratiók azonban nincsenek ellentétben Európa, legkevésbé pedig a Habsburg dynastia érdekeivel. A magyar nemzet ki akarja fejteni önmagát, államiságát, a benne szunnyadó nagy erőket.

E nemzeti aspirationak azonban semmi köze az actualis közjogi viszonyhoz és politikához. Ez nem hátsó gondolat, hanem a lehetőségek figyelembe vétele. Nem csalárdság, hanem nemzeti és állami létünknek természetes következménye.

És ez nem azt teszi, hogy a magyar nemzet fel akarja bontani a monarchiát. Ellenkezőleg: a magyar érdek azt köve-

teli, hogy a monarchia minél tovább fennálljon jelen szerkezetében.

Minden catastropha jelenleg és még hosszú időn át készületlenül találná a magyar nemzetet és államot azon szerepre, melyet Mohácsnál elejtett.

Európa a magyar nemzet miatt nyugodt lehet. Nem a zavar elemét képezi az, hanem a rendét.

Nem a felforgatását, hanem a fentartását. Nem a változását, hanem az állandóságát. A nagy európai érdekek találkoznak a magyar érdekekkel. Mert a magyar érdek teljesen megfelel, sőt előttük jár a monarchiái érdekeknek.

A koronkint felmerülő összeütközések nem azt mutatják, hogy a magyar államjog és a monarchiái érdek összeférheti ének. A politikai felfogásnak ezen három századon át Becsben ápolt felfogása végleg le van küzdve.

Csak a végleges elhelyezkedés és kölcsönös megnyugvás nehézségeit tárják fel.

Az apró, kényes kérdések elül való kitérés hibás voltéit.

És azt, hogy hibákat követnek el mindkét részen.

De egyik fő ok a germanisatio rémképének felújítása.

Pedig azt lehetett volna hinni, hogy e rémmel végleg leszámolt Magyarország.

A germanisatiónak ezred éves múltja van. Akkora, mint a magyar nemzetnek.

A germanisatio tulajdonkép első királyunkkal Szent Istvánnal kezdődött. Csupa germán intézmény volt, a mit e nagy király, nemzetének és államának megszilárdítása végett átvett; mert a magyarnak akkor még államalkotó intézményei nem voltak Germán intézmény volt maga a vármegye, mely nálunk legtovább fentartotta magát.

Csupa germán cultura volt, mit nemzet- és államalkotó királyunk, szent István meghonosított; mert akkor még magyar cultura egyáltalán nem létezett.

Később más nemzetek culturája is hatott a magyarra; de ép a magyar állam megalapításának idején, szinte kizárólag német hatás alatt álltunk. És később is német bevándorlók, német culturával érkeztek közénk. — Iparra, művészetre nagyrészt németek tanítottak bennünket. Leginkább németek alapították városainkat.

Ausztria pedig háromszázadon át germanisált, gyakran a legerőszakosabb eszközökkel.

S mi lett az eredmény? Hogy a magyar cultura, — bár fejlődését leginkább a német befolyás irányozta, — rég önállóvá lett. Hogy a németiség legnagyobb része hazánkban nyelvileg is beolvadt a magyar nemzetbe. És hogy különösen az alkotmányos aera óta, a magyar cultura vitátlanul államalkotó tényezővé lett. Hogy végre maguk a német eredetű városok valóságos váraivá és pivot-jaivá lettek a magyar nyelvnek.

A germanisatio veszélye tehát vagy agyrém, vagy csak politikai ürügy. Inkább az utóbbi, mint az első.

Mikép is fenyegethetné elnémetesedéssel Magyarországot, Ausztria? Azon Magyarországot, mely önállóan és függetlenül intézi belügyeit. És azon Ausztria, mely többé nem német hatalom, nem előőrse a német nemzetnek.

A németiségnek és német culturának ma is jelentékeny szerepe van Ausztriában. Nem kizárólagos és egyedül uralkodó szerepe, a szlavismus javára sok előnyéről le kellett mondania. De e szerep még mindig nagy fontosságú s nekünk nincs érdekünkben, hogy attól megfosztassék.

Legveszélyesebb pedig a számokra való hivatkozás.

Senkinek sem juthat eszébe a magyar faj szerepét Magyarországon összehasonlítani a németiség szerepével Ausztriában. Ez utóbbi ott csak culturali tényező volt s nem egyszersmind államalapító s államalkotó elem.

Ellenben a magyar faj alapította és tartotta fenn a magyar államot. Reányomta jellegét az államra és a többi fajokra.

Ausztriában a dynastia s nem a német faj. Magyarországon a magyar nemzet csinálta a történelmet.

De a tömegekre és a számokra való hivatkozás még sem lehet érdekünkben.

Igaz, hogy a németség Ausztriában nagy kisebbségben van; de a magyar faj sínes Magyarországon többségben.

Igaz, hogy Ausztriának nemzetiségei majd mind szlávok í de hu a számokról és tömegekről van szó, akkor a románok is számítanak Magyarországon.

És igaz, hogy a germanophobok nálunk csak Ausztriára alkalmazzák az ethnographiai számtant; de miként fogják meggátolni, hogy a mi nemzetiségi túlzóink ne hivatkozzanak e veszélyes mathematicára.

Végre igaz, hogy ugyanők Ausztriára nézve vonják le foederalistieus következtetéseiket; de majd levonják következtetéseiket a mi túlzóink Magyarországra nézve is.

A germanisatió rémlátói végzetes tévedésben vannak. Tévedésük főleg a personalunióra vonatkozik.

Ha a foederalismus Ausztriában kivívná diadalát, ebből aligha a tiszta personalunio támadna elő, hanem esetleg a monarchiának oly foederalistikus szervezete, mely aligha válnék a magyar nemzet és magyar állam előnyére.

A foederalismus diadalával okvetlen előtérbe lépne a szlavismus.

Ki számíthatná ki ennek hová való fejlődését? Avagy ki állíthatná meg fejlődésének útján?

Azon Ausztria, melynek közjogi alapját nem a dualismus, hanem a foederalismus képezné, okvetlenül szláv jelleggel birua. És azon osztrák-magyar monarchia, mely a népek *fajsulya* helyett azok *tömegét* juttatná érvényre a politikában, mint hatalom okvetlenül szláv színészetre tenne szert.

Monarchiánk ez esetben nem — mint régen — német, hanem szláv hatalommá lenne.

Ép úgy versenyezne Oroszországgal a szláv kérdésben, mint a régi Ausztria versenyzett Poroszországgal a német kérdésben.

Csakhogy az előbbi versenynek szomorúbb következményei lennének, mint voltak az utóbbinak.

Poroszország egyszerűen kiszorította Ausztriát a versenytérről, Oroszország elnyelné.

És ekkor, vagy még előbb, föllépne egy — a germanisatióval ellentétes, — de sokkal veszélyesebb rém, a *slavinisatio*.

Ide vezethetne azon politika, melyet többen csak azért írnak zászlajukra, hogy kettébontsák a hadsereget.

A germanisatio agyréme ckkép kergethelné a nemzetet egy valódi veszély örvényébe.

Csendüljön meg a nemzet fülében annak visszhangja, a mit Deák idevonatkozólag mondott.

A germanisatiót megpróbálták, nem sikerült. A slavisatiót még nem kísérelték meg; ennek sikerülése tehát nincs még kizárva.

De erre nem kerül a sor. A magyar nemzet a dualismushoz ragaszkodik. S a mihez ez ragaszkodik, nem bukhatic meg a monarchiában.

Közjogi bonyodalmak tehát nem fogják gátolni a magyar nemzeti állam megalakulását.

IV. FEJEZET

Külügyi helyzet.

Ismétlem: csak a szlavizmus az, mely veszélyes lehet a magyar érdekre.

Nem szabad tehát a magyar nemzet figyelmét a germánizáció felé *vissza*, hanem *előre* kell fordítani, a szlavizmus problémája felé. De ezzel is a külügyi helyzet kapcsán kell számolnunk.

A külügyi helyzet felettébb kedvező. Nem a fegyveres béke miatt. Az orosz háború közelsége, vagy távolsága a szerencsés külügyi helyzeten mitsem változtat. És hozzá felettébb valószínű, szinte bizonyos, hogy Oroszországgal való háborúnk még soká elmarad, tehát egy nagy háború még éveken át nem fogja megzavarni nemzeti munkánkat.

A hármasszövetség nem támad, de sokkal félelmesebb hogysen megtámadhatná. Maga a hármasszövetség csak kifejezője annak, hogy Magyarországra az európai viszonyok kedvezően alakultak.

Három századon át e viszonyok beleütköztek a magyar államiságba. A magyar állam e viszonyok nyomása alatt roskadt össze.

Most egyszerre megváltozott mindez. Az európai helyzet a lehető legkedvezőbb a három századon át félben maradt nemzeti munka folytatására és befejezésére.

E munkának szinte egyetlen gátja a szlavizmus. És

Európa leghatalmasabb nemzetei velünk tartanak Oroszország megfékezésében.

E világtörténelmi változás a magyar alkotmány helyreállításával esik össze.

Ha a kiegyezés a francia-német háború *elüti* nem jó létre, Ausztria okvetlenül kardot ránt Franciaország mellett. Andrassy Gyula gróf csak mint Magyarország miniszterelnöke érvényesíthette messzepillantó politikáját.

Az újjá született Magyarország és kormányelnöke, A ndrassy mentették meg a monarchiát s adtak új irányt Európa politikájának.

Magyarországnak mindig büszkesége marad ez és az, hogy egy nagy államférfiút adott világrészünknek, három század óta a legelső,ki Európa sorsára mély és maradandó befolyást gyakorolt.

Ez elégtételnél azonban fontosabb az, hogy Magyarország ekkép megszerezte a legelső katonai állam kardját a szlavismus elleni küzdelem számára.

Franciaországra, habár segélyünkkel legyőzi vala Németországot, soha sem számíthattunk volna Oroszország ellen. Németország ellenben biztos szövetségesünk.

E külügyi helyzet közepeit a szláv probléma kevésbé veszélyes alakban jelenik meg. Sőt önmagában sem oly ijesztő rém az, mint néha napján feltűnik, mikor a nemzet figyelme a távolabbi jövő felé fordul.

Egyedül Oroszország fenyegetőleg növekvő hatalma az, amitől tartanunk, amivel meg kell küzdenünk, nem pedig a panszlavismus.

A *panszlavismus* régi jelszó. Ez azon popáncz, melylyel minduntalan megfenyegetik a magyart. Ez azon rém, mely ösztünszerű félelmet tart ébren a magyar nemzet lelkében. Ez azon lidércz, mely Európa mellét nyomja.

De szemébe kell nézni végre a rémnek. Le kell számolni a panszlavismus nevében támasztott fenyegetéssel.

Ha a panszlavismus a szláv népek lelkéből lukadt vágy volna, ha azt jelentené, hogy minden szláv nép egyesülni óhajt, akkor a szláv egység eszméje egyikét képezné a leghatalmasabb, legfenyegetőbb eszméknek.

A mit száz milliónyi embertömeg akar és akar erősen, mindent kockáztatni készen: az szinte ellenállhatatlanul megtörténik, ha csak — ami nagy dolog és ritkaság — még hatalmasabb tényezőkbe nem ütközik.

Ha a száz millió szláv valóban egyesülni akarna, akkor a jövő század küzdelmei két sarkpont körül forognának: a társadalmi nagy problémák megoldása körül nyugatpn s a szláv probléma körül keleten.

Mert azon tiz év, mely még a jelen századból hátra van, távolról sem lenne elég az utolsó ezredév egyik legnagyobb problémájának megoldására.

A római birodalom bukása óta nem merült fel Európában nagyobb kérdés, mint a szláv kérdés: ha a szláv népeket valóban áthatná az egyesülési vágy.

Nagy Károly szinte Universalis monarchiájának küzdelmei, a Hohenstaufok harcrai, a középkor zivatarai, a napóleoni eszme, a német és olasz egységi törekvések nagy dolgok voltak. De tán egyik sem folyt be annyira ezek közül Európa sorsára, mint befolyna (ha igaz alapja volna) a szláv egység eszméje.

Mert nemcsak hatalmi, hanem egyszersmind kulturai kérdésről van szó. Száz millió szlávból s egy csomó néptörmelékből álló rengeteg birodalom fenyegetést képezne Európára. Napoleon jóslatának első fele teljesezhetnék. Ha t. i. a germán és latin világ egymással meghasonolva — nem lenne képes az iszonyú nyomásnak ellenállni.

A politikai egyensúly teljesen megrendülne. Politikai és társadalmi formáink veszélybe kerülnének. A szlávtság ismeretlen chaosa szakadna Európára, hozva magával ismeretlen eszméket, az ismeretlen irányba induló cultura elemi csiráit.

A moszkvai szláv apostolok nagyra vannak vele, hogy a keletkező szláv cultura arra van hivatva, hogy a szerintük elvé-nült nyugati cultura romjain megvalósítsa a muszka renaissance-ot. A római-görög helyett a bizanti tatár-szláv, a nyugati helyett a keleti renaissance-ot.

Íme, ily nagy világtörténelmi jelentősége volna a szláv eszme győzelmének. Nemcsak a hatalmi, hanem egyszersmind az összes társadalmi és kulturái viszonyok megrendülnének.

A népvándorláshoz hasonló átalakulás jönne létre, midőn az északi barbárok megdöntötték a római világbirodalmat és durva kézzel kioltották a görög-latin cultura fényét.

De természetesen csak akkor, ha a szláv eszme diadalmas-kodnék.

Ez a diadal azonban akkor is kétes lenne, habár minden szláv népet a legbensőbb érzelmi kapocs fűzne össze. Európának mégis fél, vagy egész századon át minduntalan megújuló liar-ozaiba kerülne a szláv törekvések féken tartása. Óriási kávé-ézókba, minőket világrészünk nem látott a napóleoni hábo-rúk óta.

És Magyarország e harcok színtere lenne, mint volt akkor, midőn a török invasió sanyargatta Európát.

A magyar faj nemzeti problémája szorosan beleszövődve a nagy világproblémába, a szerint nyerné megoldását, amint el-dőlné emez.

Íme, ily végzetes következményei lehetnének Magyar-országgra, a magyar nemzetre a panszlávismusnak, ha az valóban a szláv népek szívéből kinőtt hatalmas fa volna.

Szerencsére ez nincs így.

A panszlavismus a történelem egyik legnagyobb hamisí-tása és csalása. Az orosz hatalmi terjeszkedésnek legálno-kabb eszköze.

Nincs a szlavismus történetének egyetlen mozzanata, mely-ben a szláv egység gondolata még csak meg is villant volna.

A lathi egység, tolt az összes latin népek egységének eszméje, mely ma már csak Castelar álmai közé tartozik, néha fel-léi ragyogott a történelemben. A szláv egységről sóba sem volt szó, a legújabb időkig még a rajongók közt sem. Pedig a latin egység is lehetetlenség volt mindig. *Faji* közösség alapján nem támadhat politikai egység. A latin népekben a faji egység köteléke sokkal gyengébb volt a nemzeti öntudatnál. Francia, olasz, spanyol, portugál soha sem érezte összetartozandóságát.

Csak a szláv népeknél lett volna ez másként?

És mikor született volna a szláv egység gondolata? Talán az orosz történelem kezdetén, a tatárhódítás előtt, amikor az oroszok által lakott föld — Oroszországról ekkor még szó sem volt hol lengyel, hol magyar hódoltság, hol mind a kettő vala? Vagy a hosszú tatár iga szülte a szláv egység gondolatát?

Nem csak a szláv népek nem gondoltak soha faji közösségükre, annál kevésbé nemzeti egységükre, hanem az orosz politikát sem vezette, *még ürügy* gyanánt sem a gondolat. Persze szintén a legújabb korig.

A töröknek Európából való kiűzése a múlt századtól kezdve foglalkoztatta az orosz politikát: igaz. De *nem a szláv eszmével* kapcsolatban. Erre épen nem gondolt nagy Péter, s maga II. Katalin sem. A *keleti császárság* eszméje villant meg e nagy orosz politikus asszony agyában, nem pedig a szláv egységé. Nagy Péter pedig még erre sem gondolt.

Nyugat restaurálta a nyugat római császárság eszméjét. A vezérhatalmasságnak és az universalis monarchia eszméjének ez volt kifejezése. A római császárság címe ezért vándorolt a történelem folyamában egyik hatalmas uralkodóról a másikra.

II. Katalin vagy tán inkább Potemkin, a kelet-római, a byzánti császárság eszméjét akarta életre kelteni, hogy a czárság egyenrangú legyen a nyugati császársággal. A régi Byzáncz fénye vakította el az északi Semiramis szemét, mint elvakította Róma fénye a középkorban a nyugati hódítókat.

A Nyugat új életre keltette a latin-görög műveltséget és világnézetet. Oroszország restaurálni akarta a byzanti, romlott görög műveltséget, mely hatott rá s eldöntötte az orosz kultúra irányát.

De még ez a gondolat is mily bágyadt, s a megvalósítására tett kísérletek mily szakadozottak s terv nélküliek az orosz történelemben. Oroszország 1621-ben még szövetkezik a portával Lengyelország ellen. Nagy Péter a 17-dik század végén nem ápolta nagyobb vágyat, mint hogy az azovi tenger felett biztosítsa uralmát.

E nagy orosz uralkodó egyáltalán kevés figyelmet fordított birodalmának déli részeire. A keleti tenger nagyobb gondot okozott neki, mint a Boszporus, Stockholm sokkal jobban érdekelte, mint Konstantinápoly. Svédország inkább, mint Törökország.

És mégis erre az uralkodóra fogják rá a hírhedt végrendeletet. Rá, a kinek eszébe sem jutott Byzancz meghódítása.

A történelem nem ismer nagyobb hamisítást, s a tényekben kevésbé gyökerező mondát. Oroszországban az udvari politika és a diplomacia szokása, rendes mestersége volt a hamisítás. Ma már konstatálva van, hogy II. Katalin végrendeletét Menszikov és Bassevicz hamisították. München tábornagy a végrendelet kihirdetése után rögtön kijelentette, hogy a nagy czárnő végrendeletét elsikkasztották, s újat gyártottak helyette.

Nagy Péter végrendeletének mondája hazugságból keletkezett. Es annyiival nagyobb hamisítás volt ez, mert annak állítólagos tartalma nem felelt meg az orosz birodalom megalapítója szándokának.

II. Katalin igen is tervezte a török birodalom meghódítását. A Kucsuk-kainardzi-i béke Oroszországot Kertsch, .Tónikái és Kimburn birtokába helyezte. Lehetővé tette, hogy Oroszország a Fekete tengeren hajóhadat tartson, a mire Nagy Péter még álmában sem mert gondolni. Azután Krim meghódítása, túlsúlyt adott Oroszországnak Törökország felett. Szebasztopol

mintegy varázsütésre támadt a régi Akktiár helyett. Ez volt az első valódi fenyegetés Konstantinápoly ellen.

Potemkin jelentőségteljesen írhatta 1787-ben, midőn II. Katalin meglátogatta Krímet, Szebasztopol egyik kapujára: *Erre vezet az út Konstantinápolyba.*

De II. Katalin hódításának emléke és iránya csakhamar elhomályosodott. I. »Sándor egészen nyugati politikát űzött és nem keletit. A szent szövetség létesítójétől távol állt minden hódító gondolat Konstantinápoly felé.

A szláv eszme a legújabb kor, a moszkoviták, a pánszláv apostolok találmánya. Az összes szláv tradíciókkal ellentétben álló új gyártmányú legenda, melynek letéteményese volt legújabbban Katkov.

A hivatalos Oroszország sem tette soha azt magáévá. Legáltalább nyíltan nem. A szentpétervári politika a szláv egység megvalósítására nem gondolt a legújabb korban, valamint a múltban még maga az eszme sem merült fel.

Oroszországnak egyszerűen tengerre van szüksége, hogy meg ne füljön. A Feketetenger a Bosporus nélkül zárt tó. A császár birodalma csak úgy lehet tengeri hatalommá, ha szabad ki-bejáratot kap az arany-szarvon át.

Ezért van szüksége Konstantinápolyra. A kié Konstantinápoly, azé az uralom a fontos átjáró felett. Konstantinápoly a Bosporus partján, Oroszországra nézve annyi, mint volna az angolra a Suez partján egy nagy város és vár. Ezt Anglia minden áron hatalmába akarná keríteni.

Oroszországnak ez okból van szüksége Stambulra. Nem a panszlavismus lökte tehát előre az orosz politikát a Balkán félszigeten, hanem a Fekete tenger felszabadítása s a Bosporus áttörése.

Minden egyéb csak ürügy volt a csári politika előtt. Ürügy volt a kereszténység eszméje, szemben a mohamedanismussal. Ürügy a panszlavismus, szemben a germán-magyar világgal.

Ürügy a szláv kultúra, szemben a germán-latin-magyar kultúrával.

Szláv egységi törekvés tehát nem létezett soha és nem is létezik jelenleg. Sőt a szemek előtt levő tények bizonyítják az ellenkezőt. Bizonyítják azt, hogy a szlávok nem az *egység*, hanem a *törzsrendszer* alapján iparkodnak alakulni. *A törzsi vonzerő legyőzte bennük a faji vonzerőt.*

Ugyanezen tények egyszersmind azt bizonyítják, hogy a szlávok nemcsak észak felé nem gravitáltak, hanem délen sincs központi vonzereje. Hogy tehát a *délszlávismus* éppen oly hümbög, mint a panszlavizmus. A legutóbbi bolgár-szerb háború fényesen demonstrálta, mennyire való a délszlávok egységi törekvése. Ugyanezt megmutatta a szerbek és horvátok gyűlölködése. Nincs a délszlávok közt egyetlen nép sem, melynek vezérszerepét a többiek elismernék s melynek hegemoniája alatt a többiek egye-sülni akarnának.

Ristics idejében, aki első kormánya alatt tettszelgett magának a szerb Cavour szerepében, mely szerepet teremtményeinek hízelgése tulajdonított neki, Szerbia akart lenni a délszláv Piemont. De mennyire sántikálnak a hasonlatok, különösen a politikában, kitűnt éppen Szerbia példájából. A Balkán-félsziget nem Itália, annál kevésbé volt, vagy lehet Szerbia Piemont.

A Balkán legsajátságosabb alakulása az ethnographiáuk. Az utolsó két ezer év folyamában minden nép törmeléke oda vetődött, s ott szinte érintetlen megmaradt. Az államalkotó elem négy századon át a török vala. De ha a török uralmat elképzeljük a Balkán-félszigetről, nem marad annak semmiféle jellege. Egy néptörzsnek sincs ott sem számánál, sem kultúrájánál fogva uralkodó helyzete. Szinte legkevésbé van a szerb nemzetnek.

A görög nép legszámasabb s némi emléket őrizte meg hajdani kultúr-képességének. De a Balkán-félsziget szóién lakva, nincs koncentrikus helyzete, s mint az alábbi adatokból is kitűnik, nem terjeszkedik ki kellőleg a hajdani és jelenlegi török

birodalomban. Ezt nem vették figyelembe azok, kik mint Gladstone, s általában az angol radikálisok a török birodalom örökösévé Görögországot akarták tenni. Ha Görögország kultúráját kifejti, s fajlag terjeszkedik — és mind a kettőre van képessége — akkor, egy távolabbi jövőben igen jelentékeny szerep juthat neki a Balkán-félszigeten.

Es e szerep ellen nekünk magyaroknak legkevesebb kifogásunk lehet, mert a Balkán-félszigeten minden nép közt a görög az, melynek aspirációi legkevésbé ütköznek érdekeinkbe.

Egyelőre azonban a nagy görög aspirációk csak pusztá álmok, melyek meg nem valósulnak. De nem kevésbbé álmok, mint a délszláv apostolok törekvései, akik az ellentétet soha sem fogják megszüntethetni bolgárok, szerbek és horvátok, tehát azon három főtörzs közt, melyekből a délszlávság áll. Mind a három törzs egyénileg akar fejlődni, s pedig azon horvátság is, mely a Starcsevics-féle örültség által megszállva, Magyarországtól el akar szakadni. És a három törzs közül egyik sem emelkedik ki annyira, hogy a másikra nyomást tudna gyakorolni.

A horvátot a többi délszlávtól már vallása is elválasztja. Egy katolikus szláv törzsnek a görög-keleti délszlávokra nem lehet befolyása. De számbelileg és kultúráilag is oly keveset különböznek egymástól a délszláv törzsek, hogy egyik sem kerekedhetik a másik fölé.

A legközelebbi jövőben nem attól lehet tartani, hogy a délszlávokat az egységi törekvés ragadja el, hanem inkább attól, hogy a bolgárok és szerbek a testvérháborúk egész sorozatát fogják viselni egymás ellen, részint terjeszkedési vágyból, részint pedig, hogy határaikat a nyelvhatárok szerint kiigazítsák.

A Balkán-félsziget keleti részeiben azonban a bolgárok fölényben vannak. Nem pusztán legutóbbi győzelmeik, hanem számuk miatt. A délszlávok közt a bolgárok vannak számbeli túlsúlyban; mert nem csak Bolgárország és Kelet-Ruméliában, hanem Maczedóniában is ők képezik a lakosság nagy többségét.

A Balkán félszigeten a népszámlálás felettébb hiányos. Inkább csak hozzávetésen, mint komoly adatokon nyugszik. A A török hivatalnokok összeírásai teljesen megbízhatlanok. Ez elmondható Macedoniaról is. Annyi azonban bizonyos, hogy a törököknek nem volt érdekükben a bolgárok számát felettébb magasra tenni a török és görög lakosság közt. Újabb hivatalos adatok szerint Macedónia lakossága mégis következő törzsekből állt: 1,251.385 szláv és oláh (túlnyomólag bolgár), 463 ezer muzulmán (ezek közt is sok a bolgár) és nem egészen 60 ezer görög. Maguk a szerb és horvát statisztikusok 1 millió 124 ezerre teszik a macedóniai bolgárok számát.

És még másutt is, magában Konstantinápolyban s környékén nagy számmal léteznek a bolgárok. így bizton feltehető, hogy számbelileg jelentékenyen felülmúlják a másik két délszláv-törzset; de nem annyira, hogy ezeket valaha elnyelhetnék.

S az éremnek van másik lapja is. A bolgár nemzet elég erős arra, hogy törekedhessék egyéniségének megvédelmezésére Oroszországgal szemben; de nem elég nagy és hatalmas arra, hogy a Balkán-félszigetet valaha meghódítsa, s így jelentékeny délszláv birodalmat alkosson.

A török birodalom felbomlásának lehetőségével jelenleg már számolni kell minden politikusnak. És e kérdésnél az a fő mozzanat: kié lesz Konstantinápoly?

Hogy egyik nagy hatalomé sem lesz, ez felettébb valószínű. A kölcsönös féltékenység Byzancz elfoglalásában meg fogja gátolni valamennyit. Ha pedig éppen Oroszország akarná Konstantinápolyi meghódítani, egész Európának fegyverre kellene kelnie, hogy az ebből folyó veszély ellen megvédelmezze magát.

A török birodalom, tán már közeli felbomlásának esetén alig lesz más választása Európának, mint hogy Konstantinápoly birtokosává a bolgárokat vagy a görögöket tegye. De épp az említett adatok bizonyítják, hogy a bolgároknak sokkal nagyobb igényük lehet Konstantinápoly elnyerésére, mint a görögöknek.

De habár ez esemény be is következik, az ekként megnövekedett Nagy-Bolgárország nem lehet veszélyes sem a Keletre, sem monarchiánkra nézve. Mert még ennek a Bolgárországnak lakossága sem haladná meg a 6 milliót s a tulajdonkép való bolgár lakossággal szemben — magában Nagy-Bolgárországban nem jelentéktelen ellensúlyt képezne a tekintélyes számú oláh, görög és szerb lakosság. Arról nem szólok, hogy Görögország, Montenegró és Szerbia, kívül, mindent elkövetnének, hogy a balkáni szláv hatalom hegemoniáját megdöntsék.

Íme, a szlávismus valódi képe. Nem azon álom-kép, melyet a délszláv apostolok rajzolnak. Nem a szláv Balkán és szláv dél agyrémenek megvalósulása, hanem a délszláv népek versenyének története létesül ugyanoly arányban, mint a délszlávok felszabadulnak.

A szlávismus tehát jövődöbéli alakulásaival egyáltalán nem fenyegethet bennünket. Oroszország egy magában is hatalmas állam. Es különösen hatalmassá lehet, ha jelen fejlődési arányait megtartja, úgy annyira, hogy Európának saját biztossága miatt, előbb-utóbb le kellend számolnia vele.

De a hatalmas, a fenyegető Oroszország csak az orosz hatalmi kérdést vetheti fel, nem pedig a szlávkérdést. A szláv egységhez e kérdésnek semmi, köze.

A délszlávismus pedig sem mint egységre való törekvés, sem mint egyes nagyhatalom kérdése nem fenyegeti monarchiánkat. A déli szláv törzsek sokkal kisebbek, hogysen veszélyesek lehetnének ránk, habár egyesülni igyekeznének. Annál kevésbé lehetnek veszélyesek akkor, midőn a hegemonia és terjeszkedési vágy miatt úgy gyűlölik, mint csak a — testvérek tudják gyűlölni egymást.

A magyar érdekek szempontjából jó tudnunk ezt. Az elbizakodás veszélyes, de a túlságos aggodalom még inkább az. A magyar nemzetnek nem szabad kétkednie jövőjében. Fajunkat, nemzetünket fenyegetheti több veszély, sőt a veszélyek ellen nin-

csenek biztosítva a legnagyobb népek sem. De nem szabad rémképeket alkotni ott, ahol ezek nem léteznek. A magyar nemzetnek nem szabad a jövőbe pillantva, egy óriási öklöt felemelve látnia: a panszlavismus öklét.

Oroszországgal nekünk bizonyára lesz óriási harcunk. Bulgária vagy egyéb kérdés miatt a mérkőzésnek be kell következnie. Ránk nézve azonban e mérkőzés kedvező körülmények közt fog érkezni. A panszlavismus lidércnyomásától minden esetre szabadulnunk kell. A tények világosságának el kell üznie e kísértetet. Nemzeti munkánkban felesleges aggodalmak által nem szabad megzavartatnunk.

Igaz, hogy e munkának egyik legnagyobb feladata, hogy a szlávizmussal szemben megerősítsük fajunk állásait és a magyar állam oszlopait.

E szlávismus azonban nem jelenti a panszlávismust, hanem *Oroszország hatalmi és a velünk érintkező, van épen a magyar államban létező szlávtság társadalmi terjeszkedését.*

Ami különösen a délszlávismust illeti, ez mint anyagi hatalom veszélytelen, s mint kultúrtényező igen alárendelt szerepet fog játszani. Oroszország kultúrája nagygyá fejlődhetik, s ez nagyobbá teheti az orosz nemzetet a csárok hódító politikájánál.

Ez a kultúra, ha mi nem haladunk gyorsan, nagy vonzerőt gyakorolhat északi határainkra, melyek fejlett kulturális pontok, virágzó magyar városok által különben sincsenek védve.

A délszláv kultúrával szemben hatalmas kultúr-övének van, melyet a dunántúli városok: Pécs, Kaposvár, Kanizsa, Szombathely, Sopron stb. képeznek. Magyarországnak kultúráilag épen legfejlettebb része érintkezik a délszlávok által lakott területekkel; e kultúra tehát szükségkép alárendeltségben marad a magyaral szemben.

Nemzeti munkánknak tehát főleg Északon és Keleten vannak nagy, komoly feladatai, Felső - Magyarországon és

Erdélyben. De legfőbb feladat a magyar kultúr-állam kiépítése.

A külügyi helyzet erre kedvező. Kedvező még az esetben is, ha a közel jövőben háborúnk lesz Oroszországgal. Németországgal szövetségben lévén, a háború kimenetele szinte biztos javunkra. Nemzeti munkánkat tehát egy külpolitikai szerencsétlenség nem fogja megállítani.

V. FEJEZET

Reformjaink és a közszellem.

A jövő problémája ez: meg kell teremtenünk a modern és nemzeti államot és társadalmat.

Magyarország még nem modern állam a szó valódi értelmében és a mi tán még komolyabb tény, nem valóban nemzeti állam. Modern jellegéből még sok vonás hiányzik. Nemzeti jellege még csak politikailag van; de nincs sem kultúráig, sem társadalmilag.

Magyarországnak nincs egységes kultúrái fejlődése, nincs egységes nemzeti társadalma.

Ezek azonban csak a végeredmények, melyeket előbb ki kell küzdeni. És miképp kell kiküzdeni? A magyar állam minden erejével, a magyar politika minden gondolatával, a magyar társadalom egész súlyával. Gyakorlatian szólva: intézményekkel, melyek célja a modern nemzeti állam létesítése.

Tehát az állami és társadalmi lét minden mozzanatának e célra való berendezésével. E szerint reformokkal minden téren, reformokkal a közoktatás, közgazdaság, de főleg a közigazgatás és igazságszolgáltatás terén.

Közoktatásunk, közlekedésünk és igazságügyünk nagy előhaladásokat tett. Ezek területén közel jutottunk a modern és nemzeti állam eszméjéhez. De a hátra levő lépést még itt is meg kell tennünk. Névszerint az igazságügy terén a lépések egész sorozata van bátra. Át kell alakítani bírói

szervezetünket, a mit a táblák decentralizációja nem merít ki teljesen.

Az írásbeliségből át kell mennünk a szóbeliségre, s e célból a polgári és büntető eljárást gyökeresen át kell alakítanunk.

Polgári törvénykönyvet kell alkotnunk, s egy sereg más kisebb-nagyobb reformot kell létesítenünk.

De legtöbb a teendő a közigazgatás terén. Ez fejlődött az alkotmányos korszak óta legkevésbé, pedig főleg ennek segítségével valósítható meg a modern és nemzeti állam.

Itt a tatarozás nem elég, az egész épületet le kell bontani, melynek minden fala dűledezik, minden oszlopa meggörbült, özs/s/.es vakolata lehullott. A községtől föl a központi kormányzatig az egészet újra kell alkotni.

A reformok e nagy tervében a tisztviselők kinevezése nem a lő dolog. A súlypont az autonómiának és igazgatásnak berendezésén, a határok megvonásán nyugszik.

Mikép kell szervezni a községet, a járást, a megyét, a kis várost, a törvényhatóságot képező várost?

Mikép jutnak érvényre az úgynevezett érdekeltségek? Az autonómiában a súlypontot a járásokra vagy a nagyobb területet képviselő megyékre kell-e helyezni? Mily állása legyen a községnek a járás, a megye és a kormány irányában? Mily szabad mozgási kör biztosítandó a városok számára, s a városi autonómia mikép különbözzék a megyeitől? Mely ügyek tartozzanak az autonómia és melyek a közkormányzat hatáskörébe? Miként alakítandók át a törvényhatóságok az állami adminisztrációt ellenőrző testületekké?

És mindez intézmények, reformok mellett mily új hivatalok teremendők, melyeket kell átalakítani, hogy az új szervezet szabályosan működhessék?

Mikép szabályozandó a közrendészet, a szegényügy stb.

És mindennek koronája gyanánt, bár igen helyesen, ez

valószínűleg meg Tisza nyilatkozata szerint legelőször, mikép alkotandó a modern, vagy a mi egy, a jogállam legfőbb criteriuma és exponense, a közigazgatási bíráskodás?

Íme a reformoknak egész tömkelegé, melyben eltévedhet még a legkörültekintőbb és legvigyázóbb elme is, habár a párt-szenvedély tüzes ostora nem kergeti.

Sőt bátran kimondható, hogy ennyi és ily gyökeres reformra nemcsak a nagy közvélemény, a nemzet közvéleményt nincs elkészülve, hanem nincs készen a szakemberek kis közvéleményé sem.

Közéletünk jelei legkevésbé foglalkoztak közigazgatási kérdésekkel; ez az oka, hogy oly kevés szakértelem nyilatkozott eddig igazgatási dolgokban.

Világos tehát, hogy reformjaink csak fokozatostul léphetnek életbe.

.4 fokozatos reform azonban nem a húzást-halasztást jelenti.

Csak az egymásutánt, nem pedig az ürügyöt a mátmásra.

Még lassú fejlődést sem.

A lassú fejlődéstől, a minden rosszat és korhadat elpusztító időtől várni reformjaink megszületését, annyi, mint azokat a végtelenségig halasztani.

Vannak idők, mikor a foltozás, javítás, tatarozás többé nem segít. Ezek akkor következnek be, midőn a régi intézmények teljesen elkorhadva, hasznavehetetlenekké válnak. Nekünk legtöbb intézményünket alapjától tetőzetéig újra kell építenünk. A tabula-rasa rendszerét kell elfogadnunk.

Angliára gyakran szoktunk hivatkozni. Szoktam én is.

A magyar és az angol szellem közt valóban sok hasonlóság van. És erre büszkék lehetünk.

A hasonlóság azonban egészen politikai. Felfogásunk a politikában érett és gyakorlati, mint az angoloké. Forradalmi

szellemünk nincs, mint az angoloknak. Az alkotmányt nem gyártjuk tuczat számra s nem változtatjuk a divat szerint, sem ők, sem mi a francziák példájára.

Általános elveket nem proklamálunk alkotmányunkban sem ők, sem mi. Nem alkotunk chartákat az emberi jogokról s a lelkiismeretről.

A szabadságot praktikusan fogjuk föl s így létezik az nálunk is, Angliában is.

De mikor a modern állam megteremtésétől visszariadunk vagy annak berendezését halasztgatjuk; a mikor dédelgetjük a régi slendriánt s gyanakszunk a reformokra; a mikor jól érezzük magunkat szellőzetlen és poros termeiben a régi Magyarországnak: ez nem angol rokonságot, hanem egyebet jelent.

Jelenti, hogy még nem szakítottunk keleti fölfogásunkkal, bizonyos fatalizmussal. Jelenti, hogy még nem vagyunk eléggé európaiak. Jelenti, hogy szeretjük a megszokott kényelmet, még akkor is, ha az tulajdonkép kényelmetlenség.

Hogy ragaszkodunk a pókhálóhoz és a szüette gerendákhoz.

Hogy szeretünk még mindig a régi táblabírótság tajték-pipájára gyűjtani s leheverni az ősi kerevetre, melynek hiányzik egyik lába, Higanyai töröttek, vastagon van rajta a porréteg. De azon nyugodtak előttünk apáink és ősapáink. Jelenti, hogy nem szeretjük sem a tömeges építkezést, sem az egyszerre való hurcolkodást.

Inkább építünk itt egy modern termet, ott egy fényes oszlopcsarnokot a régi nemesi kúriához. A zárt, hogy ott vendéget fogadjunk s megmutassuk, hogy tudjuk azt, mi volna szép és jó.

A hálószoba és az ebédlő, konyha, pipatórium azonban marad a régi, hol a mennyezetek alacsonyak, a mestergerendák meg vannak hajolva, a falak vastagok ugyan, de az ablakok kevés világosságot és levegőt engednek be.

És ha már kész is egy-egy új épület, nem költözködünk

bele egyszerre. Nem hordjuk át minden bútorunkat egy füst alatt, hanem darabonként: most egy asztalt, majd egy almári-umot — a könyvtárt oda helyezzük külső dísznek. Hogy egy-szerre nagy kényelmetlenségnek ki ne tegyük magunkat, élvezzük a kényelmetlenséget folyton és állandóan.

Nem lakunk sem itt, sem ott. Sem a régi kúriában, sem a modern palotában. Ha valamire szükségünk van, hol ide, hol amoda kell futnunk. De futni nem szeretünk; ép azért rend-szerint megvárjuk, míg a keresett tárgy véletlenül kezünk ügyébe esik.

E szerint tehát tulajdonkép két lakásunk van, melyek közül azonban egyik sincs megfelelően berendezve s így még sincs *otthonunk*.

Ismétlem: nem angol szellem ez, hanem a lustaságé. A régihez való ösztönszerű ragaszkodásé és az új szükségességének érzetée.

A régi és az új Magyarország szellemének összevegyülése, annak tudatával, hogy az utóbbié a jövő, de fölülkerekedését késleltetjük.

Igaz, hogy Angliában is látunk hasonló tüneteket. Az új szárnyépületek ott is kiegészítik a régi lakóházakat. Az átköl-tözködés ott sem történt meg teljesen. De a régi házakban ott a berendezés teljesen modern.

Mert Angliában csak az *állam* ódon, a *társadalom* egészen modern. Nálunk ellenben az államnak kell modernné válnia, mert társadalmunk még mindig a régi.

Angliában egy hatalmas, erős társadalom pótolja az állami gépezet tökéletlenségét. Nálunk a gyenge, lusta társadalom megköti még a létező jó intézmények kerekeit is.

De a társadalom Angliában sem pótolhatta teljesen az állami szervezet hiányait.

Az angol igazságszolgáltatás rossz és drága. Hasonlíthat-lanul rosszabb és drágább, mint a kontinens kultúrállamaié.

Anglia, közigazgatása pedig, meg az erélyes s önkormányzathoz szokott társadalom daczára is, silány. Nyers, elvtelen és tunya praxisnál nem egyéb.

Az angol gazdagság és kultúra ez igazgatás és igazságszolgáltatás daczára jött létre — isten csodája gyanánt.

De nem jő vala létre, sőt Anglia nem állhatott volna fönn középkori igazságszolgáltatásával és közigazgatásával, ha *nem szigeten*, hanem a szárazföldön létezik.

Parlamentarismusa, közszelleme még ma is minta. De már közigazgatása és igazságszolgáltatása mellett a szárazföldön nem állhatná ki a versenyt.

Elavult igazgatása megfelel elavult hadszervezetének.

Ki hiszi, hogy Anglia megmarad vala nem nagyhatalomnak, hanem egyáltalán hatalomnak e hadiszervezettel, ha az angolok nem szigeten, liánom ott laknak, a hol a francziák, németek vagy magyarok? Angliára egyedül szerencsés szigeti helyzete tévé lehetőségessé, hogy nem alakult át katonai hatalommá és mégis megtartotta bár nem a régi tekintélyét, de legalább annak egy részét.

Ugyan e szerencsés helyzet tette lehetővé azt is, hogy megtarthatta elavult közigazgatását és — az esküdszék kivételével — daruit igazságszolgáltatását.

Sőt e szerencsés fekvés daczára Angliában is teljes átalakulásban vannak a nézetek.

Az angolok kezdik belátni, hogyha befolyást akarnak gyakorolni a világ sorsának intézésére, át kell alakítani hadi és igazgatási szervezetüket.

A kontinentális eszmék és példák nagy vonzerőt gyakorolnak Angliára, mely kezdi belátni, hogy szigeti fekvése daczára som szakíthatja ki magát a művelt nemzetek fejlődésének közöségéből.

A szárazföld Angliától vette kölcsön a parlamentarismust. A kölcsönt most kamatostól visszafizeti ez neki, megtanítva az angolokat, mikép kell egy modern államot igazgatni.

És mi magyarok elszakadhatnánk a kontinentalismustól, a szárazföldi kormányzati eszméktől?

Mi, a kiknek nincs szigeti helyzetünk, sőt a bekövetkezendő világ forrongás központján lakunk.

Mi, a kik gyengék vagyunk, mi nélkülözhetnek azon igazgatási formákat, melyekre szükségük van, erejük kifejlése végett, még a leghatalmasabb államoknak is.

Még Anglia sem tartogathatja soká igazgatási középkorát büntetlenül. Mikép tartogathatnék mi?

Csak gyors és gyökeres reformok által háríthatjuk el magunktól a szerencsétlen következményeket. Csak ezek segítségével teremthetjük meg a modern nemzeti államot. Eddig is soká, túlsóké vártunk; a várakozásra több időnk nincs. Gyorsan és erélyesen kell tehát hozzálátnunk a munkához; különben a világesemények készületlenül lepik meg a magyar nemzetet. És a kit készületlenül lepnek meg, azt végzetes útjuktól félre fogják szorítani.

VI. FEJEZET

Új állam, régi társadalom.

De Hasztalanok az állami reformok, ha nincs társadalmi reform.

Hasztalan a modern állam, ha nincs modern társadalmunk. Az állami reformokat tehát legalább is követnie kell a társadalmi reformnak, ha azokat meg nem előzhette, mikép kellett volna.

De célból társadalmunk hibáit fel kell tární.

Az igazság néha éget, de egyszersmind gyógyít. Kiégeti a lélekből, mint a tüzes vas kiégeti a testből a rossz, a beteg anyagot.

Az igazság néha sért, de mindig megerősít. Megedzi a lelket a szenvedések elviselésére.

Az igazság fénye néha vakít, elhomályosítja a hozzá nem szokott szemet. De mindig világosság, mely nélkül nincs élet, vagy nincs az életnek gyönyörűsége.

Táj azon egyénnek, társadalmi osztálynak, nemzetnek, mely nem képes meghallgatni az igazságot. Jaj azoknak, kik csak a hízélgés sima szavait értik.

A hízélgését, mely soha sem éget, de soha sem is gyógyít.

A hízélgését, mely soha som sért, de nem is erősít.

A hízélgését, mely bár nem fény, mégis elvakít; mert puha, lágy kőd, mely szelíden ráfekszik a lélek szemekre, hogy ne lassúnak.

A hízelgését, mely elpuhít, gyávává tesz, míg az igazság megedz és bátorságot kölcsönöz.

A hízelgését, mely a gyengeség, míg az igazság az erő forrása.

A hízelgését, mely az öntúlbecsülés, míg az igazság a helyes önismeret szülője.

Egyének, társadalmak, népek megrontóját, a legalacsonyabb, csak rabszolgákhoz illő alávaló eszközt: a hízelgését.

Csak a zsarnokoknak szoktak hízelegni félelemből, kegykeresésből. De a hízelgés megrontójuk ezeknek is.

A gyermekeknek szoktak hízelkedni, hogy jók legyenek. De ellenkező történik rendszeren: rosszak lesznek tőle, elkényesztett gyermekek.

Asszonyoknak is hízelegnek, de csak a gyengébb agyveleinknek, hiúknak, kaczeroknak. A hízelgés ép ezek sorából szedi is áldozatait.

A szabad, független tért sem nem hízelg, sem nem fogadja el a hízelgés csábos szavait.

Az igazság adja a férfi léleknek a legszebb varázst, a férfias erélyt. A gyengék, gyávák, pályák, gyermekek, asszonyok és zsarnokok nem bírnak az emberi lélek e legszebb, legmagasztosabb tulajdonságával.

Azon tulajdonsággal, mely az embert a teremtés koronájává, a föld királyává teszi.

Azon tulajdonsággal, mely lia népek lelkét díszíti, e népeket uralkodásra, a többiek urává jelöli ki.

A férfias, öntudatos erély az, amit különösen kell a magyar nemzetben fejleszteni. Csak ezen erély, mely bátor a vesztélyben, serény a munkában, tehetséges, hogy nemzetünk nagy feladatait sikerrel oldja meg.

E nemes koloritját azonban a léleknek nem lehet a hízelgés által fejleszteni, Az igazság, s az ebből származó önismeret

egészséges, edző légköre az, ahol díszük az emberi szellem e dicső termése.

A magyar nemzetnek meg kell mondani, s ennek meg kell hallgatni tudni az igazságot.

Az igazság tüzes nyelvének érintésére nem szabad, fel-sziszszennie. Nem éget az ki egyebet, mint csak a rossz anyagot. Nem bántja, sőt fejleszti a test és lélek nemesebb alkat-részeit.

E tüzes nyelvnek pedig innét túl gyakrabban kell érintenie nemzetünket. Most már elég erős és férfias arra, hogy elbírija ez érintést. És most már nagyon sürgős, hogy férfias erélyvel fogjon hozzá nagy feladatainak megoldásához.

Széchenyi óta csak kevesen mondták meg fajunknak a valódi, a teljes igazságot. Csak keveseknek lehetett is bátorságuk és tekintélyük arra, hogy megmondják s a magyar nemzet csak keveseket ismert el elég nagyoknak arra, hogy meghallja tőlük azt.

Az apostoli tüzes nyelvek azonban nem tételeznek fel előre rangot, társadalmi állást. Mindenki szólhat rajtuk, akinek lelkében ég a szent tűz. És a nemzet most már eléggé értelmes, eléggé ki van bontakozva a feudalismus tekintélyt kereső légkö-réből arra, hogy mástól is meghallhassa, mint csak nagy úrtól, az igazságot.

Az egyszerű történetírótól, a ki nem született bíborban, mint Posphirogenita, meg kell hallania, hogy történelme tele van az öndicsőítés szavával, a gyermekes hiúságot tápláló mesék-vel. Meg kell hallania tőle a valódi történelmi igazságot, miről saját múltjukra nézve a nagy nemzetek rég tisztában van-nak vele.

A történelmi igazság mondja meg a nemzeteknek, mit kell kerülniük és mit kell követniük. Csak úgy lehet a történelem az élet mestere, ha az valódi tényeket és nem meséket tanít. A le-gendákból lehet meríteni lelkesedést — gyakran van szükség

erre is, ép azért a legendák is szükségesek — a valódi, komoly okulást azonban csak a valódi és komoly tények nyújthatják.

Az egyszerű közgazdától meg kell hallania a magyar nemzetnek azon régi, s társadalmunk által annyiszor szem elől tévesztett-igazságot, hogy a kétszerkettő nem öt, hanem csak négy. Tehát, hogy kétszerkét forintból nem lehet elkölteni ötöt, hanem csak négyet; sőt okos dolog legfelebb csak hármat költeni el. Ezen igen egyszerű arithmethika adta a nyugati népeknek gazdagságokat. Ezen igen egyszerű aritmetika nem ismerése, vagy követeléseknek meg nem tartása oka a mi szegénységünknek. Oka annak, hogy életszükleteinkre, nemzeti céljainkra oly keveset költhetünk.

Az egyszerű sociologtól meg kell nemzetünknek hallgatnia, hogy társadalmunknak nagy erényei mellett nagy hibái vannak.

Első főhibája volt s részben még ma is ép az, hogy csak nagy uraktól szokta meghallgatni az erkölcsi predikációkat és kijózanító homiliákat. Pedig tudnia kell, hogy az eszmék forradalmainak hősei minden társadalmi rétegből támadtak, a legmagasabból nem kevésbé, mint a legalacsonyabbakból. Es hogy akik nemzetük, koruk hibáit, bűneit megostorozták, Juvénáltól, Pope-on, Júniuson keresztül Bóméig, nem mutatták be előbb a tisztelt megostorozandóknak nemesi levelüket, vagy főúri koronájukat.

Az arisztokraticus szellemnek elfajzása nyilatkozik, vagy legalább nyilatkozott ép e tekintetben társadalmunkban. Mert a valódi arisztokratikus szellemmel megfér az értelmi kiválóság tekintélye.

Angliában megfér még a múlt században is, annál inkább megfér jelenleg. Clive boltos legény volt s Indiát bízták rá. Cobden utazó ügynök volt s Anglia a jelen század közepén mégis azon nagy szellemek közé számította, akiknek tanácsai a nemzet jövődjét állapítják meg.

Azok a radikálisoknak nevezett politikusok és közgazdák,

kik Angliában gyakran az ügyek, de mindig az eszmeirányzatok élén állnak, többnyire egyszerű boltosok, vagy kereskedők fiai.

És Anglia mégis az arisztokratikus szellem bűzája. Azon nemesebb arisztokratikus szellemé, mely nem tesz különbséget a születés és a talentum nemesi levele közt. Mely az arisztokráciát valódi értelmében veszi, azon értelmében, hogy egy nemzet minden kiválósága képezi annak arisztokráciáját.

Az ily alapszínezetű arisztokratikus szellem azután meg tudja becsülni a munka embereit is, magát a modern fejlődés, haladás és civilizáció alapját, a népek nagyságának megteremtőjét: a munkát.

Angliában a nemzeti nagyság és világhivatás e létalapja meg is van becsülve. Ott van jelképe mindenütt a címerek közt. Bejárata van mindenüvé, a hol a hatalom, tekintély, fény és pompa van jelen. A vér kötelékével van fűzve a születéshez, a másod-, harmadszülöttektől elvett gyáros-kisasszonyok által.

Ami társadalmunknak szintén legsetétebb vonása a munka inog nem becsülése.

A munka embereinek lenézése.

A munka által szerzett vagyonnak azon politikai és társadalmi előnyöktől való megfosztása, melyek mindenütt másutt ennek természetes kísérői.

Minden egyél) tekintetben hasonlítunk mi a nyugati nemzetekhez. Erényeik s bűneik ugyanazok. Ellenségeink e tekintetben provokálják a czáfolatot.

Igaz, hogy ázsiai eredetünket egy ezredév hatalmas folyama sem mosta el teljesen. Csakis ebben különbözünk, de ebben sem lényegesen a nyugati népektől s nem abban, hogy ők az állítólag magasabb árja fajtól származnak.

Az árja népek is mind Ázsiából, az emberiség bölcsőjéből származtak Európába, azon nagy természeti törvény kényszere alatt, hogy míg a földgömb nyugatról keletre, addig az emberiség keletről nyugatra mozog. Évezredek óta vándorol a keleti

vidékekről a nyugatiakra; régen népvándorlás, most kivándorlás alakjában.

Mi épp úgy Ázsiából jöttünk, mint a germánok, kiknek tudós és nem tudós professorai annyiszor szemünkre vetik származásunkat. A különbség csak az, hogy mi később jöttünk ki Ázsia tunya, fatalismusra hajló légköréből, Európa üde, egészséges légkörébe. Kiszámíthatlanul több időt töltöttek ez átalakító légkörben az indogermánok nagy családjának fiai. Nekünk tehát jogunk volna valóban ázsiaiabbaknak lennünk, mint nekik, bár mi előbb alakultunk nemzetté Európa földjén, mint közülük a legtöbben.

Es vigasztalásunkra, mentségünkre s a hungarophob germán profeszorok megczáfolására mégis felhozhatnék, hogy az indogermán népcsaládnak élnek törzsei Európában, melyeken az ázsiai eredet sokkal nagyobb mérvben észlelhető, mint rajtunk.

Ott vannak az összes szlávok, nagyoroszok, kisoroszok, lengyelek, szerbek, horvátok stb. És ott vannak, amennyiben legalább részben szintén az indogermánokkal házasodtak össze, a románok. Minden finn-ugorságunk és az ő indogermánságuk daczára, mi inkább európaiak vagyunk, mint ők. Összes kultúránk, egész világnézetünk indogermán, míg az övék még túlnyomólag ázsiai.

Íme, a felsőbb és alsóbb fajokról szóló elmélet haszontalansága. A természet legdemokratább. Minden faj egyenlő, csak a viszonyok emelik fel később az egyiket s teszik tönkre a másikat. S ugyanazon viszonyok közt a legkülönbözőbb fajok egyenlően fejlődhetnek. Es megfordítva, ugyanazon fajok más viszonyok közé jutva, egészen átalakulnak.

A normannok teljesen más nép voltak északon, mint lettek később Franciaországban, vagy Angliában. A frankok, gótok világnézlete, felfogása más és más lett, midőn kiszakadva, a Germán világból, Galliába, és Hispániába, vándoroltak.

Mi Európában egészen európaiakká, az indogermánok közt indogermánokká lettünk.

Ezt nemcsak kultúránk és világnézetünk, nemcsak az mutatja, ami jó és nemes bennünk, hanem különösen mutatják bűneink.

A bűnök közössége tán az erényeknél is inkább bizonyosága a közeli rokonságnak.

Az erény lehet eltanult, felvett szokás, nevelés eredménye, tettetés, hazug álarcz. A bűn keresztül tör minden konvenczionalizmuson, átszakítja a nevelés külső fényes burkát.

A civilizált ember helyett megmutatja az állatot, ősi ösztöneivel, szenvedélyeivel. A bűn rokonsága tehát legbiztosabb tanúja a vér rokonságnak.

És a magyar társadalom bűnei teljesen megegyeznek a nyugati társadalmak bűneivel. A bűnügyi statisztika adatai kétségtelenül bizonyítják, hogy egész kedélyvilágunk, összes psychicái életünk ép olyan, mint a többi nyugati nemzeteké, habár koponyánk alkata részben még eltérő s közelebb áll a rövid, mint a hosszú alkatúhoz. Ugyanazok hajlamaink, ösztöneink, vágyaink, szenvedélyeink. Nemcsak a férfiak, hanem még a némileg más társadalmi viszonyok közt élő nők bűnei is teljesen hasonlóak. A civilizáció hatása ránk ugyanaz, mint rájuk.

A különbség köztünk és a nyugat legelőrehaladottabb nemzetei közt azokban van, amikről nem szólhat a bűnügy statisztikája, mert bár a legnagyobb társadalmi, sőt nemzeti bűnök közé tartoznak, tételes törvényt nem sértenek. Csak a nemzet fejlődésének törvényébe ütköznek. Büntetésükről nem gondoskodhatik semmiféle gyakorlat s mégis a legnagyobb büntetést idézik fel: egész nemzedékek, sőt fajok hátramaradását.

Ezek a magyar társadalom eredendő, illetőleg ázsiai eredetű bűnei: az úrhatnámtság, még a legegyszerűbb parasztban is nyilvánuló gőg s a társadalmi bűnök legfőbbike, a munka lenézése.

Az úrhatnáság tönkre teszi társadalmunkat vagyoniilag. Pedig szegény társadalom csak szegény nemzetet állíthat. A gőg meggátolja társadalmunk összeolvadását. Pedig egységes társadalom nélkül nem képzelhető egységes nemzet. A munka lenézése elpuhítja a lelket, melyet szintén mint a testet, a munka edz; fatalisztikus felfogást eredményez, meggátolja a vagyonszerzést. Gazdagság nélkül pedig nincs társadalmi jóllét, nemzeti nagyság. A gazdag nemzeteké a hatalom s a hatalommal a jövő.

Tudunk mi dolgozni koronként úgy, mint egy indogermán sem, de csak szakaszosan és nem folytonosan. Nem a gutta cavat lapidem elve szerint, mely a világot átalakító forradalmakat hozta létre, hanem sebes rohamokkal, hegyi patak gyanánt, mely zajongva tör elő, hogy ismét eltűnjék.

A kitartó, következetes munka az, a mit nem szeretünk. A munkát ellenség gyanánt tekintjük s koronként úgy teszünk, mint a huszár, a ki kikérte az ellenségből ráeső részt, hogy hamar levágva azt, pihenni térhessen.

A henyelés divánját bizony elhoztuk magunkkal Ázsiából a nagy hurczolkodás alkalmával s ez ósdi bútort egy ezredév óta őrizzük, tatarozgatjuk. Ije meg vagyunk győződve, hogy rövid ideig ékteleníti hajlékunkat, melyet ép most szellőztetünk, reformálunk és részben újra építünk. Tűzre teszszük ezt is, a hová való.

Ekkor azután nemcsak lelkiismeretünk lesz ugyan olyan, mint a nyugati népeké. Egyenlők, teljesen azonosak leszünk velük a munkakedv tekintetében is. És ha egyszer a magyar társadalom utolsó ázsiai emlékét is leküzdve, kezébe ragadja a munka eszközeit, a hátramaradás bürökerdejét rövid idő alatt úgy lekaszálja, hogy nyoma sem marad. Ezzel egyszersmind származásunk utolsó emléke eltűnik. Leszünk mindenben hasonlók a nyugoti nemzetekkel.

Társadalmunk munkakedve a régihez képest már is sokat

javult. A munkának nem annyira szeretete, mint kényszere kétségkívül fokozódott.

Aki az agrikulturával csak more patrio foglalkoznék ma. okvetlenül megbuknék a világversenyben.

A hivatalokban is dolgozni kell ma már. Ingenyelőket nem tarthat a magyar állam. Sine cura kevesebb van Magyarországon. mint bárhol másutt. És ezt nem dicséret, hanem részben hátrány, szegénységünk bizonyossága gyanánt hozom fel; mert a rosszul fizető irodalom, művészet, tudomány s általán a nem hivatalos közélet embereit nem lehet méltóan elhelyezni.

Aki pedig keletkező iparunk előharczosa, annak úgy fel kell magát fegyvereznie munkával, mint Achillesnek sérthetlenséggel.

De társadalmunk átlag mégis keveset dolgozik és nem dolgozik lelkesedéssel, szenvedélylyel. Úgy tesz, mint a cheróniai hősök, kik küzdöttek, sőt meghaltak a hazáért, de kénytelenek is voltak vele.

A munkának ösztöne, szenvedélye jellemzi a modern társadalmakat. Angliában, Franciaországban, Németországban dolgozik az is, aki nem kénytelen vele. Dolgoznak a legnagyobb urak, leggazdagabb emberek; sőt ezek dolgoznak legtöbbet.

Bennünk a pitvarban ülő, a díványon heverő, a vizslával és kopóval közös szobában nyújtózkodó pipásnemes munkamegvetéséből, fenséges közönyéből még sok maradt meg.

A tüzes nyelveknek ki kell belőlünk égetniük ezen, mint egyéb hibánkat. És akkor nem csak ugyanolyanok leszünk, mint a nyugati nemzetek, hanem egyéb jeles tulajdonságaink bősége mellett, Európa egyik példányszerű nemzetét fogjuk képezni.

Ehhez azonban kellenek tüzes nyelvek. A tüzes nyelvekben pedig kell lángoló hazaszeretet. Az a szent tűz, mely nélkül soha nagy tett nem létesült, soha nagy szó nem hangzott.

Akit hevít ez a szent tűz, annak joga van nemzete hibáira

rámutatni: mert ugyanaz egyszersmind imádattal szereti nemzetét erényeit, soha nem hűlő hévvel csüng hazája jövőjén.

Es a nemzetbe be kell pattanniok e szent tűz szikráinak,. Ezek fogják felgyújtani azt a lángot, mely a népeket nemcsak a, karczér, hanem, ami fontosabb, a munka hőstetteire lelkesítette és lelkesíti.

Magyarországból modern, kultúr-államot akarunk teremteni. De társadalmunk nem modern és nem kultúr-társadalom.

A magyar államot egységes, s nem pusztán politikailag egységes állammá akarjuk tenni. De nincs hozzá egységes társadalmunk.

Magyarországból *nemzeti* államot akarunk teremteni. De nincs hozzá *nemzeti* társadalmunk.

Az állam részben már is lúj, már is modern, már is kezd: nemzeti (nem pusztán politikailag egységes) állammá fejlődni. Társadalmunk ellenben még mindig a régi: az osztályokra, kasztoakra, felekezetekre osztott, de főleg a fajok és a grammatika, eszméje által elválasztott társadalom.

Ennek a társadalomnak nincs sehol központja: még a hazafiságban sem. Mert ez a társadalom nemzetiségi túlzó részei által megtagadja még a hazát is.

Ennek a társadalomnak nincs érintkezési pontja az eszmékben. Mert e társadalom különböző részei közt nincsenek közös eszmék; sőt e társadalom legtöbb rétegéből hiányzik minden eszmei lendület.

Ennek a társadalomnak nincs érintkezési pontja sem politikai, sem társadalmi. Mert áthidalhatlan űr választja el őket az osztály és felekezeti szellem következtében.

E társadalmat misem forrasztja össze, mert mi sincs rétegei közt közös.

A magyar politikai felfogás általában elfogadott hazug-

ságai közé tartozik az is, hogy a magyar társadalomnak nincsenek belső ellentétei.

Ép oly hazugság, mint annyi más, mint p. o. a híres vallási türelem.

Ha ez utóbbira ki akarnék térni, bebizonyíthatnám, hogy a vallási türelmetlenség csak úgy meg volt nálunk, mint másutt. Különösen bebizonyíthatnám, hogy ma erősebb az nálunk, mint a legtöbb nyugati államban.

Csak az igaz, hogy a közép-kor vallási fanatizmusa Magyarországon nem volt oly féktelen, mint nyugaton.

De miért? Azért, mert a nyugati eszmék és az azokba kapcsolt szenvedélyek fáradtan érkeztek és érkeznek hozzánk. Amazoknak fénye részben elhomályosodik, ezeknek heve részben elpárolog, mire hozzánk jutnak.

Így voltunk és vagyunk minden eszmével, mely világít, így vagyunk minden szenvedéllyel, mely pusztít.

Így voltunk a feudalizmussal, mely merev túlzásaitól megtisztulva érkezett hozzánk, úgy hogy azon feudalizmus, melyet Nagy Lajos kora valósított meg, lényegileg különbözött a nyugatitól, névszerint az eredeti típusától, a normán feudalizmustól.

Így voltunk a reformációval és a vallási háborúkkal.

De így voltunk egyszersmind a democratiával. A nyugat nagy politikai és társadalmi forradalmainak viharai csak akkor vonulnak át láthatárunkon Kelet felé, mikor útközben már nemcsak villámaikat hullatták el, hanem részben termékenyítő esőik is leszakadtak.

Az egyenlőségi eszmékből mi csak a politikai, de nem egyszersmind a társadalmi jellegűeket kaptuk.

A democratia nálunk csak az államba vonult be — annak sem minden emeletére — de nem egyszersmind a társadalomba.

A nyugati eszmék e pusztán részleges hatásainak oka nem egyedül a magyar nemzeti jellem. Kétségkívül szép, nemes vonásokkal bír ez. Büszkék lehetünk annak nemes emberi és gavallér

koloritjára. E tekintetben nem versenyezhet azzal egyik kultúr-nép jelleme sem.

De ami az eszmék erejét nálunk eltompítja, az nem a magyar jellemben rejlő kiegyenlítés; hisz társadalmi ellentéteinket kevésbé egyenlítettük ki mint más nemzetek. Az eszmékre zsongítólag hat nálunk bizonyos fatális közöny, mely a dologtalansággal csaknem egyedüli maradványa bennünk ázsiai eredetűnknek.

A többi vonás szerencsésen elveszett, s így joggal számíthatjuk magunkat az árja népek sorába.

De leginkább megtompítja a nyugati eszmék hatását a *távolsárj*. Ugyanazon eszmeáramlatok, melyek fáradtan vonultak át láthatárunkon, még fáradtabban érkeztek a távolabbi Keletre.

Így történt a feudalismus, vallás, democratia eszméivel egyaránt, melyek a keleti népeket vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon felületesen érintették. Magyarország a nyugati kultúrvilág utolsó láncszeme.

Tények ezek, melyeket ismerni s helyekkel számolni kell.

Elfogadott mesékkel lehet egy országot csalfa illúziókban ringatni. A nemzetek hiúságának kedvez az, ha elhítetik velők, hogy bizonyos tekintetben különleges szereppel, kiváltságos karakterrel bírnak.

De pusztá mesékkel, bármily szépek és kedveltek, nem lehet a bajokat gyógyítani, a hibákat kijavítani. Nem lehet egy elmaradt nemzetet a haladás útján gyors menetekre sarkalni.

A kedvencz mesék jók voltak, amíg a magyar nemzetet a külső elnyomás ellen kellett sorakoztatni. A külső hatással szemben mi sem teszi a népeket erősebbekké és kitartóbbakká, mint a nemzeti legenda.

Amikor azonban egy népet az önfentartás várából ki kell vezetni a népek versenyének, nagy, szabad térségére; midőn többé nem az önfentartásról, hanem a versenyben való győzelemről van szó: akkor a mesék korszaka kell hogy véget érjen.

Akkor a nemzetnek ismernie kell úgy erényeit, mint hi-

báit. Akkor hozzá kell mérni erőit a feladathoz. Tisztában kell lennie úgy pszichikai, mint physikai értékével. Akkor figyelmeztetni kell a nemzetet azon hibáira, melyek a kultúra versenyterén való diadalát gátolják, vagy épen kétségessé teszik.

A magyar nemzetet tehát figyelmeztetni kell, hogy állami és társadalmi alakulása közt ellentét van.

Figyelmeztetni kell, hogy egységes társadalom nélkül nincs egységes nemzet. Következésképp, hogy egységes társadalom nélkül veszélyben fog az egységes állam is.

Figyelmeztetni kell, hogy a modern állam kifejtésének előfeltétele a modern társadalom, s hogy a kulturállam nem jöhet létre kulturtársadalom nélkül.

Figyelmeztetni kell azon nagy ellentétre, mely létezik egyrészt a nyugati államok és társadalmak, másrészt a magyar állam, társadalom létrejötte közt. Ott a társadalom átalakulása megelőzte az államét. Az átalakult társadalom kényszerítette átalakulásra az államot. Ahol ez nem engedett a társadalmi nyomásnak, ott forradalmi kitörés következett be.

Nálunk megfordítva történt. Az állam alakult át 1848-ban rendi államból demokratikus, parlamentáris állammá. A társadalom pedig maradt a régi. Az állam sarkalta átalakulásra a társadalmat; de ez nem sokára reagált az államra. Szerette volna, legalább részben, visszaalakítani a demokratikus államot rendivé.

Ez nem sikerült, mert nem sikerülhetett neki; de saját jellege csakugyan erősen kidomborodott. Úgy, hogy most itt van egymás mellett egy legalább közjogilag eléggé demokratikus állam és egy egészen aristokratikus társadalom. Egy 1848-czas állam és egy 1847-es társadalom.

Itt van a nagy szakadás állam és társadalom közt. Szakadás, melynek ürét misem tölti be hézagát misem hidalja át.

Itt van a nagy ellenmondás magában a nemzeti létalapban, a paradoxon és circulus viciosus a nemzeti fejlődésben. Le-

het-e belső ellentét, kiáltó autagonizmus, e fenyegető paradoxon, e tévedésekbe ejtő circulus viciosus mellett nemzeti problémáink megoldásán sikerrel dolgozni?

Teljes sikerrel, biztos eredménnyel kétség kívül nem.

Ép ezért magának ez ellentétnek megszüntetése is nemzeti feladat. Államot és társadalmat összhangba kell hozni egymással, de nem úgy, hogy az állam térjen vissza a társadalom álláspontjára, hanem a társadalom fogadja el a modern állam következményeit.

Társadalmunknak kell átalakulnia. Különbösen hasztalanok a legjobb reformok, hasztalan a modern állam kifejtése. A társadalom tönkreteszi minden alkotásunkat, tönkreteszi magát az államot.

A magyar társadalom 1848 óta változott, de nem sokat. Majd teljesen agri-cultur-társadalom jelenleg, mint volt negyven évvel ezelőtt, ami azt jelenti, hogy a modern elem szinte elenyészőleg csekély benne.

A régi magyar társadalom állott 600 mágnás családból, s körülbelül 500,000 középnemességből, s néhány ezer honorárcziorból. A zsidó és a paraszt nem csak a magyar, de egyáltalán semmiféle társadalomnak nem képezte elemét. A városi polgár többnyire műveletlen, közönséges mesterember volt. Es hozzá nem volt magyar. Az akkori alföldi civist nem számított a városi polgársághoz.

Előre haladás, fejlődés, kibontakozás kétségkívül van. De mily lassú ez az állam fejlődéséhez és kibontakozásához képest? Mennyire elmaradtak a társadalom csiga lépései az állam gözerejű rohamához képest?

Eöldbirtokos ma már van körülbelül másfélmillió; mert a paraszt is földbirtokossá lett. Maga a földbirtok *ötmillió holddal növelcedett*; mert míg 1848-ban 48, jelenleg 53 millió hold termő földünk van. Öt millió vétetett időközben kultúra alá. De a növekvés nemcsak területileg történt.

Maga az agrikultura is jelentékenyen fejlődött. Mily különbség a régi jobbágy-gazdálkodás és a jelenlegi közt? A föld az extra Hungáriám non est vita korszakában nem kozott fél. sőt harmad akkora jövedelmet, mint jelenleg. És most mégis arról panaszkodnak, hogy Magyarországon nincs élet!

Egyáltalán a földjáradék minden amerikai verseny és egyéb csapás daczára sokkal magasabb nálunk, mint a nyugat legtöbb államában.

Igaz, hogy a földjáradékot nálunk nehéz kiszámítani, mert összeolvad a föld jövedelmével, után a földtulajdonos és a gazdálkodó többnyire egy. De bátran el lehet mégis mondani, hogy bár az angol föld háromszor, a belga kétszer, a francia föld másfélszer annyi gabonát terem az intensiv gazdálkodás következtében, mint a hazai humus, így a föld *hozama*, ami egészen más, mint a járadék, sokkal nagyobb mint nálunk, a földjáradék mégis nagyobb mint Angliában, Belgiumban, vagy Franciaországban.

E látszólagos paradoxon egyszerű oka az, hogy Magyarországon a mozgó tőke hiánya, a kamatláb magassága stb. miatt a föld igen *olcsó*. Átlag véve az árakat: ötször olcsóbb mint Angliában, négyszer mint Belgiumban, háromszor mint Franciaországban.

Agrikultur társadalmunk tehát, a sok panasz daczára, nemcsak vissza nem esett, hanem határozottan fejlődött — vagyoniilag. Társadalmilag részben romlott.

A földbirtokos osztály mellett nem támadt erős, kis és közép bérlő-osztály; de ez is csak azt mutatja, hogy társadalmunk még ott sem hajlandó az átalakulásra, ahol erre megértek a viszonyok. A körülbelül 24 ezer bérlő magában is csekély arra, hogy nem társadalmi osztályt, hanem pusztán csoportot képezzen. És hozzá többnyire csak átmenetileg foglalkozik az agrikultúrával. Ott hagyja, mihelyt belebukott a »vállalatba« vagy meggazdagodott.

Nálunk nincs meg azon becses társadalmi réteg, mely Angliában *farmer-gentleynan* név alatt kiegészíti a land-squire-eknek, vidéki kismemeseknek ott is pusztuló sorait, s mint friss viruló hajtás támad a régi, pusztuló erdő gyökereiből.

A mi vidéki gentrynk elzülő része nem tudott és nem tud bérlőosztályvá alakulni. Akik megkísértették, többnyire elbuktak, mert úgy akartak élni bérletükön, mint hajdan őseik jussán.

A középföldbirtokosok száma a középbirtok számával együtt fogyott. Ha valami, úgy ez szomorú tény, setét vonás agrikulturánk és agrikultur társadalmunk fejlődésében.

Az, hogy a parasztság kezén ma néhány millió holddal több föld van, mint 1848 előtt, nagyon örvendetes. Ha valami, ez vigasztaló jelenleg és a jövőre nézve.

'De annál aggasztóbb, hogy a nagy birtok és latifundium is növekszik a középbirtok rovására. Ha kellő időben, tehát minél előbb törvényes gátakat nem emelünk, egész latifundium özön fog rá szakadni agrikulturánkra és társadalmunkra, megfojtással fenyegetve annak, mint ennek fejlődését.

Ma még azonban a *régi* középföldbirtokos osztály, agentry is csak körülbelül 40% veszteséggel áll a versenyben; az *új* középbirtokosokkal együtt pedig agrikultur társadalmunk e becses része csakhamar helyreüthetné a veszteséget.

De mit szóljak a nem agrikultur társadalomról?

Mit szóljak arról, hogy jövedelméből Magyarországon csak 18 ezer férfi és 20 ezer nő él (és mily jövedelemtől!) tehát, hogy töképezés ily kevés van nálunk?

Mit szóljak arról, hogy iparosaink száma (a segéd-munkásokat természetesen leszámítva) nem éri el a 400 ezeret, s a kereskedőké a 100 ezeret?

És ezek is mily iparosok, mily kereskedők a nyugatiakhoz képest? Kevés kivétellel milyen vagyoni és értelmi viszonyuk, legkivált pedig milyen állást foglalnak el a magyar társadalomban?

Az értelmi keresettel foglalkozók száma meghaladja a százezerét. De mily elenyésző szám ez egy modern társadalom keretében? Hol van itt az egyensúly az agrikultur és nem agrikultur társadalom közt? Hol vannak itt a modern állam által feltételezett modern társadalom elemei?

Hogyan veheti a modern állam fuuotíoiuak elvégzéséhez e régi társadalomból a szükséges munkaerőt?

A régi társadalmi osztályok még a hadsereget sem képesek, vagy nem akarják ellátni tisztekkel, holott mindenütt másutt ez osztályok fiai viselik az egyenruhát, míg az új társadalmi elemek gyermekei a munka eszközeivel pénzt keresnek.

Hol kapunk alkalmas és elégséges munkaerőt az állami adminisztrációhoz, mikor a már közel két évtized óta működő bíróságokhoz sem kapunk megfelelő mérvben? Hol kaphatunk, midőn azt kell látnunk, hogy kormányzatunknak szinte minden ága hemzseg a képtelen elemektől, melyeket az állam megtűr, mert nem újonczozhat a régi társadalomból náluk jobbakat?

És mikép legyen reform- és haladási szellem egy társadalomban, mely nem akarja önmagát reformálni, s nem, vagy csak igen lassan akar haladni?

Nem természetes-e, hogy erre a társadalomra a kormány, a parlament és sajtó kényszeríti fel a reform és haladási szellemet, nem pedig megfordítva: a társadalom a kormányra?

És vájjon nem így van-e ez a liberális világgrészlettel is, ami alatt a politikai, vallási, társadalmi és gazdasági kérdések liberális felfogását értem?

Ez a társadalom nem liberális. Egy agrikultur társadalomtól nem is lehet követelni valami nagy liberalismust. Sőt a történelem és a jelen tényeinek nyilvános tanúskodása szerint, a földbirtokos társadalmak mindenütt a conservatív elemet képviselték; ezt képviselik az agrikulturából élő rétegek még ma is úgy Angliában, mint Franciaországban, Németországban és másutt. Ez nagyon természetes.

A városok és ezek polgárai, iparosok, kereskedők, valamint az értelmi kereset emberei vannak természetszerűleg arra hivatva, hogy másutt a radikalismus, nálunk a liberalismus zászlaját kitűzzék.

Da vájjon jut-e eszébe érdeke és hivatása a magyar városi elemnek, az iparosnak, kereskedőnek? Nem is gondol rá. Sejtelmével sem bir egyiknek sem.

Tán a kaszinó legyen helyette liberális? Talán Károlyi Pista tűzze ki a liberalismus zászlaját Budapest polgársága helyett? Avagy a gentry folytassa történelmi hivatását a liberalismus terén?

Ez valóban különösen érdekes történelmi hivatás volt s részben az még ma is. Másutt is volt rá gyakori példa, hogy a földbirtokos nemesség állt a polgárság élére. Arra azonban soha sem volt eset, hogy az úgynevezett nemesség egészében és összességében a demociatiát képviselje.

Ennek két oka volt nálunk. Először az ősiség, mely kötelezővé tette a fiák közt az egyenlő osztályt, holott nyugaton s névszerint Angliában a feudalismus az elsőszülöttségnek kedvezett. Az ősiség ekkép a földbirtok felosztására hatott. Az *osztály* számára conserválta azt: de szegényekké tette az egyeseket és családokat.

A második ok a nemesség nagy számában keresendő. Kél millió ember nem lehet zárt kaszt. És tulajdonkép a nemesség száma még nagyobb volt ennél is. Egész községek, sőt vidékek és fajok (mint a székelyek) nemes számban mentek. Csak természetes tehát, hogy a nemesség nem maradhatott kaszt, hanem a nemzet zömét: a középosztályt alkotta.

A liberalismusra, demociatiára — bár paradoxonnak hitszik — kedvezőbb volt ezen régi állapot. A nemesség valóban középosztálynak, a nemzet zömének tartotta magát most a gazdag része csatlakozott az aristocratiához, melytől 48 előtt különválva, sőt ellentétben volt, A tönkre jutott része pedig nem szá-

mít másutt, csakis a budget tételeiben. Azon szerencsére még mindig tekintélyes rész, mely folytatja történelmi hivatását, a középosztálynak szép magvát képezi még mindig; de egymagában nem elég erős hivatásának megoldására.

Es nincs társadalmunkban egy réteg sem, mely az ekkép megoszlott gentryt, a régi középosztályt pótolhatná.

Így történt, hogy jelenleg nincs valódi, tömör középosztályunk. Az új elemek szerte vannak szórva, fejletlenek, s nem bírnak hivatásuk öntudatával.

Es így történik, hogy a liberalismus és democratia számára sehol sincs talaj társadalmunkban.

Ezért nincs emberanyagunk, munkaerőnk a modern állam, igényeihez.

Ezért találjuk mindenütt a régi társadalmat és sehol az újat.

A parlamentben, melynek 90 perczentje a régi társadalom[^]ból veszi tagjait.

A közhivatalokban, melyekből a régi társadalomnak még selejtes elemeit sem szoríthatta ki a qualificatio törvény. A megyéket szinte kizárólag a régi társadalom tartja megszállva.

Sőt még a modern pénzkereset munka nélküli állásaiban, az igazgató-tanácsosságokban is a régi társadalom ül benne.

Csak ott nem vagy csak kivételesen található, a hol komolyan kell dolgozni: a nemzeti vagyont megteremtő és fejlesztő, modern iparos munkánál. E tekintetben azonban a javulás örvendetes jelei kezdenek mutatkozni.

Mielőtt tehát nagy keretekben kibontakozhatnék a magyar *modern* állam, előbb a társadalmat kell átalakítani.

A régi és új elemekből meg kell alkotni a középosztályt, mely nélkül nincs sem politikai, sem nemzeti, sem gazdasági fejlődés. És mely nélkül a liberalismus, democratia csak ideiglenes szeszély, véletlen irány. Vagy csak üres beszéd, játék a szavaké, melynek semmi eszméleti tartalma nincs.

De hát mi is a sokat emlegetett liberalizmus? Mit kell alatta érteni? Mily eszmei és politikai tartalma van? Mily szereppel bírt és bír az Magyarországon?

A viszonyokkal átalakulnak az eszmei vonatkozások és jelszavak egyaránt.

Más jelszava van és kell hogy legyen a szabad és elnyomott nemzeteknek. A fejlődőknek, a hanyatlóknak. Mások a jelszavak béke és háború idején. Más viszonyok közt megváltozik a népek gondolkodása.

Széchenyi agitációjának idején nemzeti jelszó vala: Magyarország nem volt, hanem lesz. Akkor kellett az új Magyarország alapját megvetni. A nemzet figyelmét a szomorú jelentől és múlttól a jövő felé kellett irányozni. Széchenyinek sikerült az összes nemzeti politikát egyetlen jelszóba foglalni. És sikerült a nemzet gondolkodását a jövő, vagyis a kibontakozás felé irányozni.

A nemzeti szellem felpeszülésének korában már elnyomta Széchenyi jelszavát a büszkébb jelszó: a Kárpátoktól az Adriáig! Ebben nemcsak a nemzeti gondolat volt már meg, hanem a magyar állameszme.

Sőt a láthatár csakhamar újra tágult. A nemzetben lüktető erő nem elégedett meg többé a haza területével, ki akart törni a végtelenségbe. Akkor hangzott először: Tengerre magyar!

De jött a nagy csalatkozás, a nemzeti katasztrófa gyászos korszaka. A nemzet szelleme ismét a múlt felé fordult; mert a jövő láthatárán sötét köd ült. Ekkor az lett a jelszó: konserzálni a magyart! Megmenteni a beolvasztó törekvésekkel szemben. Megvédeni a szétzülléstől, a széttagolástól. Megtartani társadalmi supremáciáját a hazában, hogy majdan visszaszerezhesse politikai felsőbbségét. Megmenteni nyelvét, birtokát. Eentartani mindenütt a magyarság létalapját, hogy egykor ez alapokon ismét felépülhessen a magyar állam.

Az önfentartás természetes ösztönét kellett megerősíteni a

magyar fajban, mert akkor magyar nemzöt tulajdonkép nóm létezett. A lét eszméjét, a jövő reményét kellett ápolni, mint viharban a hajósnép, a menekülés reménye által megacézólva küzd a vész ellen.

És valóban elkövetkezett a szabadulás. Új korszak nyílt. Sokkal szebb, sokkal fényesebb, mint melynek küszöbére nemzetünk századok óta eljutott. Lett ismét magyar nemzet és magyar állam. A bilincsek lehullottak. Urává lett ismét sorsának a magyar. Széchenyi jelszavának második része beteljesedett: Magyarország lett.

És lett szilárd alapokon, a megmérhetlen idők számára teremtvé. Lett nem véletlenségből, hanem előkészítve és komolyan megalkotva.

Nem leskelődött többé a sötétben a hátsó gondolat, mely az új alakulást meg akarta volna ismét zavarni s viszszalökni.

A monarchia és Európa érdeke követelte, hogy legyen szabad és erős Magyarország. Hogy a szláv alakulás határszélén legyen egy szilárd politikai építmény, egy biztos ár-törő: az önálló és erős Magyarország.

Nemcsak nemzeti, hanem oly politikai hivatás birtokába ütött a magyar, minövel három század óta nem birt. A szlavisással szemben kapta azon hivatását, mely hajdan a törökkel szemben illette meg.

Az utóbbi hivatás teljesítésében elbukott, de, nem szabad elbuknia az utóbbiban. És nem fog elbukni, mert nemcsak mellette van természetes bajtársa: Ausztria, melylyel egy uralkodó alatt védelmi közösségben áll, hanem a felfegyverzett Európa. És mert saját ereje nagyobb, mint volt a múltban.

Ez erőt azonban még tovább kell kifejteni. Nemzeti, állami, társadalmi és gazdasági kibontakozásunknak még teljesebbé kell válnia. E czélra, a nemzeti kultúrállam czéljára kell, hogy irányuljon a nemzeti munka.

De lehet-e jelszava e munkának a régi jelszó? A pusztá, konzervatív gondolat vezetheti-e ezt a munkát?

Bizonyára nem. Ha a magyar fajt és most már nemzetet még mindig konzerválni kellene, úgy nem tölthetné he hivatását.

A mi konzerválásra szorul, az hanyatlik. Annak csak múltja és jelene van, de nincs jövője. Annak lehet szép, érdekes-története; de többé nem fog történetet csinálni. Még élni sem. fog az, csak vegetálni.

A magyar nem tartozik azon érdekes és nemes népfajok, közé, melyek a kihalók listájára kerültek. Nem úgy, mint néhány érdekes és nemes állatfaj, pl. a bölény, mely végleg elpusztulóban van s mutatóványul konzerválják a jövő számára.

A magyar faj és nemzet fejlődés- és életképes.

E hazában a legszaporább, legterjeszkedőbb. A vele nemcsak szövetséges, hanem beleolvadó germán fajjal szinte egyedül, hivatott eszköze a civilizációknak.

Minden műveltség e hazában magyar műveltség, mely részben a germánok emlőjén növekedett fel, de már önállóságra jutott.

Minden hódítás, a mi e hazában nyelvileg és gazdaságilag történik, magyar hódítás. A dolgozó, a tevékeny magyar társadalom hódítása.

Csakis Erdély az, a hol a magyar fajnak nehéz küzdelme van.

Csak itt kell egy-két ponton konzerválni a magyarságot. De erélyes kultúr- és gazdasági politika által itt is csakhamar elérheti, hogy Erdély városaiból és különösen a Székelyföldről győzelmesen fog előrenyomulni a magyar társadalom.

De általánosságban a magyar faj hódító és nem hódoló faj. Ennek tehát nem lehet jelszava a konzerválás, hanem a fejlődés és haladás.

A magyar nemzeti politika tehát nem lehet konzervatív, hanem liberális. Ez egyszersmind a jelen és jövő jelszava.

A liberalizmusnak köszöni a magyar nemzet mindenét, a mivel bír. A liberalizmusnak köszöni az 1848-iki törvényeket, melyek az új Magyarország alapját képezik, s melyek nélkül nem jöhettek volna létre az 1867-diki törvények.

A liberalizmus lesz jövőre is azon hajtó erő, mely a nemzetet a kibontakozás útján előre viszi.

A magyar nemzet felettébb elmaradt. Nemcsak saját hibája, hanem a viszonyok miatt. Mulasztásait tehát pótolnia kell. dohban kell sietnie, mint azon népeknek, melyek messze eléje kerültek.

Ezek lassíthatják léptüket, nagyokat pihenhetnek. De ha a magyar nemzet nem akarja eljátszani hivatását s ezzel legfőbb érdekeit, neki sietni kell.

A nemzeti munka gépeit teljes gőzerővel kell hajtania.

A nagy nyomást azonban csak a liberális felfogás és irány kölcsönözheti. Nem felforgató liberálizmus — a mi különben is képtelenség — hanem a mérsékelt, az építő s nem romboló szabadelvűség.

Azon szabadelvűség, mely a nemzet lelkéből fakad, a magyar geniusnak legszebb koloritját képezi. Azon szabadelvűség, mely nem önző, hanem nagylelkű, mely nem szűkkeblű, hanem lovasias, mely nem taszít el, hanem magához vonz. És mely a mit adott, meg nem bánja. Mely tehát az egyszer megtett úton vissza nem tér, hanem mindig előre igyekszik.

A magyar nemzeti politikát csak ez a szellem sugallhatja. csak ez építheti fel állami, gazdasági és társadalmi intézményeinket, melyek még csak félig készek, vagy még az alapozásra várnak.

Csak ettől várhatók azon reformok, melyek meg fogják teremteni és betetőzni a modern magyar államot s társadalmat.

VII. FEJEZET

A városok társadalmi és nemzeti jelentősége.

Társadalmi átalakulás nem lehetséges a városi, vagyis a polgári élet nagyobb szabású kibontása nélkül.

A földbirtokból élő társadalom nagyon fontos még az iparos államokban is. De a hol szinte az összes társadalom földbirtokból él, ott nem lehet város, csak falu. És a hol nincs város, csak falu, ott szükségkép kibontatlan a magasabb kultúrai élet. Ott a modern állam igényeinek ellátásához nincs elég munkaerő. Ott lehetnek egyes igen művelt emberek; de a társadalom jellege a falusiasság. Aristokratikus vagy helyesebben gentryikus társadalmunknak felfrissítéséhez tehát okvetlenül szükséges a polgári társadalom fejlesztése. *Középosztályunk nem lesz különben soha.* Ez pedig csak a városokban, a városok által lehetséges.

De még fontosabb a városok nemzeti jelentősége.

A városoknak a kultúrára való befolyását a legnagyobb szellemek kutatták és mint Guizot, bámulatos eredményeket mutattak fel. A civilizáció története szinte egy a városok történetével.

Nagy műveltség soha sem létezett nagy városok, kifejlett városi élet nélkül, az assiro-babilonai műveltségtől kezdve a görög és római kultúrán át napjainkig. A kultúrának ép azért fokmérője gyanánt kutatja a statisztika: valamely állam lakosságának hányadrésze lakik városokban.

A városok történetét ellenben alig vizsgálta valaki azon

szempontból: mily befolyása volt ezeknek a *nyelv terjesztésére* vagy a nyelv *fentartására*.

Pedig számos tény a történelemnek egészen felszínén úszik.

Államok, nemzetek buktak meg; de nyelvük néha városaikban tovább élt. Sőt tovább folytatták az állam hódító szerepét, beolvasztva a hódítók nyelvét. A görög nyelv akkor hódította meg Rómát, midőn a görög államok rendre a római világbirodalom alkatrészeivé lettek. A latin nyelv nem temetkezett a római birodalom omladékai alá. Átalakult, idegen elemeket vett fel magába, de ezeredév múltával is megtartotta főjellemvonásait és szókincsének legnagyobb részét: az olasz, francia, spanyol, portugál nyelvekben.

A XI-ik században megalakult francia nyelv közel 5000 gyökszavából 3800 volt latin eredetű, míg germán csak 420! ¹⁾

A történelem fennebb említett tanulságából egészen világos, hogy a nagyobb kultúra mindig győzedelmeskedett a barbárság felett. Az tehát nem szorult fejtegetésre, hogy a népvándorlás nyers tömegei szükségkép beolvadtak, mihelyt a római civilizáció köreit átlépték. Vandalok, góthok, kumiok, avarok szükségkép vagy átalakultak, vagy megsemmisültek azon kérelhetlen törvény, a polgárisodás törvényének hatása alatt, mely csak a civilizációra képes népeknek ad létjogosultságot. Ehhez nem szükséges város-rendszer. Hunnok és avarok eltűntek a föld színéről anélkül, hogy hatalmas városok beolvasztó erejét érezték volna. De midőn nem teljesen műveletlen, félvad népek léptek fel hódítók gyanánt, s nyelvüket mégis elvesztették. ennek okát már nem pusztán a magasabb civilizációbau. de egyenesen a városokban kell és csak ott lehet megtalálni.

E tekintetben érdekes adatokat tartalmaz Rómának, s különösen a frankok és a normánok hódító fellépte.

A leghatalmasabb beolvasztó eszközt a *városok*- képezték.

¹⁾ Aubertin, Histoire de la langue et de la littérature françaises, II. köt. 90. l.

A római állambölcsesség teljes tudatával bírt ezek úgy politikai, mint grammatikai hatásának. Azért alapított városokat, szemben a meghódítottak városaival. A politikai hatóságokat ezekből áttette a római és latin nyelvű városokba. S a pazarlásnak és ínom ravaszágnak nincs ahhoz fogható példája, mint szoktatta a városi élethez Róma távoli provinciáinak lakosait is. Színházak, czirkuszok, közfürdők, népünnepek, monumentális építkezések mind a római uralom és nyelv megkedvelésére voltak számítva. A városi élet föléje kerekedett a vidékinek, a városok nyelve a vidék nyelvének. így történt, hogy Galliában a 4-ik században a latinizálás műve már be volt fejezve. Az irodalmi latin meghódította a nép felső, a közlatin nyelv a nép alsó rétegeit. A társadalom felső rétegeiben az iskola, a nép közt a katonák latin nyelve volt otthonos.¹⁾ így tudott beolvasztani Rómát-

A germán invázió már egy latin-kelta társadalmat talált Galliában, melyet a hareztéren legyőzött, de melynek nyelvét és szokásait respektálni volt kénytelen. A hódító germánok nem voltak mind Chateaubriand barbárjai, a medve- és borjúi »örbe öltözött félmeztelen vadak.²⁾ A civilizáció — kivéve a frankokat már érintette őket. Megalakult nyelvük: a gót, burgund és frank. Törvényük, alkotmányrendszerük s nem éppen alacsony műveltségi fokuk volt. Különösen áll ez a gótokra, kik a mai Franciaország déli részében telepedtek le. A kereszténység és arianismus felemelte őket. A burgundok, kik az 5-dik század közepe táján Metzig hatoltak, szinte érintve voltak a civilizáció által. Épp azért Gallia keleti és déli részeinek a burgundok és visigótok által történt meghódítása nem is volt oly erőszakos, mint a frankok hódítása északon. Az első két népet nemzeti nagy szerencsétlenségei, kapcsolatban a kereszténységgel, szelíddé tették. A német kedélyesség bennük legelőször nyilvánult.³⁾ A fran-

¹⁾ v. ö. u. o. 33. l.

²⁾ Les Martirs, 6. k.

³⁾ Augustin Thierry. Historie de France. 87. l.

kok azonban még a barbár Germániát képviselték. Ije sajtáságos tünete a népvándorlásnak, még a legbarbárabb berohanok is tisztelenben tartották a civilizációt képviselő városokat. Alarich, mint Thierry elbeszéli Nouveau Recitjében, mély megilletődéssel lépte át Athén kapuját s megkímélte a görög civilizáció e székhelyét. Épp így a Galliába betörő hódítók nem a gallo-román civilizáció, hanem a légiók ellen viseltek hadat. A gallo-román társadalom nem vett részt a küzdelemben. Akkor sem ment át akár rázkódáson, akár változáson, mikor a légiók legyőztek. A római állam majd észrevétlenül omlott össze. A. társadalom tovább élt. A frankok rabló-hadjáratai sok vagyont elpusztítottak, de a jövevények nagy része tisztelenben tartotta, bámulta a gallo-román polgárisultságot. — Hallgatag egyezség volt a hódítók és a legyőzöitek közt. Állam tulajdonkép nem létezett, csak a társadalom. Léteztek a római municípiumok alapján álló városok. Szerencse volt, hogy a nyugat-római császárság nem fosztotta annyira ki a municípiumot, mint kifosztotta Bölscs Leo császár a kelet-római birodalom városait, mikor egyetlen tollvonással megsemmisített minden helyhatóságot.¹⁾ A városok a kelet-római birodalomban nem menthették meg a római műveltségnek és az állami nyelvnek még töredékes darabjait sem. mint megmentették a nyugati városok.

Ez utóbbiak közt szintén legelső szerepük volt a galliai s különösen a dél-galliai városoknak, melyek mindjárt kezdetben teljes római városjogot nyertek. Hatalmas városok voltak ezek, a műveltség, gazdagság székhelyei. Vízvezetékeik, czirkuszaik a lakosság igen nagy számára vall. Kivéve a hadügy és az adóügy központosítását, valóságos államokat képeztek, amennyiben belső ügyeik teljesen függetlenek voltak Rómától. Ez fejti meg nagyságukat.

A városok elleni reactió azonban Rómában is bekövetkezett. Ez irányt kifosztotta a municípiumokat vagyonukból. A városi

¹⁾ Novell. Lev. 46. I.

polgári jog teherré lett. A régi városok még léteztek, de egészen, más szellem lakott azokban. A corrumált római kormány corrumpálta a társadalmat is. Így történt, hogy épp a római városok nem voltak képesek ellentállani a barbároknek. Nem is harczoltak ellenük. Csak így magyarázható meg, hogy 7 milliófőnyi civilizált nép meghajolt a barbárok ezrei előtt. Semmi sem mutatja annyira Róma elaljasodását, mint az, hogy az egészen rómaivá lett provinciák teljesen képtelenek voltak minden erőfeszítésre. Bretagnenak, hol — római városok hiányában — a kelták nem rómaiiasodtak el, megvoltak e setét korban hőstetei. Déli Galliában, hol a római civilizáció a fényes városokban legintenzívebb volt, az elbukó államnak nem sietett segélyére a társadalom.

Allamfentartó szerepük nem volt sehol nagy a városoknak. A nemzeti individualitás nem ezekben lakott. A nagy ingó vagyon és nagy műveltség hajlik a cosmopolitismus felé. Ahol pedig a nagy városok államot képeztek az államban, ezek inkább saját magukkal, mint az állammal törődtek. S a liarczai erényeknek is inkább talaja a vidék. A feudalismus azért fejlődött oly hatalmas katonai szervezetté, mert nem az ipart és kereskedést űző városi polgárságban gyökerezett. Olaszország hatalmas város-rendszere csakhamar kiirtotta Italiában a harczias szellemet. A gazdag városi polgárság idegen zsoldosokkal védte magát. Azért volt annyi időn át a kalandorok és betörő hódítók zsákmánya. Az állam fen tartására nem, *de a nyelv terjesztésére minden fejlett város-rendszer hatalmas befolyást gyakorolt.* Itália nem tudott ellenállani az idegen betolakodóknak, a felsőolaszországi virágzó városok nem voltak képesek feltartóztatni a longobárdokat; *de csakhamar beolvasztották őket.* A feudalismus szétszórtságot idéz. elő. A vidéket és nem a városokat szállta meg. A várkastély zárkózottságával szemben állt a városi pezsgő élet, amazok nyelvével ennek nyelve. Italiában, Galliában, Spanyolországban, Angliában, mindenütt, ahol kifejlett város-rendszert találtak:

a hódítók, szükségkép az utóbbinak kellett győzedelmeskednie grammatikaiig. Páris, Marseille, Bordeaux, Toulouse, Tour, Soissons, stb. városok gallo-román nyelve és társadalma szükségkép legyőzte a hódítókét. Legyőzték még a durva frankokét is, annál inkább és előbb a gótokét, kik békében éltek a gallo-román társadalommal. Legelőször beolvadtak azon gótok, kik a városokban voltak elszállásolva. A városok hatásának a vidék sem tudott ellenállni. A burgundok szintén békében éltek a római társadalommal. Szigorú törvények tiltották el őket a gallo-románok minden bántalmazásától. Még az is büntetést vont maga után, ha a burgund nem fogadott be házához rómaid, ki vendégszeretetét kérte.¹⁾

De a frankokat és normannokat sem menthette meg a beolvasztástól nyerseségük. A X-dik században a francia nyelv már megalakult. Német idióma többé nem létezett francia földön. Rouenben, még Itolf utódainak palotáiban sem beszéltek már a XI. század elején más, mint román vagy francia nyelven. Csak Bayeux képezett némi kivételt. A Skandináviából érkező fajrokonok itt még megértették a norvég és szász dialektust.²⁾ Itt is a város conserválta a hódítók nyelvét, mert Bayeux nem francia, de normann telep volt.

Hasonló jelenségeket látunk Angliában.

Hódító Vilmos normannjait kifejlett városrendszer fogadta. London már akkora város volt, hogy Vilmos győzelmes seregével sem mert bevonulni. Kívül táborozott, míg a szabályos védelemre készült várkastélyát normann hadi mérnökök fölépítették. Csoda-e aztán, hogy a hódító hadsereg csakhamar elangolosodott? Hastingsnél az angol ügy örökre elveszni látszott. De a mire a bastingsi halmokon a szekerczés angol lovagok nem voltak képesek, a polgárság elérte: visszavítta a hazát, véget vetett a normann uralomnak az által, hogy a győzőket beolvasztotta.

¹⁾ Lex Burgundium, 38. cím.

²⁾ Aug. Thierry, Conquete de l'Angleterre, 117.

Miért nem olvadtak be Magyarország meghódítása után őseink is? Bizonyára nem azért, mert akkor még nem volt nemzetiségi kérdés.

E tünemény okát ma már alig kereshetjük azon mesés nagysága tömegekben, melyekben őseink állítólag a négy folyam tájára törtek.

A választ csak a *városok* hatásában lehet keresni.

A magyarok bejövetelük idején nem találtak virágzó váró-, sokat, mint talált minden más hódító nép, mely nyelvét elvesztette. A római civilizáció Pannóniában és Erdélyben rég megbukott már, mikor őseink mai hazánkat elfoglalták. E civilizáció egyes kialakuló félben levő üszkei még fénylettek; de elvesztették minden hódító varázsukat. Más munkámban ¹⁾ kifejtettem már, hogy őseink nőm találtak itt római műveltséget, annál kevésbé találtak rómaiakat. A történeti forrásaink által említett latinok nem rómaiak voltak, hanem olaszok, vagy latin hagyományokkal impregnált szlávok, németek stb. Római intézmények ép oly kevésbé voltak itt, mint nem léteztek többé a Névtelen által említett *római* városok. A latin vagy olasznak nevezett elem, mely még a későbbi századokban is szerepel városainkban, nem birt városokkal. A hun birodalom felbomlása után a római birodalom még egyszer föléledt, az avar hódítás azonban teljesen véget vetett neki.

Városok, valódi értelemben, egyáltalán nem léteztek sem Magyarországon, sem Erdélyben. A Névtelen említi ugyan, hogy a honfoglaló magyarok ostromolták Bihart, Veszprémet, s bár ezek soká ellenálltak, még sem romboltattak le. Ezek azonban ép oly kevésbé voltak *városok*, mint a többiek. Hiányzott belőlük a gazdag, művelt, fejlett ipart és kereskedelmet űző polgárság. Lakosaiknak száma egyáltalán nem volt nagy. És ez a lakosság sem volt akár szláv, akár német, hanem mindenféle néptörmelék.

¹⁾ A democratia Magyarországon.

A szláv vagy oláh még sokkal kevésbé városalkotó faj, mint a magyar. Pedig Magyarországot, sőt Erdélyt, őseink bejövételének idején túlnyomólag szlávok lakták. Pannónia is elszlávosodott, ép úgy mint Erdély. Pedig amott a németiségnek is erős talaja volt a frank-német fenekettség alatt álló Privina és Koczél hercegségbeu. A Tisza és a Duna köze szinte lakatlan volt, csak szláv és némi avar törzsek lézengtek ott, melyeket a magyarok csakhamar fölszítottak magukba. Az ország északnyugoti részében a morva-szlávok, a Szvatopluk-féle Nagy-Morvaország szlávjai terjeszkedtek, de a Kárpátok mentében nem tudnak előhaladni. Itt lakatlan őserdők voltak, mint akár Amerikában.

Az előrehaladott műveltségnek sehol semmi nyoma, mert hiányoznak e műveltség főtényezői: a városok. A szlávoknak nincsenek városaik, még az állami és társadalmi alakulásnak s csak legelső kezdetén állnak. A bejött magyaroknál valamivel polgárosultabbak, mert állandó lakhelylyel bírnak, földet művelnek stb. De azon műveltségnek, mely beolvasztani tud. híre nyoma sincs. Nem volt Nagy-Magyarországban. Maga Palacky sem tudja az ellenkezőt kiokoskodni híres munkájában.

Geschichte von Böhmen (I. k. 197.1.) czirnű művében elbeszéli, mint olvasztott be a szlávok hunnokat, avarokat, bolgárokat stb. Sajátságosnak mondja ama jelenséget, hogy a magyarok, a szlávok közepeit, megtartották nemzetiségüket. Ezt a tünetet »erősebb nemzeti erejük«-ből s abból iparkodik megmagyarázni, hogy a magyarok nem elégedtek meg az ellenség meg verésével: ki is irtották azt.

Az első föltevésnek van komoly alapja, mert tény, hogy a magyar mindig csodálatos szívóssággal ragaszkodott nemzetiségéhez. Az utóbbi azonban merő koholmány. Bölcs Leót ferdíti Palacky, mikor a magyarok hadi taktikájának leírását politikai értelemben is alkalmazza. A magyarok a megsemmisítésig aknázták ki győzelmeiket a »fegyverben álló ellenséggel szemben«. De

a békés lakók ellen nem viseltek háborút. A magyarországi szlávok pedig soha sem hadakoztak velük. Föl sem lázadtak a magyarok ellen, ezek tehát ki sem irhatták őket. Sőt a szlávokat még el sem nyomták, rabszolgaságra sem kényszerítették. Oly bánásmódban részesítették azokat, mint az ország egyéb lakosait. A németek igenis irtották és elnyomták a szláv fajt mihelyt ezzel mint hódítók érintkeztek. A szlávság német földön ép azért inkább megsemmisült, mint beolvadt. Magyarországon ellenben a szlávok olvaszthattak volna, ha erre képesek leendettek.

Ha őseink egy művelt tót társadalmat, fejlett városrendszert találnak itt bejövetelükkor, okvetlenül az történt volna velük, a mi történt Franciaországban a germánokkal. Békében hagyják vala a városokat, melyeknek iparára rászorultak. A magyar katonai társadalom mellett létezett volna egy szláv polgári társadalom. A magyarok egy ideig megtartották volna a nyelvüket is, mint a góthok és frankok Galliában. Ep úgy tanácskoztak volna országgyűléseiken magyarul, mint tanácskoztak a frankok és góthok a maguk nyelvén, mely tanácskozásokról bámulva szól Sidonius Apollinarius poéta. De a városok nyelve mégis legyőzte volna a hódító magyarok nyelvét, mint legyőzte Galliában a germán törzsekét. A magyar nyelv romjait ma a tót nyelvben találnék föl, a helyett, hogy a tót nyelv kölcsönzött szavakat az előbbinek. Mennyi tót szó van a magyar nyelvben, nem határozható meg. De az nem lényeges, akárhány szláv eredetű szót vett föl a magyar nyelv. Minél többet, annál jobb, mert annál inkább kitűnik a nyelvünk assimiláló ereje. A magyar szóalakzat és nyelvtan érintetlen maradt, s ez teljesen elég. A szláv nyelvnek semmi befolyása sem volt a magyar nyelv alakulásaira, legfelebb nyers anyag gyanánt adott szavakat, melyeket a magyar genius dolgozott föl.

Es meg vagyok győződve (sőt ki is mutatható), hogy a szókölcsonzés legnagyobb része mindjárt őseink bejövetele után

történt. Ekkor érintkezett a magyar nép egészen ismeretlen tényezőkkel, viszonyokkal, melyek megjelölésére nem volt szava.. Ekkor ment át a magyar nyelv megalakulási processusán. Ekkor volt megnyitva leginkább az idegen befolyások előtt. Szóval ekkor történhetett volna meg, hogy a magyar nyelv vagy teljesen elvész, vagy az új viszonyok közt egészen más irányt vesz.

A szláv nyelv azonban még ekkor sem tudott betörni a magyar nyelvbe, mikor pedig az utóbbi még nem volt zárt egész. Ezt meg nem fejtí más, mint a tótok alacsony műveltségi foka és városi életüknek teljes hiánya. Az, hogy a magyar és szláv faj geographiailag is meglehetősen elzárkózva élt egymástól, mit sem magyaráz meg; mert ha a tótoknak városaik vannak, ez az elzárkózottság sem következik be. A magyarok iparkodtak volna a városokban vagy azok közelében lakni, mint iparkodtak a többi hódítók, hogy a polgáriasság előnyeikhez jobban hozzá-
férjenek.

De viszont a magyarok sem hoztak magukkal fejlett kultúrát és városlakó szellemet. Ellenkező esetben az történik valamit a római birodalomra vonatkozólag mondtam. Városokat teremtett s ezek által beolvasztotta volna a tótokat. Minden római telep várossá alakult s így a latin nyelvi terjesztésének eszközévé lett. A magyaroktól azonban, kik nomád nép voltak, senki sem kívánhatta, hogy városokat alkossanak. A rómaiakat kivéve, minden hódító nép elmulasztotta ezt. Őseink bejövetelük után, csak fokozatosan lettek letelepedett néppé. De bizonyos, hogy az első században, miután már letelepedtek is, nagyrészt sátrakban laktak. Amit a városok építéséről olvasok forrásainkban, a kritika előtt elfogadhatlanok. Igaz, hogy Bars várát Bars vezér, lehet hogy Csák, Szabolcs unokája, a fehérmegyei Csákvárt alapította, Csongrád is Ond fiának köszönheti létét, Komárom, Himesudvar, Orsurvár, Pata, Sárvár, Szekcső, Szabolcs stb., mind a vezérek korából származhatott, valamint igaz lehet, hogy

Árpád Csepelben, a hasonnevű szigeten, magának és a nemzet előkelőinek, külföldi mesteremberek által, rendes lakházakat építtetett: de tagadom, hogy e helyek közül bármelyik, akár Pest¹⁾ is, város leendett. Várak voltak ezek városi polgárság, műveltség, ipar és kereskedelem nélkül. Hiszen tudjuk, hogy még a XII—XIII-dik. sőt a XIV-dik században is milyenek voltak városaink. Győr lakossága vesszőből és karóból építette házeit s hogy legyen építési anyag, egy füzest nyert adományba. Keresztény kultúrájáról fogalmunk lehet, midőn kiváltságlevelében olvassuk, melyben meg van hagyva, hogy az elköltöző polgárnak házat nem szabad magával vinnie. A magyar polgárság egész a XIV-dik századig többnyire sövény, tömés-falu házában lakott. Városaink tehát még ekkor sem voltak városok. Annál kevésbé hathattak a magyar kultúra és magyar nyelv terjesztésére az első századokban, mikor a magyar faji leginkább beolvaszthatta volna a szláváságot. Az alföldön beolvasztotta, de csak azért, mert a szláváság itt aránytalan kisebbségben volt a magyar nép közepett.

A városoknak Magyarországon egyáltalán nem volt nyelvterjesztő szerepük, sőt a műveltségnek is alig voltak tényezői; mert nem voltak valódi városok. Nem voltak a német vendégek által alkotott városok sem. így p. o. Korpona egyike legrégebb nem magyareredetű városainknak. Oslalcói tótok voltak, kik már a hun birodalom előtt le voltak benne telepedve. A nyolczadik század végén szászok költöztek bele, kikhez a XII f. század elején ismét szászok járulván, Korpona német várossá lett. De mily hatása lehetett Korponának, vagy más városnak a nyelv átalakítására? Hogy valamely város hamar kir. szabad város címet nyert, nem jelentette egyszersmind azt, hogy nagy város. Példa rá épen Korpona, Zólyom, a már említett Győr, stb.

A dolog tehát úgy áll. hogy a magyarok bejövetele után csak a régi kasztrumok romja, vagy emléke létezett. Ezek helyén

¹⁾ Pest különben bolgár telep volt.

volt egy-két helység, ma jd várak alakultak. A XI., XII. és XIII. században a városoknak egész sorozata támadt; e városok azonban még akkor sem hoztak létre városi életet, polgári rendet, műveltséget, melynek olvasztó ereje van.

Ami beolvasztás történt, az inkább a magyar faj javára ütött ki. így tudjuk, hogy még a vezérek és sz. István korában beköltözött németek a 13. század zavarai közepett, miután gyarmataik feldúlattak, magyar városokba költöztek, hol elmagyarosodtak. Kecskemétről ez a leghatározottabban kimutatható.¹⁾ Ugyanez kimutatható más városokról is. Erdélyben magyar jelleget öltött Kolozsvár.

Az olaszok és »francigenák« (én azt hiszem frankok) mára XIII—XIV. század körül a magyarságba olvadtak városainkban, így Pesten, Esztergomban, Székesfehérváron. Különösen Esztergom lakossága túlnyomóig olasz-örmény volt.²⁾ Mindkét elem magyarrá alakult. Általában bár a magyar városok alakulására idegen befolyás hatott, a magyar elem jelentékeny, sőt számos helyen domináns szerepet játszott. Vannak városaink, hol az elem a középkorban erősebb volt, mint később. Így Pozsonyban a magyarság tekintélyes hányadot képezett. Nagyszombatban a magyar polgárság legalább is oly szerepet vitt, mint a német. Magukban a bánya-városokban létezett a magyar elem, daczára e városok kiváltságainak, melyek annyira a magyarság ellen voltak irányozva, hogy p. o. Korponában magyar ember nem tanúskodhatott a német polgár ellen.

Városaink hosszú időn át három: magyar, német, olasz (latin) nemzetiségű lakossággal bírtak. A szlávtság alig tett számbavehető hányadot. Mivel pedig a latin elem magyarrá lett, városaink csak két: magyar és német nemzetiségűek voltak.

Ez az oka, miért nem tudott hódítani a szlávtság.

Jelentékeny hódító szerepe azonban a magyarságnak és

¹⁾ Hornyik. Kecskemét város története, I. 94. 1.

²⁾ Századok, 1880. VII. füzet, Szalay József értekezése.

németségnek sem volt; mert mint láttuk, városaink a XIV XV-dik századig alig voltak városoknak nevezhetők. Később sem emelkedtek a nyugati és déli városok színvonalára, s habár fejlődtek, nyelvterjesztő hatásukat ellensúlyozta a török pusztítás, szoros zárkózottságuk, s azon alárendelt szerep, melyet Magyarországon mint politikai és társadalmi faktorok vittek. Ebben az alárendelt állapotban voltak 1848-ig.

A történelmi tanulság kétségtelenül utal a városok nyelvterjesztő és nyelv fentartó szerepére.

A római nyelv túlélte a római államot. De csak ott, ahol latin városok voltak, e városok megküzdöttek a barbár középkor viharáival. Tehát Galliában és Hispániában és természetesen Italiában. A latin nyelv mindenütt másutt elveszett. Elveszett Kis-Azsiában, a Duna vonalán, Pannóniában, a Balkán-félszigeten, Britanniában és Afrikában.

Ha semmi egyéb megbízható adat nem volna a kezünkben, pusztán azon tény, hogy a latin nyelv, bár vegyülve és átalakulva, egyedül Olaszországban, Franciaországban és a spanyol félszigeten maradt meg, maga e tény kétségtelenül mutatná a városok nyelvfentartó és terjesztő hatását. Mert ép ez országok partvidékei voltak tele latin városokkal, a nagy római intelligenzia és vagyon székhelyeivel.

Az olasz, francia és spanyol városoknak köszönjük, hogy a latin civilizáció és nyelv a középkor zűrzavarában teljesen el nem veszett, s hogy a római műveltség fénye fél ezred év iszonyú sötéttségében ki nem aludt.

Egész Kelet-Európában egyetlen latin város sem maradt meg, ez volt oka, a miért a latin nyelv Európa keleti országaiban elveszett. Ha a pannoniai és dáciai latin városok a népvándorlás zivatarai közepett meg nem semmisülnek, mint nem semmisültek meg az itáliai, galliai és hispaniai latin városok, s ezekben őseink hasonló műveltséget találnak, mint a germán hódítók a déleuro-

pul városokban, ma valamely latin jellegű nyelvet beszélénk, mint a románok, kik nyelvüket a Balkán-félszigetről hozták, mielőtt ott a latin emlékek megsemmisültek.

Ha ellenben a tótok városépítő nép leendőitek, s nem az erdők vadonait lakják vala, beolvadtunk volna a szlávokba, mint beolvadtak a bolgárok.

De városaink többnyire csak a XI—XII. században keletkeztek, s egyedül a magyarság, s a bevándorló németiség épített városokat. Ezek túlnyomó részében a magyar és német együtt lakott, s így egymás hatását paralizálta. Valódi városaink azonban a középkorban épen nem voltak. A magyar nemzet súlypontja a legújabb időkig a megyékben, a vidéki nemességben. nem pedig a városokban, a polgári elemben volt. Sőt ez az állapot most sem változott meg, csak módosult.

Ezért nem volt hatásuk városainknak a nyelvre. Ezért nem tudjuk beolvasztani nemzetiségeiket. A városi élet fejletlensége okozta, hogy Európa keletén, a grammatikai viszonyokban, az utolsó ezredév alatt kevés változás történt. A nyelvhatárok körülbelül ma is ott vannak, a hol a jelen millenium első századai-ban voltak.

Nem olvasztott sem a török, sem a magyar, valamint a lengyel sem, a középkor e három keleti hatalmassága; mert egyik sem fejtett lei hatalmas városi életet.

Nyugaton ellenben a beolvasztás, vagy az amalgamizálás mindenütt megtörtént. Végrehajtották a hatalmas városok. S pedig nemcsak a három román államban, hanem Németországban is. Észak-Németország szlávjai mind elpusztultak. Felszítették őket a városok, Volencze és Genua pedig az egész Levante partvidékeit elolvasztotta. E két városnak köszöni Olaszország, hogy a Földközítengeren nagyobb hivatás vár rá, mint Franciaországra.

Posenben szemünk előtt folyik a germanizálás munkája, a közoktatás és általában a kormányzat erőszakos tényei mellett,

a városok segítségével is. Elzász-Lothringen példája pedig meglepő bizonyíték a városok nyelvterjesztő hatására. Miként franciásodott el ekét tartomány? Franciaország francziákká tette az elzászi városokat. S miként germanizálja vissza Németország birodalmi tartományát? Németekké teszi annak városait. Strassburgot a német kultúra minden eszközével emeli. Egyetemet nyitott, s a német fíjak hazafiságára apellált, hogy özönöljenek Strassburgba, résztvenni a germanizálás nagy művében.

A századok és a legújabb kor történelme nem mutat-e rá, miként kell végrehajtanunk a magyarosítás művét Magyarországon?

A városokban már is a magyar elem dominál. Száznegyvenhárom városban 63% a magyar, 37% a nemzetiség. 143 város 63% magyar elemének fontosságát teljes mértékben felismerjük, össze kell hasonlítanunk a városlakók viszonyát az általános nemzetiségi viszonyokkal.

Magyar	van az országban	44 %	a városokban	63 %
Német	>	>	13	>
Tót	>	>	13	>
Oláh	>	>	16	>
Orosz	>	>	2	>
Horvát-szerb	>	>	4	>

lett a magyarság percentjére — feltárják, mely faj a városalkotó faj Magyarországon.

A magyar és a német.

A magyar 19%-kal, a német 5%-kal nagyobb mértékben lakik a városban, mint a vidéken. A horvát-szerb bár kis százalékot képez, de ez egyenlően van elosztva a városok és a vidékek közt.

A tót a városokban sokkal, 6%-kal alatta marad általános számarányának. De leginkább alatta marad az oláh. Nem kevesebb, mint 13 százalékkal!

Igaz tehát ma is, a mi igaz volt a középkorban, hogy csak a magyar és a német tudott várost alkotni, a többi nemzetiség nem. Ez volt oka, hogy nyelvünket el nem veszítettük. De mert valódi városaink nem voltak s ezekben nem kizárólag domináltunk, a nemzetiségeket sem tudtuk beolvasztani.

Újabban azonban megszereztük a beolvasztási képesség legfontosabb feltételét. Ha a magyarság a városokban kisebb mértékben volna képviselve, mint a vidéken, vagy ha a megosztás csak egyenlő volna is, kevés reményünk lehetne a városok, tehát az ország megmagyarosítására.

De az ellenkező eset forog fenn. Nemcsak a szlávokat és románokat haladjuk túl óriási viszonylagos számaránnyal, hanem a leginkább város lakó németiséget is. Míg ez csak 5%, a magyarság 19% többletet mutat a városokban, a vidékhez képest. Ez azt jelenti, hogy a magyarság ellenállhatatlanul meg fogja hódítani a városokat.

Mi ebből a tanulság? Hogy fejleszteni, emelni kell a városokat. Mily eszközökkel? Az állam és társadalom minden eszközével. De különösen a közigazgatási és parlamenti reform által. És legkivált az ipar segítségével.

VIII. FEJEZET

Közigazgatási, gazdasági és parlamenti reform különös tekintettel a városokra.

Az igazi autonómiának főleg a városokban kell kifejlődni. A város az önkormányzatnak valódi helye. A nagyobb területek és tartományok már azért sem alkalmasak az önkormányzat felvirágoztatására, mert a különböző vidékeknek sok érdek-ellen-tétük van. A város érdeke homógen, mindenkivel, az összes lakosság érdekével közös.

A municipalismus városi és nem tartományi eredetű. Ennek alapján virultak fel a római városok nemcsak Italiában, hanem Galliában, Spanyolországban, Pannóniában és másutt. A városi önkormányzat besugározta fényével, civilizációjával, gazdagságával és művészetével a római birodalom utolsó századait. Sőt századokon át világított Róma bukása után is, magába olvasztva, nemesítve a barbárságot,

A feudalismus a városoktól kölcsönözte s vitte ki a tartományokba az önkormányzat szellemét.

Az eljárás most megfordított kell, hogy legyen. Vissza kell vinni az önkormányzat fő erejét a városokba, bőimét az kiindult.

Az állami bölcsesség jövőre abból fog állni: jól szervezett helyi autonómia alapján kifejteni városainkat. És nemcsak közigazgatási szempontból áll ez, hanem tisztán politikai és nemzetiségi szempontból is. Csak a város tud assimilálni, megtartani, valamint magyarosítani, nem pedig a megye.

Az utolsó ötven év története kétségtelen adatokkal bizonyítja, hogy mint már fejtegettem, magyarosodás csak a városok-

ban történt; sőt a történelem minden ténye tanú rá, hogy az utolsó két ezredév alatt a városok végezték az assimiláció nagy nemzetalkotó munkáját, a minék következtében ina egységes nemzetek vannak nyugaton, egységes a francia, német, olasz, spanyol és angol nemzet. Nálunk ellenben azért nincs egységes nemzet és társadalom, mert nem voltak nagy, szabad, művelt, gazdag és magyar városaink. Ha Trencsén, Nyitra, Kassa, Arad, Temesvár, Lúgos, Pozsony, Sopron, Pécs stb. nemcsak teljesen magyar, hanem nagy városok lesznek, hol leend akkor nemzetiségi kérdés Magyarországon.

Ha Kolozsvár, Gyulafehérvár, Maros-Vásárhely, Sepsiszent-György, Brassó a magyar politikai, társadalmi és gazdasági élet hatalmas központjai lesznek: kit fog akkor aggasztani a Királyhágón túli részek jövője? Nem lesz-e nevetséges popáncz akkor — a mint részben ma is az Daco-Románia?

He maga a népesedés is főleg a városokban megy előre. Az Alföld kivételével a lakosság a vidékén alig szaporodik, csakis a városokban. Dunántúl a parasztság szaporodása megállt, a növekvést elviszi a kivándorlás. Felső-Magyarország és Erdély egyes részeiben visszaesett.

Negyvennyolc óta 1880-ig az ország lakossága szaporodásának fő zöme a városokra esett, a mi természetesen annak is köszönhető, hogy a fellendülő gazdasági élet a vidék lakosságát a városokba vonzotta.

A legutóbbi népszámlálás, vagyis 1880 óta a városok lakossága — sajnos — kisebb mérvben szaporodik. Csak kevés városunk van, mely hatalmasabb expansiv erőt mutat, a legtöbb megállt, néhány visszaesett.

Szerencsére azonban e tünet részben csak látszólagos. A statisztikai adatok a születések és halálozások arányából lévén szerkesztve, nem mutatják a bevándorlás hányadát.

De még ezen adatokból is kitűnik, hogy a városok lakossága, pár kivételt mellőzve, jelentékeny növekvést tüntet fel. Szin-

tén nagyobb percentet, mint az ország általános lakossága. Különösen kisebb városaink emelkednek, s azon ponton vannak, hogy nagy városokká legyenek. De a szab. kir. városok népessége szintén emelkedésre mutat a bevándorlás nélkül is.

E tekintetben nem lesz érdektelen a következő adatok közlése:

	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857
Kassa	26,097	26,078	26,204	26,213	26,221	26,364	26,374	26,487
Arad	33,556	33,670	33,640	33,871	36,168	36,238	36,543	36,839
Buda	19,544	19,441	19,586	19,633	19,738	19,884	20,123	20,115
Szabadka	61,867	62,427	62,541	63,661	64,577	65,898	66,176	66,727
Ujfehértó	21,825	21,660	21,692	21,794	22,104	22,257	22,500	22,696
Zombor	24,693	25,013	25,183	25,332	25,651	25,790	26,017	26,090
Pécs	28,709	28,703	28,814	28,753	28,753	28,860	28,945	29,065
Nagyvárad	31,324	31,336	31,295	31,379	31,504	31,397	31,518	31,465
Hód-Mező-Vásárhely	55,494	53,381	53,606	54,388	54,549	56,010	56,706	57,132
Szeged	75,675	74,440	75,026	76,083	77,438	78,273	78,805	79,776
Székesfehérvár	25,612	25,627	25,908	26,095	26,413	26,547	26,776	26,862
Győr	20,981	21,039	21,066	20,801	20,843	20,993	20,892	20,994
Dobozsan	51,129	51,377	51,788	51,945	52,462	52,648	52,694	53,050
Szolnok-Dobozsan	15,965	15,831	15,315	15,306	15,281	15,377	15,474	15,484
Kölcsevár	99,908	99,046	99,617	99,819	99,143	99,320	99,889	99,835
Kisvárd	13,108	13,108	13,013	13,068	13,196	13,170	13,165	13,152
Mátyás-Vásárhely	13,888	13,917	12,808	12,825	12,949	13,072	13,082	13,079
Komárom	360,553	362,921	371,360	382,809	393,238	402,877	411,017	422,052
Budapest	42,487	42,472	42,492	42,691	42,781	42,806	42,801	42,762
Kecskemét	48,006	47,825	47,591	47,692	48,530	48,705	48,609	48,502
Dorog	25,232	25,230	23,330	23,330	23,330	23,330	23,330	23,330
Sopron	18,708	19,650	19,606	19,793	19,914	19,998	20,172	20,187
Szalóka-Székhely	33,694	33,626	33,472	33,418	33,474	33,317	33,370	33,269
Temesvár	22,329	22,335	22,352	22,728	23,058	23,320	23,313	23,382
Veszprém	17,127	17,163	17,276	17,384	17,475	17,586	16,643	17,687
Magyarország	13,728,622	13,840,157	13,951,643	14,130,811	14,341,976	14,522,149	14,712,927	14,820,288
Szl.-Isztván kir.ország	15,642,102	15,771,188	15,913,345	16,117,288	16,325,636	16,570,140	16,808,866	16,979,813

A magyar nemzet tehát főleg a városokban fejlődik. A magyar kultúra csak a városokból áraszthatja szét fényét. A nemzet jövőjének letéteményesei jövőre nem a megyék, hanem a városok. A megye fentartotta a magyar nemzetet akkor, mikor a város Magyarországon vagy komoly számot nem tevő tényező, vagy idegen, a bécsi kormányok eszköze volt. A város fogja kifejteni a magyar nemzetiséget és államiságot, midőn ezt már nem védeni, hanem ki kell bontani.

A nemzetek fejlődésének eszközei is változnak a szükségletekhez képest.

A közigazgatási reformnak tehát egyik főfeladata leendő a városi önkormányzat kifejítése.

A városi közigazgatás és önkormányzat eddig csak szórányosan volt jobb a megyeinél. Meg kell javítani és megjavítható ép az által, ha szerencsésen megvonjuk azon határt, mely az állami és helyhatósági feladatok közt van.

Bizonyos feladatok teljesítésére a város ép oly kevésbé képes, mint a megye. És nemcsak nálunk, kanéra másutt is. Ilyen különösen a *rendészet* és a *közegészségiügy*.

Az angol városok hasonlíthatlaul fejlettebbek, mint a mieink, s e két feladatnak ezek sem voltak képesek megfelelni. Ez volt oka, hogy az elsőt egészen, az utóbbit részben Angliában is elvonta a törvényhozás a városoktól.

Budapest nagy város volt már évtizedek előtt — többi városunkról szólni is fölösleges e tekintetben, — még nagyobb város jelenleg. És mert a rend érdekeiről nem volt képes gondoskodni, rendőrsége államivá tétett. És hogy a közegészség érdekeiről sem tud kellőleg gondoskodni, mutatja a vízvezetési miseria.

A valódi autonómia ügyeit ellenben annál helyesebben rá kell bízni a városokra. Csak így várható azok felvirágzása. Várost minden korban csak a szabad rendelkezés és önállóság teremtett. Hogy városaink lassan és későn fejlődtek, ennek oka

ép az, hogy a szabadságlevelek daczára nem volt sem elég szabadságuk, sem elég beleszólásuk a közügyekbe. Mostoha-gyermekai valának a magyar alkotmánynak.

Mióta ezen a régi viszonyok által indokolható állapot megszűnt, városaink fejlődése, az ipar elmaradásának daczára, megkezdődött. Negyvennyolcz óta, midőn városaink felszabadultak, hatalmas méretekben fejlődtek ezek, holott a város-alkotó > ipar több helyen visszaesett.

E tény is mutatja, mily nagy hatásuk van a közjogi és közigazgatási intézkedéseknek a városok fejlődésére. Mily nagy méreteket fog venni a fejlődés, ha a törvényhozás különös gondoskodásának tárgyává teszi a városokat? Ha a gazdasági élet az ipar fejlesztése mellett lendületet hoz be a városi önkormányzatba is?

A municipalismus, valódi községi önkormányzat kifejti a városokat, valódi városi életet teremt. Ez okból tehát a megyéket és községeket rendező közigazgatási reformot követnie kellend a városi önkormányzat reformjának.

De fájdalom, kevés városunk van, mely a széleskörű municipalismust úgy szellemileg, mint anyagilag elbírná. Még fejlődő és gyarapodó városaink nagy részét is előbb e célra nevelni kell.

Városaink legtöbbjéből hiányzik a kellő értelmiség, vagyonosság és a valódi városi szellem. Az a büszke szellem, melynek a közép-, sőt az új-korban elfajulása lett az önző és gőgös patricziusság. Hiányzik a nagyipar, nagykereskedelem, mely nélkül nagy város nem támadhat. Hiányzik azon sugárzó fény, mely a városokból, mint megannyi központból a vidéket bevilágítja.

Az okos és előrelátó politika azonban nemcsak a jelennek számol, hanem a jövő számára is épít. A célokat ki kell tűzni, habár messze és magasan vannak a láthatár felett. Városainkat és a városi életet fejleszteni kell, hogy e célok megközelíthetők legyenek.

Értelmileg emeli városainkat a sok tan- és kulturális intézet, melyek tekintetében az államnak már is nagy érdemei vannak. Gazdaságilag pedig módot kell nyújtani a városoknak, hogy egy magasabb önkormányzati élet terheinek elviselésére képessé legyenek. A fogyasztási adók által ez nagyon is lehetséges.

És itt nemcsak a már meglévő szabad királyi városokra kell gondolnunk. Rendezett tanácsú városaink közt szerencsére már is sok van, mely a legszebb jövőt Ígéri. Néhány oly város fejlődik szemünk láttára, mely a királyi városok legtöbbször túlhaladta, részint túl fogja haladni. A gazdasági és kulturális fejlődés nem mindig törődik a szabadságlevellel, habár a szabadság az erőteljes kibontakozás feltétele.

A gazdasági és kulturális élet az ország több pontján, szerencsére, oly hatalmasan lüktet, hogy, a közigazgatási akadályok daczára új és viruló központokat teremtett. E központok szabad fejlődését biztosítani kell.

Ha e városok a megyéknek alárendelve, megyei célokra adózva, részben a megyék által kormányozva is ennyire fejlődtek: mily mérvű fejlődésnek indulnak akkor, ha teljes önrendelkezési jogot nyernek?

Van az országban nem kevesebb, mint 16 város, mely teljesen alkalmas arra, hogy szabad királyi várossá legyen. Különösen a Dunántúl és Felső-Magyarországon van egy szép jövőt ígérő városi élet keletkezében. Ez évtizedek előtt még kis, ma azonban fejlett városok arra hívatvák, hogy rövid idő alatt önálló törvényhatóságokká legyenek.

Módjukban lenne azokká lenni jelenleg is, a kormánytól aligha találnának akadályra. De eddig inkább arra volt példa hogy a rendezett tanácsú városok visszasüllyedtek a nagyközségek színvonalára, teljesen beolvadtak a megyébe. És ezek közt oly városok is, melyek legalább anyagilag elbírnák az önálló lét terheit.

De mily szellemű niveau az, hol ilyesmi megtörténhetett?

Mily alacsony gondolkozás, mily tespedés! Szerencsére nem minden fejlődő városunk ilyen. Ha a városi önkormányzati élet erősebb lendületeit vesz, ha városaink látják, hogy az önkormányzatnak nemcsak terhei, hanem előnyei is vannak; és különösen, ha fejlődő városaink élére alkalmas, tágabb látókörű férfiak jutnak; más szellem fog uralkodni városainkban.

Akkor tudni fogja a 16 város közül legtöbb, hogy az önkormányzat szellemi és anyagi terheiért bő kárpótlást nyer a fokozottabb fejlődés és erősebben lüktető gazdasági élet által.

De mindehhez első sorban szükséges az, hogy a városoknak nagyobb tekintélyük s a közügyekre nagyobb befolyásuk legyen.

Az első szempontból kell, hogy a nemzeti szellem átalakuljon, hogy az ország átlássa, miképp jöjjön a városokban és a városok által biztosítható.

A második szempontból arra van szükség, *hogy városaink képvisellete a parlamentben az átalakult viszonyoknak, s a nemzet jövődöbeli érdekeinek megfelelő legyen.*

A parlamenti reform elől sokáig sem térhetünk ki. Úgy az igazság, mint a nemzeti érdekek a kerületek új beosztását követelik, *ha csak meg nem elégszünk azzal, hogy a kerületek száméit a városok javára egyoldalúan szaporítsuk.*

A 48-diki beosztás nagyjában helyes volt. Megfelelt nem csak az igazságnak, hanem átlag a nemzeti érdekeknek is.

De nagy tévedés azt hinni, hogy a nemzeti érdek, s politikai okosság tiltja a kerületek régi beosztásainak érintését.

Hiszen azon fejlődés és haladás, mely Magyarországon fél század óta történt, óriási túlnyomó mérvben a magyar vidékeken és a városokban ment végbe.

A nemzetiségi vidékek keveset fejlődtek úgy a népesedés, mint a kultra és közgazdaság szempontjából.

Ellenben fejlődtek a városok melyek majd mind magyarok, vagy azon ponton vannak, hogy magyarokká váljanak nyelvileg is.

Fejlődött az Alföld, s nem csak a régi magyar Alföld, ha-

nem Dél-Magyarország is, hol a német és magyar lakosság diadalmasan nyomul előre a szerb és oláh lakosság közt.

Fejlődött a Dunántúl, az ország leggazdagabb és kultúrailag legfejlettebb része. Itt van azon 16 város közül legtöbb, mely városok már megérték az önálló létre.

És ez átalakulás nem nyer kifejezést az ország törvényhozásában.

Közel félszázad nagy eredményei nem érvényesülnek a parlamentben, habár az igazság és a nemzeti érdek azonosak.

A választási törvény még 1848-ban sem volt igazságtalan a nemzetiségek irányában. Mi nem tettünk úgy nemzetiségünkkel mint tett Anglia Írországgal, melynek az unió idején Angliához képest $\frac{1}{3}$ lakossága volt. és Skóciával együtt mégis csak $\frac{1}{6}$ -dát választotta a képviselőknek.

Ki hinné, hogy Erdélyben nem csak kevesebb választóra, hanem egyszersemint kevesebb *lakosra* esik egy-egy képviselő, mint Magyarországon?

Választó Erdélyben természetesen aránylag kevesebb van, mint Magyarországon. Kevesebb ott az értelmiség és vagyonosság, mint itt. A census tehát — s hozzá pénz- és nem birtok-census — ott sokkal több egyéntől vonja el az alkotmányos jogok gyakorlását, mint itt.

És a választókerületek beosztása mégis a *magyar nemzetre* nézve igazságtalan, nem pedig a nemzetiségekre. Mert Erdélyben még a lakosok száma is átlag kevesebb egy-egy kerületben, mint Magyarországon.

Egy képviselő esik:

	Magyarországon	Erdélyben
Lakosra	33,819	30,405
Választóra	2,196	1,317

Tgaz, hogy az erdélyi kis városok nagy előnyben vannak, ami különben természetes. Mint kulturális pontok megérdemlik méltánylásukat. Kézdi-Vásárhely, Sepsi-Szentgyörgy, Gyulafe-

hévár, Abrudbánya, Oláhfalú, Bereczk stb. a kultúrának és: egyszersmind a magyarságnak erős és méginkább megerősítendő pivot-jai. De a nemzetiségi városok is hasonló előnyben részesülnek. Brassóból nem egészen kétezer, Nagyszomból pláne nem egészen másfélezer választó küld két-két képviselőt a parlamentbe, míg ellenben Budapest 8-dik kerülete és Hódmezővásárhely közel 4—4 ezer, Nagyváradnak közel 2 ezer választója csak egy-egy képviselővel bír.

A magyar városok tehát hátrányban vannak a szerencsére néhány nemzetiségi város irányában. De a *magyar vidékek* is mostohább sorsban részesülnek, mint a legtöbb nemzetiségi megye. Udvarhely megye és Csikmegye hátrányban vannak Uunyadmegyével szemben.

Különösen pedig a Királyhágón innét, az ország legmagyarabl) törvényhatóságai aránylag kevesebb képviselőt küldenek a parlamentbe, mint a nemzetiségiéik. És pedig még a *lakosok* számát tekintve is, de főleg a választók számának szempontjából.

Jász-N.-Kun-Szolnokmegyében:

esik egy képviselő }	lakosra	41,333
	választóra	2,698

Hajdúmegyében:

esik egy képviselő }	lakosra	40,660
	választóra	2,122

Szabolcsmegyében:

esik egy képviselő }	lakosra	42,800
	választóra	1,740

Somogymegyében:

esik egy képviselő }	lakosra	38,375
	választóra	2,804.

Mily magasan emelkednek e számok a nemzetiségi vidékek legtöbbjének átlaga fölé? Ami a választók számát illeti, e magyar vidékeken legalább kétszerannyi ember választ egy képviselőt, mint p. o. Hunyadmegyében. A választó kerületek beosz-

tása tehát, az átalakult népesedési és gazdasági viszonyok következtében, nem hogy kedvezne a magyar fajnak, mint a nemzeti-ségi izgatok hirdetik, s mint szívesen hiszi a magyar nemzet is, sőt inkább hátrányára van.

A parlamenti reformot ez is okvetlenül szükségessé teszi. A módosult viszonyok mindenütt maguk után vonják a választókerületeknek koronként való új beosztását.

Mincs parlamentáris állam, melyben közel félszázadon át nem történt volna parlamenti reform, csak nálunk.

De leginkább szükség van erre a városok miatt.

Eddig nem nyert kifejezést a parlamentben azon tény, hogy 1848 óta a városok lakosságának száma egy milliőről felemelkedett több mint harmadfél millióra. Ez pedig oly tény, melyet ignorálni nem lehet, nem szabad. Es hozzá városaink nagy állami, nemzeti és kulturális érdekek letéteményesei.

Mi természetesen még soká nem jutunk oda, hol Anglia van e téren, melynek parlamentjét túlnyomó többségben a városok választják.

Az egész angol királyság képviselve van: 284 grófsági, 369 városi és 5 egyetemi képviselő által. A városok túluralma pedig különösen magában Angliában jött létre, hol a városi képviselők száma 805 csak 187 grófsági képviselővel szemben. Ez arány, vagy inkább aránytalanság meghaladja még a városi és vidéki lakosság perczent számát is: mert a városokban az összes lakosságnak csak 62%-ja lakik.

Nálunk a vidék, különösen pedig a földbirtok, igen helyesen, még soká megtartja fölényét. Az utóbbi nem kevesebb, mint 67%-kal szerepel a választásoknál, míg az ipar és kereskedelem 6,5% száztólival.

Es mert a régi jogon való választók száma, mely Magyarországon 12%. Erdélyben 24%, mind inkább apadni fog, s végre elenyészik, a földbirtok száztólíja még nőni fog. De a fejlődő gazdasági étellel, s fejlődő kultúrával nőni fog egyszersmind

az ipar, kereskedelem, jövedelem és értelmiség alapján a választók száma.

A helyes arány az lenne, ha a városok képviselőinek száma felemeltetnék 100-ra, vagyis 22-fővel. Ez arány felelne meg a módosult viszonyoknak és a nemzeti érdekeknek.

E többletet könnyű volna felosztani az ország nagyvárosai: Budapest, Szeged, Szabadka, Arad, s most a megyékkel együtt választó, s önálló érdekeiket érvényesíteni nem tudó kis, de fejlődő városok, mint Kaposvár, Kanizsa, és egy csomó más város közt.

Ekkép helyes közigazgatási és parlamenti reform által meg lehet és meg kell adni városainknak azon szerepet, melyre fejlődésük, kultúrájuk által, s mint a magyar nemzeti élet hatalmasan kibontakozó központjai rég érdemesek. És melyre az ország érdekében hivatva van.

De mi a városok kifejtésének, ha nem is egyedüli, mindenestre főeszköze? Az ipar.

Ipar nélkül nincs város, valamint fa nélkül nincs erdő.

Sőt ipar nélkül államháztartásunk sem rendezhető tartósan, bármily nagy sikert értünk el legújabbban.

Egy modern terheket viselő agrikulturnak nem lehet tartósan jó budgetje.

Mi volt a helyzet? A megrongált pénzügyi egyensúlyt helyre kellett állítani, de nem volt szabad feladni kulturái haladásunk folytonosságát; sőt legújabbban a reformok egész új korszakát kellett feltárni. És egyidejűleg gondoskodni kellett a szakadatlanul folyó fegyverkezés költségeiről.

Hasonló helyzetben csak kevés állam volt. Teljesen azonos helyzetben egy sem. Siért Magyarország e sokszoros célú erőfeszítéshez csak egy agrikulturnak állam segélyforrásait nyújthatta és nyújthatja még soká.

Fraucziaország-helyezete, nagy szerencsétlensége után. arány

tag könnyebb vala. A forradalom óta felhalmozott óriási vagyonnossá, a diadalmas ipar kimeríthetlen segélyforrásai álltak rendelkezésére. Angliát a napóleoni háborúk után a földgömb összes kincsei támogatták. Maga Ausztria fel-felfrissítette pénzügyi erőit az ipar forrásaiban. És egyiknek sem kellett oly tömegesen életbeléptetnie új állami és kulturái intézményeket, mint kellett nekünk.

Rgyediül Magyarország volt és van azon súlyos helyzetben, hogy a népek versenyében lépést kell tartania az ipar nagyszabású eszközei felett rendelkező államokkal, holott ő maga csak túlnyomóan földművelő állam.

A modern államok szükségletei mértani arányokban növekszenek, s e szükségletek fedezését egy agrikulturállam csak számtani arányokban nyújthatja. És Magyarország modern állam, a mellett fő, majd kizárólagos segélyforrása a föld.

A nyugati államok, sőt Oroszország fejlődése népességi és gazdasági tekintetben szintén mértani arányban történik és mi ezzel szembe fejlődésünknek csak számtani arányát állíthatjuk.

Habár pénzügyi egyensúlyunkat teljesen helyreállítjuk, ez ellentét, ez aránytalanság nem fog-e minden téren akadályt képezni fejlődésünkben, haladásunkban? Nem lesz-e állandó fenyegetés, veszély, mely minduntalan megronthatja nemzeti munkánkat?

Legszebb sikereink felett érzett örömünket mindig el fogja rontani a fáradtság érzete; mert csak nagy fáradtság és erőfeszítés után juthatunk oda, hová a szerencsésebb gazdasági viszonyok közt élő népek eljutnak szintén fáradtság nélkül. Legszebb reményeink fényében mindig leend egy sötét pont: az aggodalom, hogy miként viseljük el fokozott igényeink terheit jövőre?

A szinte nemzeti existenciánkban mutatkozó ezen ellenmondást csak egyféleképp szüntethetjük meg. *Csak úgy, ha a modern magyar államot a modern gazdasági alapra helyezzük át.*

Ha t. i. bírni fogunk a modern létküzelem leghatalmasabb fegyverével, az iparral.

Ettől függ nem csak pénzügyi egyensúlyunk tartós és állandó helyreállítása, hanem ettől függenek sokkal fontosaid) kérdések. Ettől függ nemzeti munkánk végleges sikere, ettől fejlődésünk, haladásunk; ettől függ azon nagy kérdés, képesek leszünk-e a népromboló óriási versenyben sikerrel állni meg helyünket?

Minden törekvésünk sikere szoros kapcsolatban áll ezzel. Akarjuk, hogy a magyar nemzet számbelileg gyorsabban szaporodjék. s el ne törpüljön azon óriási méretek közepeit, melyekben közölünk a többi népek szaporodnak?

Akarjuk, hogy diadalmasan tudjuk forgatni a létért folytatott küzelem súlyos fegyvereit? Akarjuk, hogy kellőleg felfegyverezve jelenhessünk meg a népeknek a közel, vagy távolabb jövőben vívandó vészes csatáin?

Akarjuk, hogy virágzó városaink legyenek az ország különböző pontjain? Akarjak, hogy Budapest 'minél előbb elfoglalja méltó helyét a szőke Duna partján, mint a kelet fényes metropolisa? Akarjuk, hogy a Dunántúl, Fclso-Magyarországon és Erdélyben műveit, gazdag, népes és magyar városok keletkezzenek? Akarjuk e kiszámíthatlan gazdasági és politikai előny! a nemzetiségi vidékeken? Akarjuk a magyar nemzeti állam ezen hatalmas oszlopaít, az ország azon vidékein, ahol oszlopok még álig léteznek?

Akarjuk, hogy társadalmunk átalakuljon, hogy modernné legyen, minő részben már az s még inkább akar lenni az állam? Akarjuk, hogy e társadalom mogbírja az állam által rárótt terheket gazdaságilag és képessé legyen megfelelni a szellemi igényeknek? Akarjuk, hogy tervezett reformjaink épp az utóbbi szempont miatt ne maradjanak egészen, vagy részben sikertelenek? Mert egy modern állam anyagi és szellemi szükségleteinek ellátásához okvetlenül szükséges a modern társadalom.

Ha mindezt akarjuk s pedig akarjuk, akkor egyszersmind akarnunk kell a feltételt, gazdasági viszonyaink átalakítását, az ágrikultúr-államnak összekapcsolását az iparos állammal, az agrrikultúr társadalom összeolvasztását az iparos társadalommal.

Vagyis akarnunk kell a modern állam modern segélyforrását, a modern társadalmak összeolvasztó és kifejtő erejét, az ipart.

Állami és társadalmi eszközeinkkel mindent el kell követnünk iparunk kifejlesztésére. De természetesen, ezt könnyebb kimondani, mint a. tényt megvalósítani. Pedig sem a jámbor óhajtás, sem a kalandos tervek magukban mitsem érnek. A tényt is el kell fogadnunk, *legalább egyelőre*, hogy Ausztriával vámközösségben élünk. A másik ténynyel pedig szintén számolnunk kell, hogy saját erőnk nem elégséges iparunk felvirágoztatására. Egy agricultur állam, minden egyébtől eltekintve, nem gyűjthet halomra akkora tőkét, mekkorák az ipar céljaira szükségesek. Nem gyűjtött soha és nem fogunk gyűjteni mi, akiknek a tőkegyűjtés amúgy sem valami nagy erényünk.

A külföldi tőkének és szakértelemnek kell tehát nálunk is megteremtenie az ipart, mint mindenütt ez teremtette meg.

Ahhoz, hogy e tényezőt megnyerjük, van elég eszközünk. Kezünkben vannak a forgalmi eszközök s így a tarifa. Hatalmunkban van az állami kedvezményeknek még tovább való, nagyszabású kiterjesztése.

A kormánynak a czukoripar érdekében követett eljárása már is riadalmat okozott az osztrák gyárosok közt. Ezek közül nem egy arról gondoskodik, nem lesz-e szükséges megvalósítani azon legegyszerűbb gazdasági elvet, hogy a gyárnak közel kell lennie a piacához?

A valuta-rendezése pedig utána szalad az Ausztrián túl való külföldi tőkének és gyárosoknak, hozzánk édesgetve őket. Közigazgatásunk reformja meggyőzi ezeket, hogy rendezett bel-

állapotaink vannak, a mint igazságszolgáltatásunk már is erről tanúskodott.

Ily irányban kell keresni a nagy kérdés megoldását, de keresni kell folyton, öntudatosan és erélyesen.

E helyes úton halad a kormány, már is jelentékeny sikereket érve el. Épp azért a legalaposabb reményünk lehet, hogy a nem távoli jövőben már létrejő az összhang a modern Magyarország és annak gazdasági létalapja közt.

A költségvetési egyensúly már ez idő előtt is helyreáll, sőt lényegében már helyreállott. De közállapotaink, fejlődésünk, haladásunk és *erőink egyensúlya*, csak *akkor* fog végleg helyreállani.

Ha azonban bebizonyul, hogy e bármily helyes irány nem vezet célra Ausztriával való vámközösségünk miatt, akkor létesíteni kell a *külön vámterületet*.

Ipar nélkül Magyarország tovább nem élhet meg. El kell sorvadnia.

Mint nép, mint nemzet sem fejlődhetik. És miután e tekintetben a *legtévcsebb nézetek uralkodnak*, a következő fejezet igyekszik megfelelni a kérdésre: *Miért nem szaporodik elég gyorsan a magyar nemzet?*

IX. FEJEZET

Miért nem szaporodik eléggé a magyar nemzet?

Magyarország, területileg a nagy államok közt foglal helyet. Lehetne nagyhatalom. Élhetne benne 30—40 millió nép.

Hiszen nagyobb, mint Anglia, kétszer akkora, mint Poroszország. (Isak az összes német birodalom, Franciaország és Olaszország állnak felette — nyugaton — területük nagysága tekintében is. Ausztria nincs akkora, mint a magyar királyság területe.

Ha népességre nézve Magyarország nagyon is a közép államok sorában foglal helyet. A nyugoti nagy népek óriások hozzánk képest; Oroszország, a fenyegető kolosszról nem is szólva keleten.

A roppant néptömegek közt Magyarország, a magyar nemzet helyzeti! komoly megfontolást érdemel, mert összeesik a modern államalakulásoknak igen félelmes tünetével.

A középkorban, sőt az ó-kor nagy részében, a kis államok domináltak.

Phoenicia, Karthágó egy város és egy kis part valának s uralkodtak az akkor ismert világ felett. Ép így a középkorban Velence és Genua.

Görögország egy kis mosolygó földdarab, Macedonia néhány hegyerincz volt s mégis Görögország az vala akkor, a mi ma Franciaország s Macedónia, a mi volt Poroszország.

A középkorban még Franciaország és Anglia is szerteszt valának szakadozva, apró államokra. Ez az állapot legtovább

fenmarad Itáliában és Németországban. Tíz utóbbiban a közéletkor állammaradványai, bár omlatagul, még állnak, de ezek is végleg össze fognak rokkanni.

A nagy, koncentrált és nemzetiségi állam: ez a modern politikai felfogás. Ez a schema, melyben gondolkodnak a népek.

Ez a schema, ez a gondolkozási irány azonban nem kedvez Magyarországnak, a magyar nemzetnek.

Területileg Magyarország ismétlem megütné a mértéket, de népességileg, különösen pedig a magyar faj kicsiny. Mint politika nemzet: a magyar a közép népek, mint faj a legkisebb fajok közé tartozik.

A román chauvinisták túloznak, de speczifikus magyar bizonyára nem létezik annyi, vagy több semmiesetre sem, mint román.

Íme, a szomorú, megdöbbentő tény.

De még aggasztóbb a jövő.

A népóriások, *sőt az apró népek, körülöttünk gyorsabban növekednek, mint mi.* Anglia, Németország és Oroszország népessége lavina gyanánt dagad fel. Hihetetlen növekedés, melyet, csak Amerikáé halad túl, melynek lakossága több, mint 300%-al szaporodott a jelen században. Anglia és Oroszország lakossága a múlt század végétől megkétszereződött.

A nagy fajok (nem államok) terjedését a következő adatok tüntetik fel:

	1801-ben	1880-ban	Növekedés,
Angol volt az egész világon	22 millió	90 millió,	310% ₁₀
Német	38 »	66 »	70% ₁₀
Orosz (nagy orosz)	30 »	63 »	110% ₁₀
Francia	34 »	46 »	36% ₁₀

Vagyis az angol és az orosz nemzet növekszik a nagy fajok közt legmeglepőbb mérvben; legkisebb arányt mutat a francia mely — különösen legújabbán populáció dolgában mozdulatlanságra jutott.

Malthus és John Stuart Mill szerint az emberiség, ha szaporodásának semmi gátja sem lenne, minden 25 évben megkétszereződne. Sőt Morcau szerint az Egyesült-Államok lakossága tényleg 25 év alatt nő kétszeresre. Ez bizonyára túlzás, de ép az angol és az orosz faj fejlődése bizonyítja, hogy ez a túlzás nem igen nagy.

Morcán statisztikai táblázata, bár két irányban foglal magában némi túlzást, igen érdekesen tünteti fel a népek szaporodási arányát. E táblázat szerint az Egyesült-Államok lakossága 25, Angliáé és Oroszországé 43, Németországé 70, Németalföldé 100, Spanyolországé 106, Franciaországé 138, Svájczé 227, Törökországé 555 év alatt lesz kétszeresé.

Az utolsó államok lakossága megkétszereződésének ciklusa nagyra, az elsőké igen kicsinyre van véve. Oroszország népessége, minden más adat szerint, legalább 50 év alatt növekszik száz perzentet. De ez is igen nagy szaporodási arány.

Ha Oroszország így folytatja, ez az óriás hallatlan méreteket fog felvenni.

Valóban meg kell döbenniük még a nagy népeknek is attól a rengeteg belső produktív erőtlől, melylyel az orosz nép bírni látszik. Egy század múltán, az angol kivételével, minden faj össze fog mellette törpülni; még a német is, annál inkább a francia.

Oroszország összes lakossága már jelenleg megüti a 100 milliót. Egy század múlva, a jelen arányokból ítélve, Oroszország egy a 100 millió lakosságot megközelítő szörnyeteg állam s maga az orosz faj (a rutheneket, lengyeleket nem is számítva) 250 millió főből álló rengeteg faj lenne.

És Magyarország, a magyar faj?

Magyarország lakossága már 1819-ben megközelítette a 11 milliót s csak legújabbán érte el a 17 milliót. Alig mutat tehát 6 millió növekvést.

A specifikus magyar faj növekvéséről nincs biztos adatunk: de legvalószínűbben fel lehet tenni, hogy az öt millió

növekvésnek 50 — 60%-a (a nemzetiségi aránynál tcluit nagyobb percents) fajunk javára esik. De mily szegényes arány ez.

Hazánk lakossága csak a legutóbbi jobb években 188] 1887) növekedett évi egy, sőt valamivel több száztóli arányban, úgy, hogy egy évtized átlagát alig lehet fél, vagy: $\frac{3}{4}$ %-nál nagyobbra tenni.

Mily elmaradás ez még Ausztria mellett is, mely ugyanazon idő alatt, mint Magyarország lakossága, '24 millióra növekedett s — kivéve a legújabb éveket nagyobb percents arányban halad előre.

De főleg mily megdöbbsntő elmaradás Oroszország rengeteg növekvése mellett!

Magyarország lakossága, ha csak gyorsabban nem fog fejlődni, egy század múlva is alig lesz 30 millió; akkor, midőn már körül leszünk véve a 100-400 milliós államoktól.

Mily duodec-államocska, mily sajnosan törpe nemzet leend akkor a négy folyam partján. Maga Ausztria majd kétszer oly népes lesz, mint Magyarország.

De vájjon a számbeli nagy különbözetek, az arányoknak nagy eltérése nem lesz-e visszahatással hazánk politikai állására?

Vájjon megtarthatja-e Magyarország jelenlegi szerepét az európai viszonyok színpadán, ha viszonylag még kisebb lesz. mint mekkora jelenleg Ausztriához és a kiállamoldioz hasonlítva?

Mert van viszonylagos összezsugorodás is s ennek veszélyében forog Magyarország.

Sőt hazánk még egyéb, borzasztóbb veszélyben is forog: a stagnatióban.

Csak az országnak bizonyos vidékein mutatkozik fejlődés a populatióban: másutt vagy megállapodás, vagy visszaesés létezik.

Erdély népességének egyes vidékeken való fogyása a legmegdöbbsntőbb jelenség, mely Írország lakosságának pusztulása óta az európai népességési, mozgalmaid tan mutatkozik.

Felső-Magyarországon szintén vannak deficites vidékek a populáció dorgában.

A Dunántúll legnagyobb része épen megállni készül a fejlődés után.

Csak a nagy Alföld az, mely még legújában is kedvezővé billenti a mérleget. De főleg a városok növekvése okozza, begy Magyarország népessége nem fogy, hanem növekszik.

Ámde a városok fejlődésében is bizonyos megállapodás is észlelhető. Budapesten, az óriási méretekben növekvő fővároson, Szabadkán és H.-M.-Vásárhelyen kívül alig van városunk, mely legújában vagy meg nem állt a fejlődésben vagy fejlődési aránya le nem szállott volna.

Következzenek csak rossz esztendők az agriculturára, a legújában annyira örvendetes egy perezentes évi szaporodás le fog esni vagy épen deficitre változik.

Alig lehet tehát fontosabb feladat politikusokra, államférfiakra, mint Magyarország népesedési viszonyainak tanulmányozása.

Tanulmányozása azon okoknak, melyek e viszonyokat felidéznek, melyek népünk fejlődését gátolják.

És tanulmányozása azon eszközöknek, melyek segítségével a magyar nemzet nagyobb fokú kibontakozását lehet létesíteni. Malthus óta sokan foglalkoztak azon kérdéssel: miként lehetne *meggátolni* a népek természetes szaporodását.

Mert Malthus szerint nagyobb méretekben igyekeznek szaporodni, mint az élelmi szerek.

Felvilágosult közzgazdák, statisztikusok hitték e képtelen tételt. Képtelen tétel a modern civilizáció által konstatalt tényekkel szemben.

Az élelmi szereket a modern haladás sokkal nagyobb mérvben szaporítja, mint tényleg szaporodik az emberiség.

Angliában, Belgiumban, Franciaországban ma sokkal több élelmi szert fogyaszt egy ember, mint félszázad előtt. Ugyan-

azon terület termőerejét a civilizáció megkétszerezte. Anglia es Skóozia egyes vidékein egy hektár kétszer annyit terem, mint Észak-Amerika, vagy Magyar- és Oroszország legdúsabb lelevénye.

A közlekedési eszközök pedig a legtávolabbi világrések gabonáját is hozzáférhetőkké teszik.

Malthusnak fogalma sem lehetett e tényekről, midőn népesedési tanát felállította. Nem lehetett fogalma .rolni Stuart Müinek sem a legutóbbi évtizedek hallatlan vívmányairól, különben nem állította volna fel híres tételét a »házasságban követett eszólýról« s a »sok család es kevés gyermek« felől.

Maga Fawcett másként gondolkodnék, mint évtizedek előtt.

Az angol közgazdák egyáltalán Írország szempontjából indultak ki, megteve a burgonya-éhséget a túlnépesedés okozta »civilizatorius« éhségnek, mentegelve ekkép az angol kormány megsemmisítő gazdasági politikáját Írországban s az angol társadalom szívtelenségét.

Írországnak 32 ezer négyszög (angol) mért-föld területen csak 5 millió, míg Angliának 50 ezer négyszögmért földön 25 millió lakosa van. Írország tehát nemcsak nem túlnépes, hanem még a kontinentális viszonyokhoz képest is ritka népességű.

Volna csak Írországnak oly ipara es oly gazdagsága, mint Angliának, 5—6-szor akkora lakosság is elférne benne.

Nem a népesség szaporodását gátló eszközökről kell tehát gondoskodni, hanem olyanokról, melyek a gazdasági viszonyokat kifejtik s így hatnak a népességnek szintén korlátlan növekvésére.

Újabban nincsenek is már apostolai az embertelen civilizáció-ellenes buta tannak. Franciaország ép az ellenkező irányba csapott át.

Tudósok es politikusok, megdöbbenve a franzia nemzet szaporátlanságának adataitól, módok felett gondolkodnak, mikép lehetne a népesedési mozgalmat kedvezőbb irányba terelni. Fél-

nek, hogy Franciaország aránylag rövid idő alatt nűisoilrangú hatalommá lesz, épen lakosságának lassú fejlődése miatt.

Vájjon nálunk nem kellene-e szintén ezt cselekedni? Nem kellene-e a fennebbi tételekre figyelni? Nem kellene-e különösen azon vidékek viszonyait alaposan megismerni, melyek népesedési mozgalma megállást vagy épen visszaesést mutat?

És nem kellene-e tudósoknak, politikusoknak az ország jövőjét legközvetlenebb módon érintő kérdéseket komolyan fontolóra, venniük?

A magyar faj elég szapora faj. Természetes propagatív ereje miatt rég lehetett volna nagy nemzetté.

Legújabbban még a nemzet általános szaporodása is nagyobb mérveket látszik ölteni; az 1881-87-diki, de azóta is az eredmény igen biztatónak látszik.

Oroszország óriási szaporaságával, mely messze megelőzi magáét Angliáét, természetesen e téren is Magyarország előtt jár. De hazánk a születések tekintetében igen kedvező viszonyokat mutat. Még az országos átlag is jobb, mint bármelyik nyugati államé, kivéve Németországban Würtenberget.

Több mint 2 születés ezer lélekre oly szép arány, mely Magyarországot alig fél század alatt a népességileg is nagyobb államok közé emelné.

Ez a számarány legújabbban még növekedett. Az általánosító és összehasonlító számításnál azonban nem lehet egy-két évet, hanem csak a nagy cyclust felvenni. De még az átlagos számítás mellett is Magyarország lakossága elég prolitiknak mondható.

A magyar faj pedig sokkal szaporább faj, mint a többi hazai nemzetiségek. A születések számaránya legnagyobb a tiszta magyar vagy a magyar többségű megyékben. De — s ez igen figyelemre méltó — nem a Dunántúl, hanem az Alföldön. Csanád, Bács, Arad, Békés, Pestmegyék vagy 50—60, vagy legalább

46—50 születési peremlét (1000 lélekre) mutatnak. Ellenben legkisebb a születési számarány Krassó, Hunyad, Szélién, Fagaras, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Maros-Torda, Szolnok-Doboka, Hont, Árva, és Gömörmegyékben.

Itt a születések számaránya mindenütt az átlag alatt marad, sőt leszáll egész 36-ig. A középszámarányt feltüntető megyéket is többnyire a magyar faj lakja, mint Csongrád, Hajdú, Szabolcs, Somogy, Tolna, Fehér. Jól jegyzi meg jeles munkájában Láng Lajos, hogy a születések számaránya oly mértékben fogy a vegyes nemzetiségű megyékben, mint ahogy csökken a magyar elem perzentje.

Vagyis kétségtelen, hogy a specificus magyar faj nagyobb propagatív erővel bír, mint a többi fajok. És hogy fajunk ezen becses erejének köszöni az ország magas születési számarányát.

Ez örvendetes tényen mit sem változtat, hogy a Tisza-Maros szögén, hol az oláhság képezi a többséget, a születési számarány felemelkedik az átlagon felül 47-ig, valamint azon másik tény, hogy a Székelyföld, (Háromszék, Udvarhely) az átlag alatt maradnak.

A Székelyföldnek speciális gazdasági bajai vannak, melyek visszahatnak a születésekre. Másrészt pedig speciális gazdasági előnyök teszik szaporává a Tisza és Maros szögében az oláhságot, mely mindenütt másutt igen csekély mértékben mutatkozik próbáknak. És ez a szaporaság nem közelíti meg a tiszta magyar megyékét, valamint nem közelíti meg a tót jellegű megyék szaporasága.

Mi következik ebből? Az, hogy a magyar faj túlsúlya nemcsak történeti múltjában, vitézségében, politikára való tormentségében, sőt nemcsak értelmességében és vagyonosságában, hanem egyszersmind életerejében, terjeszkedési képességében gyökerezik.

Következik az, hogy a magyar faj nemcsak külterjesen, beolvasztás, hanem belterjesen is növelhető, ha természetes pro-

pagatív ereje elé, mint több vidéken, s különösen a Dunán túl már is észlelhető, gátak nem emeltetnek, és ha az oly abnormis gazdasági viszonyok, minők Székelyföldet sújtják, megszűnnek.

Következik végre az, hogy Magyarország nemcsak nagygyá leliet populáció dolgában is, hanem egyszersmind magyar jellege, minden erőszak és nyomás nélkül hasonlíthatlanul nagyobb mérvben kidomborítható.

Amely faj nemcsak államalkotó, nemcsak legműveltebb és legvagyonosabb, liánéin egyszersmind legszaporább faj, az bódításra, túlnyomó terjeszkedésre, s beolvasztásra van hivatva. A hivatást nem chauvinismus, hanem a természet adja neki.

De a fennebbi előzményekből miért nem folynak a fennebbi következmények?

Miért marad Magyarország majd legutolsó sorban a népek tényleges szaporodását feltüntető táblázaton? Miért előzte meg a múlt évtizedben még Ausztria is?

Továbbá: miért nem terjeszkedik a magyar faj jelentékenyen a többi nemzetiség rovására? Terjeszkedése miért inkább csak külterjes. Miért történik ez főleg csak beolvasztás által a városokban?

íme, a legfontosabb kérdések egész sorozata. Kérdések, a melyek alatt rejlı lényegtől az ország, a magyar nemzet jövője függ.

Mіндеzen kérdésekre, melyek az okoknak legszövevényesebb hálózatát tárják fel, van akárkinek biztos válasza. Mindenki ezt a választ hangoztatja. Mindenki e válasz által menekül a legégetőbb kérdések behatóbb vizsgálatának fáradságától. Fájdalom, még a tudósok és politikusok legnagyobb része is.

Ez a locus comunissá vált stereotyp válasz, mely minden komoly kutatásnak útját vágja, a *halálozások nagy aránya*.

Ki tagadja, hogy ez az ok létezik? És ki tagadja, hogy ez egyik lég végtetesebb oka nemzetünk elmaradásának? Kegyetlen,

borzalmas ok. Szégyene, gyalázata polgáriasságunknak, haladásunknak.

Kell, hogy nocsak minden államférfin, hanem minden magyar ember megdöbbenjen a halálozások ilyen magas arányszáma miatt.

Magyarországon legnagyobb a halálozás percentszáma. Nemcsak a nyugati kulturákkal rendelkező országok sokkal szerencsésebb viszonyban vannak, mint Magyarország. Ezt még lehetne érteni, hisz Angliában, Belgiumban, Franciaországban, Németországban, a közegészségügy részint mintaszere, részint elég jó; habár még ez sem magyarázza meg, miért majdnem kétszer akkora Magyarország a halálozások arányszáma, mint ez az országokban. A legmegdöbbentőbb és legszégyenletesebb az, hogy még a piszkos kelet is előttünk jár világszerte példának gyanánt. Szerbiát irigyelnünk kell nekünk, holott azon megyékben itthon, hol nagyobb tömegekben élnek a szerbek, még a mi országos átlagunknál is rosszabbul állnak.

Orosz-Lengyelország elérhetően látszó magasságban van felettünk (27 arányszámmal, míg Magyarorszáké: 47,5, Horvátországé majdnem 42); maga Oroszország, ázsiai sivatagaival, mífellegével, sarával, porával, hidegével, melegével, a miénknél rosszabb klímájával megelőz bennünket.

Oroszország tehát ismét előttünk van. Nem oly rengeteg aránnyal, mint mely a születéseknél mutatkozik; sőt nem sokkal, de mégis előttünk van.

A míg e tarthatatlan állapotban nem lesz segítő, addig hasztalan a kedvező születési számarány. A tömeges halálozás megátalja minden komolyabb eredmény elérését.

Ebből természetesen az következik, hogy államnak, társadalomnak egyaránt legszentebb kötelessége a hihetetlenül rossz közegészségügyi állapotokon segíteni.

Az állategészségügygel mindig többet törődtek Magyarországon, mint az emberek egészségével. A marhavész ellen

szigorúbb rendszabályokat foganatosítottak, mint az embervészt képező ragályokkal szemben.

Ki hallott az utóbbi két-három év előtt egészségügyi felügyelőkről Magyarországon, a kik hivatásukat tényleg és erélylyel gyakorolják? Ki tud arról, hogy akár még Budapesten is, tehát egy világvárosban, szigorúan ellenőrzik az élelmi szereket, vagy hogy kiűrik (kivéve a legutóbbi cholera idejét) az egészségtelen lakásokat.

A roppant gyermekhalálozás ellen hol vannak az állami es társadalmi humanitárius intézkedések?

A közegészségügy terén tehát még óriási a teendő.

Mikép szaporodják gyorsan a magyar nemzet, ha a születeések számaránya alig 3—4 por millével (nem is perccenttel) nagyobb a halálozások számarányánál? Legyen csak a kettő közt 10—15 különbség, alig pár évtized alatt új alakja lesz az országnak.

De magának a halálozási perccentnek esése még nem elég a gyors szaporodásra, eltekintve attól, hogy csak 1—2 száztólit is mily nehéz kicsikarnia a civilizatióknak, a közegészségügy javulásának.

Ez utóbbit tapasztaljuk Budapesten. A megelőző években már örvendetes javulás mutatkozott és csakhamar új visszaesés következett be.

Azon törekvést, hogy a halálozási számarány leszálljon, ki kell egészíteni azon másik törekvésnek, hogy a születések számaránya emelkedjék, vagy az fentartassék oly vidékeken, a hol, speciális okok következtében, esésnek indult.

Nem szabad tehát megelégedni a közhelylyel: nagy a halálozás. És nem szabad megelégedni különösen úgy, hogy megadva a választ, fatális nyugalommal szemléljük, mily pusztításokat visz véghez népünkben a halál.

A kormánynak, törvényhozásnak, társadalomnak e tekintetben a nemzet jövője van kezében.

A jó közegészségügy, igaz, hogy pénzbe kerül. De a közegészségügyje történt befektetés hasznosabb, kamatozóbb minden befektetésnél. Hasznosabb a vasutakba, agriculturnába, iparba történő befektetéseknel. Mert nemcsak a közvagyonosság emelését idézi föl, hanem egyszersmind emberéletet kamatoz.

E mellett azonban a többi physiologiai és gazdasági okokról sem szabad megfeledkezni, melyeknek döntő befolyásuk van egy nemzet-faj kifejtésénél.

A kisebb halálozási arány mitsem jelent, ha kis születési aránynak felel meg.

Mi haszna kisebb s pedig sokkal kisebb a halálozási arányszám Erdély több vidékén s névszerint a Székelyföldön, ha a születések csekély száma, s a *kivándorlás* nemcsak stagnatióra, hanem visszaesésre kényszerítik a népséget?

Íme tehát, a kérdés nem oly egyszerű, mint első pillanatra látszik.

A halálozás tétele nem fejt meg mindent, hanem szükséges a diagnosishoz, leginkább pedig a baj orvoslásához sok egyéb valami is.

A fő baj gazdasági viszonyainkban van.

A földművelés egyike a legszebb és legegészségesebb foglalkozásoknak. Földesurnak lenni legjobb és legtisztességebb mesterség, mondta már Cicero. (De officiis.)

A földművelés nemcsak gazdaságilag, hanem katonailag is igen fontos. Rómának és Angliának a földbirtokosok adták legjobb politikusait és hadvezéreit. Magyarországnak nem különben. A légiók fénykorukban a földművelő parasztságból vették legjobb újoncaikat. Sulla még Dél-Itália parasztságából sorozta hódító hadseregét. Amikor az apulejai parasztság úgy kiveszett, hogy hírmondója sem akadt, Róma hadi nagysága lehanyaglott. A nagy római történész ekkor írta: *Latifundia Italiam perdiderunt*. Mert a latifundiumok megették a paraszt birtokokat.

Angliának is nagy baja, hogy nincs földbirtokos parasztsága. Magában Angliában némileg pótolja ezt a kisbériek osztálya: Írorszáiban azonban ez a pótlás inkább veszedelem, mint haszon.

Magyarországnak általában földbirtokos osztályában, különösen pedig földbirtokos parasztságában kiszámíthatlanul becses társadalmi alapja és nemzeti háttere van. Minden oly törekvés tehát, mely a földbirtokos osztályt fenyegetné, veszedelmes volna egyszersmind a nemzeti ügyre. De egyszersmind minden oly irány célzatos, vagy önkéntelen — mely a parasztság gyengítésére törekednék, szintén a nemzeti lét alapja ellen támadna.

A földművelő foglalkozás nem képes nagy tömegeket eltartani. A gazdasági lét fokozataival összefügg a lakosság sűrűsége is. Amikor egy nép, vagy inkább törzs csak halászatból és vadászatból él, csak az erdőkben szétszórta létezhetik. A pásztorélet még mindig igen nagy területeket tételez fel, elenyészőleg csekély lakosság mellett. Az agrikultúra az állandó megtelepedés mellett előmozdítja a népesség szaporodását, de csak bizonyos fokig.

Ott, ahol az új nemzedékek mindig új és új területeket vehetnek művelés alá, az agrikultúrfoglalkozás mellett is rohamosan szaporodhatik a lakosság. Az Egyesült-Államok és Oroszország e tekintetben frappáns példát szolgáltatnak.

De mikor új, szűz területek többé nem kínálóznak a fejsze és kapa számára s a régiek már meglehetősen szétoszoltak, akkor a földművelő nép szaporodása megáll, vagy csak igen csekély méretekre szorítkozik. A megállás vagy akkép történik, hogy a születések száma egyszerre lepad, mint ez Franciaországnak különösen északi és északnyugati tartományaiban történt; vagy pedig akkép, hogy a feleslegessé vált új nemzedékek kivándorolnak. E kivándorlás lehet csak helyváltoztatás; a földművelésnél felesleges munkáskezek a városokba vonulnak, növelve ezek lakosságát. Ez a legáltalánosabb forma, mely mindenütt előfordul; de leginkább Franciaországban és újabban Magyarországon. A

három nagy francia város így növekszik, valamint így dagad fel rohamosan Budapest lakossága is.

A másik forma az ideiglenes vagy állandó kivándorlás a hazából. Ez utóbbi leginkább Írországból és Németországban szokásos. Magyarország délnyugati és keleti határszélein szintén az utóbbi, de egyszersmind az első kivándorlás észlelhető. Jelen-
tékeny ideiglenes, vagy állandó kivándorlás létezik a Székely-
földről és a Dunántúlról.

Hogy az agrikultura mekkora lakosságot képes eltartani, ez a helyi viszonyoktól függ. De bizonyos, hogy a lakosság száma, egyenes arányban van a piacok, vagyis az iparos városok közelségével cs nagyságával. Ugyanezen arányban áll ezekhez a föld jövedelme is.

Minél messzebb esik valamely vidék a fogyasztó piactól, a várostól, annál szegényebb és néptelenebb. Necker Píonliáról szólva, általános igazságot mondott ki: Pícardia azon részei, melyek a városoktól távol vannak, rendkívül szegények és néptelenek. Ellenben Páris meggazdagítja és népessé teszi a körülie levő departementokat. A főváros közelében a földjövedelem felemelkedik 250 frankig hektáronként. Még nagyobb mérvben áll ez Angliáról, hol a rengeteg nagy iparos városok majd mindenütt közeli, oly kielégíthetetlen piacokat szolgáltatnak a mezőgazdaság számára, hogy ez nem képes eleget termelni, s a külföld, szinte az egész világ agrikultúráját kénytelen segítséggül hivni.

De maga a kizárólag agrikultúrával foglalkozó lakosság ekkor sem nagy; majd minden vidéken megjelenik az ipar, vagy legalább, mint Franciaországban, a mezőgazdasági ipar, mely nélkül a francia nemzetnek legalább 1.5 — 20 perzentje nem volna képes megélni. A sajt-ipartól a parfüm-iparig a mezőgazdasági iparnak bámulatos változatossága lepi el Franciaországot.

És az agrikultura még a mezőgazdasági iparral karöltve sem képes egy század óta szaporítani a vidéki népesség számát.

Arthur Young szerint Franciaországnak a múlt század végén 26 millió lakosa volt, s ebből 20 millió falusi, 6 millió városi lakos vala. Franciaországnak ma 38 millió lakosa van, s a falusi lakosság alig növekedett valamit. A földműveléssel foglalkozók száma pedig újabban lefogyott, s pedig a következő arányban: a földművelő lakosság száma 1851-ben 21.922,000, 1861-ben 19.873,000, 1872-ben 18.513,000 volt; vagyis Franciaország közeledik azon foglalkozási arányokhoz, melyek Angliában léteznek.

E fogyatkozást főleg a gépek idézték fel, melyek lehetségessé tették sok munkás karnak nélkülözését az agrikulturánál. S ezt egyáltalán nem lehet bajnak tekinteni: a lakosság egy része foglalkozást változtatott; átment az iparhoz, hol munkaerejét jobban értékesítheti. Lavergne »Economie Rurale de la Francé« ezimű munkájában, mely az ötvenes években jelent meg, több helyen panaszkodik, hogy a földművelésnél sok felesleges munkaerő van lekötve, s mert ekkép sokan akarnak részesülni a föld jövedelméből, egyes vidékeken nagy a szegénység. Munkájának megjelenése óta a javulás bekövetkezett, melyet a fentebbi számok tüntetnek fel.

Fgyanő igen helyes arányt állít fel a földművelés jövedelmességét és a foglalkozási ágak berendezését illetőleg. *A lakosság xürüsége adja, szerinte, a mezőgazdaság nyers jövedelmének állagát, a mezőgazdasággal nem foglalkozó lakosság hányada pedig a tiszta jövedelemnek arányszámát képezi.*

Ebből az következik, hogy minél nagyobb a nem-földművelő lakosság hányada, annál nagyobb az agrikultura tiszta jövedelme. És megfordítva; minél kisebb a nem-földművelő lakosság, annál kisebb a föld által adott haszon.

Mindenütt, ahol az agrikulturából élő lakosság az összes lakoságnak (nem felnőtteknek) 60 százalékjánál többet képvisel, a tisztajövedelem jelentéktelen s oly mértékben fogy, mint e százaléki növekszik.

Könnyű ebből kiszámítani, mily tiszta jövedelmet hajt a magyar agrikultura, mikor iparral és kereskedelemmel nálunk még a lakosságnak csak elenyészően csekély hányada foglalkozik. Igaz, hogy nyersterményeink egy része külföldre megy s így a kontingens emeli a tiszta jövedelmet; e tisztajövedelem azonban jelentékenyen leszáll a piacok messzisége folytán. Ha e piacok itthon lennének, a tiszta jövedelem ugyanoly arányban növekednék, mint mekkora összeget a fuvar külömbözete képvisel.

A populáció tekintetében két tény egészen bizonyos. Az első az, hogy *csak sűrű lakosság mellett lehetséges nagy földjövedelem. (Sem járadék).* Annál ritkább tehát valamely ország lakossága, annál kisebb földjövedelme.

A tétel megfordítva is áll, mint fentebb említettem. A második az, hogy a nagy földjövedelemnek nem mindig felel meg az őstermelők számszerű szaporodása; gyakran, különösen a gazdasági gépek tömeges alkalmazása óta, ép az ellenkező történik, t. i. az őstermelők viszonylagos megfogyatkozása.

Tehát viszonylagos és nem abszolút megfogyatkozás. Franciaországban és nálunk Magyarországon az őstermelők száma absolute is kisebb lett; ez azonban csak azt jelenti, hogy úgy Franciaországban, mint nálunk kellenél több egyén foglalkozott őstermeléssel. A civilizáció segédeszközeivel kevesebb ember többet tud termelni, mint sok ember primitív módon. Angliában az utolsó félszázad alatt az őstermelés szinte megháromszorozódott, s az őstermelők száma lényegileg változatlan maradt, vagyis az őstermelők ugyanazon száma ma háromszor többet termel, mint a század elején; mi lehetőségessé tette a nem-földművelő lakosság nagyszerű megnövekedését. Vagy mert azok kölcsönös: a nem-földművelők nagy tömege lehetőségessé tette az őstermelésnek eme nagy fokozását. Kik a nem-őstermelők? Az iparosok, kereskedők, jövedelmükből élők stb.

Íme tehát eljutottunk a népesség szaporodásának leghatalmasabb eszközhöz, az iparhoz és kereskedelemhez.

Az ipar és kereskedelem nemcsak meggazdagítja, hanem szaporává teszi a népeket. Ahol e két tényező nem jó segítségére az agrikulturának, ott két eset következik be. Vagy a születések számának igen nagy leszállása, mint Franciaország egyes részében, Magyarországon pedig Erdélyben, s a Dunántúl néhány megyéjében. Vagy bekövetkezik a kivándorlás (Írország, Németország, Erdély s a Dunántúl egyes vidéke is.)

Kétségtelen adatok bizonyítják, hogy Angliában, Franciaországban, Németországban a lakosság azon vidékeken szaporodik, ahol az iparnak fejlett emporiumai vannak. — A szoros értelemben vett Anglia és Wales egészen ilyen. Az előbbinek lakossága 1831-ben csak 53%-át képezte az összes királyságnak, s jelenleg nem kevesebb, mint 70%-át alkotja, míg Írország lakossága ugyanezen idő alatt nem csak növekedett, hanem 31.8%-ról 14.6%-ra apadt le.

Franciaország lakossága 1789-től azon 12 departementban növekedett, (Scine, Nord, Seine-Inférieure, Rhône, Loire, Manche stb.) ahol az ipar terjedt. E 12 departement lakosságának növekedése a többi összes területéhez úgy áll, mint az 5 a 4-hez.

Kell-e ennél több bizonyíték?

Kell-e még tovább bizonyítani, hogy ipar és kereskedelem nélkül bizonyos szerény fokon túl, egy ország lakossága sem növekedni teliké

Sőt kell-e bizonyítani azt, hogy ipar és kereskedelem nélkül nem fejlődhetik ki az agrikultura; hogy a földnek nem lehet nagy jövedelme s a mezőgazdaság nem virágozhatnak?

Oroszország lakosságának rohamos szaporodását részben megmagyarázza maga az agrikultura. E lakosság még soká nem lesz arányban az elfoglalt óriási területekkel. Ez magyarázza meg a mi Alföldünk lakosságának örvendetes növekvését is.

Oroszországban azonban van egyéb tényező is: az ipar, mely busz év óta, az orosz kormányok hatásos törekvése következtében, nagyszerű fellendülésnek indult.

Oly tények ezek, melyekből könnyű Magyarországra nézve levonni a következményeket.

Magyarország népességének szaporodását nemcsak a halálozások nagy aránya gátolja, hanem gazdasági viszonyaink fejletlensége is.

Legjellemzőbb az, hogy Magyarország viszonylagos népessége az agriculturával függ össze; vagyis minél jobbák a földek, annál sűrűbb a lakosság. És minél jobbák a termékek, annál inkább növekszik a születések száma; ennek tulajdonítható 1881. óta a jelentékeny növekvés. Semmi sem mutatja anynyira, mint ez, hogy Magyarországnak még szinte kizárólag agricultur jellege van.

Az ország átlagos népsűrűsége 48.54 □ kilométerenkint. E számnak majdnem minden megye alatta van, hol a földművelésnek a talajviszonyok nem kedveznek. Csak 28 megye lakossága haladja meg az átlagos népsűrűséget, s Vas-, Pozsony-, Sopron-, Győrme gyókról, melyek a legnagyobb számokat mutatják, nem szólva, főleg az alföldi törvényhatóságok szerepelnek az átlag felett. Csanád 67.37, Csongrád 66.91, Békés 64.57 népsűrűségi exponenssel szerepelve.

A hegyes vidékeken ezen exponens rohamosan leesik. Árvában 39, Liptóban 33, Zólyomban 37.59, Marmarosban pláne 21.96-ra. Egész Erdélyben csak két megye van, mely túlhaladja az átlagot: Alsó-Fehérme gye és Kis-Küküllő. Legkisebb arányszámra esik le a népsűrűség Beszterce-Naszódban, 23-ra. De a székely megyék is igen rosszul állnak: Csik 24.69, Háromszék 35.23, Udvarhely 30.87.

E számokban nagy tanulság rejlik. A jó földeken, igaz, mindenütt hajlammal bír a nép a szaporodásra; e szaporodásnak azonban nagyon közeli határai vannak. Az Alföldön még nem érte el a népesség e határokat, a Dunántúl azonban már a

(legjobb vidékeken is eljutott e határokhoz. Ez az oka, hogy a Dunántúl több vidéke megállt.

A rossz földeken pedig mindenütt a világon kevés a népesség, ha nem liat szaporodására az ipar.

Az ipar épp itt szokott csodákat művelni. Vannak Angliának, Franciaországnak, Svájcznak, Poroszországnak egyes vidékei, melyek ipar hiányában oly néptelenek lennének, mint Felső-Magyarország és Erdély, de mert iparuk van, oly sűrű, vagy sűrűbb lakossággal bírnak, mint a legmélyebb Inimussal kiró síkság.

Népünk lassú szaporodása, egyes vidékeken való megállása határozottan mutatja, hogy az agricultura maga többé nem elégséges a populatio tovább vitelére. Az Alföld egy darabig még fenn fogja tartani a súlyegyent; ott, az áldott magyar humuson egy ideig még fog terjeszkedni a magyar faj. De itt is csak addig, míg a Dunántúl megyéinek népsűrűségét eléri azután megállapodik Felső-Magyarországon stagnálni. Erdély pedig nem lesz képes behozni elmaradását, pótolni népdeficitjét.

A kivándorlási mozgalmak tovább fognak tartani, s esetleg még nagyobb mérveket öltenek Erdélyben és Felső-Magyarországban.

Feltéve, hogy iparunk a legközelebbi jövőben nem indul gyors fejlődésnek; gyorsabbnak, mint fejlődik tényleg.

A mi a kivándorlást illeti, ezt csak részben és csakis Felső-Magyarország egyes vidékein idézték fel a lelkiismeretlen ügynökök. Komoly intő jel az különösen Erdélyben, hogy az agricultura többé nem képes kenyeret adni az új nemzedékek kezébe.

A székelyről bizony senki sem mondhatja, hogy lusta és dologkerülő. Alig van vidék az országban, a hol több munka fecseréltetnék el, mint éppen itt; mert valóban munkafecsérlés az, a mi itt történik. Fele annyi kéz elégséges volna a Székelyföld mezőinek megmunkálására; a másik fele iparral foglalkozhatnék.

De mert ipara nincs, — a házi ipar alig mondható ennek: — a székely nép gyermekei jórészt kénytelenek vándorbotot venni kezükbe.

ime, a Székelyföld és Erdély elnéptelenedésének tulajdonkép való indoka. A román vámháború csak ideiglenes ok; a valódi ok az, hogy Erdély termőföldjéhez képest — ipar hiányában — a ritka népesség is sűrű.

Ugyanez mondható el többé-kevésbé Felső-Magyar ország több vidékéről.

Mi következik mindebből?

Az, hogy államnak és társadalomnak megfeszített erővel kell az ipar fejlesztéséhez fognia.

A legnagyobb tévedés azt hinni, hogy az ipar magától támad. Nem támadt sehol ekkép; sőt egy ország sem csinált ipart saját erejéből. Ha a lakosság, a termőföldhöz képest túlságosan el is szaporodik, ipar még sem támad; mert a túlnépesedés kivándorlást von maga után. Ez az állapot nálunk már több vidéken bekövetkezett, s ipar valóban nem, hanem vándorbot jött létre.

Miért van ez így? Mert agricultur állam nem képes az iparhoz szükséges tőkét összehozni; nem legalább a szükséglethez képest elég gyorsan.

Az iparhoz szükséges tőkét nekünk épp úgy kölcsön kell vennünk, mint kölcsön vettük a befektetéseket vasutainkhoz, egész culturánkhoz.

Ez az, a mivel tisztában kell lennünk. És ha. egyszer tisztában leszünk, akkor nem fogunk várni — ugyan mire?

Magától az ipar nem fog megteremni. Nem fogunk egy szép reggel arra ébredni, hogy országszerte füstölögnek a gyárak, s dübörögnek a gépek kerekei.

A kormány tevékenysége s a kedvezmények következtében van keletkezőben némi iparunk. De mily csekély ez és mily lassú fejlődése. Ennek nagy eredményei bevárhatatlanok.

Ha teliát azt akarjuk, hogy Magyarország gazdaságilag és népességileg emelkedjék;

ha azt akarjuk, hogy az ország ne kullogjon a művelt népek közt leghátul a népsűrűség dolgában;

ha fel akarjuk használni a magyar faj természetében levő nagy propagatív képességet;

ha valóban nagygyá akarjuk kifejteni nemzetünket;

sőt ha azt akarjuk, hogy agriculturánk fejlődjék és virágzóvá legyen s a földbirtokos osztály terheitől menekülve boldoguljon:

úgy akarnunk kell a mindezen czélokra elvezető eszközt; az ipart.

De egyszersmind akarnunk kell az ipar létesítésének eszközeit; vagyis az iparhoz szükséges tőkék megszerzését és a vállalkozást.

Ez a sine qua non. Magyarország különben sem gazdaságilag, sem pénzügyileg nem fog kifejlődni.

Tpart Erdélynek, a Székelyföldnek és Felső-Magyarországnak: ennek nemcsak jelszónak, hanem minél előbb ténynek kell lennie.

De van még egy más módja is a népesség szaporodása előmozdításának.

Ez főleg a *Dunántúlra* vonatkozik.

Szinte hihetetlen és mégis tény, hogy a dunántúli gyümölcsös-kert már nem képes eltartani az új és új nemzedékek egy részét. És nemcsak a sűrű népességű Vas-, hanem a nagyon is közepes népsűrűségű Somogy-, Fehér-, Veszprém megye sem.

Ki hihetné el pl., ha a tények nem győznék meg, hogy Somogy megye lakossága az ország egyik legáldottabb földjén, ahol a rossz termések szinte ismeretlenek, alatta van az országos átlagnak, mert csak 47 exponenssel szerepel? És ki hinné el, ha szintén tények nem győznék meg, hogy e ritka népességből is erős kivándorlás történik Szlavónia felé?

Ennek oka egyszerűen az, hogy a parasztság, közreszorítva a latifundiumok által, nem terjeszkedhetik, míg az Alföldön, liol a nagy állami és egyéb birtokok felparcellázva, lassankint a pór-nép kezére jutnak.

Természetesen senki sem követelheti a dunántúli latifundiumok felaprózását és eladását. Erre talán még nem érkezett volna el az idő akkor sem, habár a tulajdonosok akarnák.

De valamire igenis elérkezettnek látszik az idő; a latifundiumok fokozatosan eszközlendő, kis bérletbe való adására. így sokkal jövedelmezőbbek lennének azok, mint a nagy bérletek.

Ekkép a Dunántúl keletkeznek a földbirtokos parasztság mellett egy bérlő parasztság. A mi fő, a kivándorlás megszűnnék.

És erre már példa is van. A közalapítványi uradalmak némelyike a Dunántúl apró parcellákban bérbe van adva. És hogy a parasztok mily nagy összegeket képesek fizetni, Échérmegye példája mutatja.

De a felparcellázott bérbeadásnak csak két feltétel alatt lenne komoly sikere.

Az egyik feltétel, hogy főbérlők ne legyenek. A midleman-ek okozták Angliában és Franciaországban is a legtöbb szerencsétlenséget. Mindenki közvetlenül juthasson parcellájához. Ha az állam és uradalmak nem érintkezhetnek egyesekkel úgy a kis bérlőknek társaságba kell lépniök.

A második feltétel, hogy az ily bérleteket hosszú, lassankint örök bérletekké kell átalakítani.

így e bérletek nemcsak a gazdasági jóllét, hanem egyszersmind a népesség szaporodásának kiváló tényezői lesznek.

De az agrikultura és népesség helyes viszonyára legfontosabb a földbirtok kellő felosztása. Erről a következő fejezetben-

X. FEJEZET

Földbirtokviszonyok. Hitbizomány.

Egyik előző fejezetben röviden érintettem már a magyar földbirtok viszonyait, utalva különösen arra, hogy a közép földbirtok fogy, s nő a nagy és kisbirtok.

Itt részletesen akarok szólni e viszonyok felől, mert ezek-től függ a magyar társadalom jövője.

Mindenütt, még a legiparúzóbb államokban is nagy szerepe van a földbirtok felosztásának. Magának Angliának főbaját, sőt szerencsétlenségét képezi helytelen birtokrendszere, pedig Angliában a *gazdasági súlypont az iparon és kereskedelmen van.*

A társadalmi súlypont azonban kell, hogy mindenütt a földbirtokon maradjon.

Annál nagyobb fontosságú nálunk a földbirtok kérdése. Illetőleg annál fontosabbak e kérdések: Kié a föld, a nemzet hány tagja s mily arányban bírja azt?

Bizonyos, hogy az öröklési törvények nagy befolyást gyakorolnak a földbirtokviszonyok átalakulására. Nem kizárólagos befolyást, igaz. Közbejártszanak a gazdasági viszonyok is: a kultúra alacsonyabb, magasabb foka, a pénzgazdaság, a földbirtokba ömlő nagy mozgó tőke. És közbejártszik a nemzeti hajlam is. De bizonyos, hogy döntő szerepe mégis az öröklési jognak van. Az öröklési joggal át lehet alakítani egy nemzet összes birtokviszonyait.

Legnagyobb hatást, gyakorol azonban az, ha a rendes és

átalános öröklési jog mellett van egy kivételes öröklési jog is. És legnagyobb a baj akkor, ha a rendes öröklési jog is eszközöket ad a kivételes öröklési jog káros hatásainak előmozdítására.

Akkor növekesznek a latifundiumok, pusztul a közép és esetleg a kisbirtok.

Sőt ha a rendes öröklési jog lehetővé teszi a megkötő intézkedéseket a birtokviszonyok egész vonalán, ezen eredmény létre jő kivételes öröklési jog nélkül is.

Angliában a kisbirtok rég elenyészet, nehéz válsággal küzd a középbirtok. Az angol landed gentry birtoka nemcsak eladósdott, hanem az összes angol föld háromnegyed része 2000 ember kezében van. A latifundiumok, tehát miután megették a kisbirtokot lassankint fel fogják emészteni a középet.

Franciaországban az ellenkező történt. Már a birtokoknak elnevezése mutatja, mily nagy hatást gyakorolt a köteles résznek nagymérvű és szigorú alkalmazása, valamint a substitúciók megátlása és az első szülöttség ismételt kísérletek után való kizárása.

Nagyon kisbirtok 0—5 hektár. (Birtokosok száma 6 millió, birtok 11 millió h.).

Kisbirtok 5—10 hektár. (Birtokosok száma 520 ezer, birtok 6 millió hektár).

Középbirtok 10—50 hektár. (Birtokosok száma 437 ezer, birtok 14 millió hektár).

Nagybirtok 50—100 hektár. (Birtokosok száma 43 ezer, birtok 5 millió hektár).

A kisbirtok hasonló feloszlásra van példa másutt is; de a nagybirtok ily eltörpülése sehol sem jött létre. Az 50 100 hektár közti birtok már nagybirtok. Száz hektáron túl következik már az igen nagy birtok. Nálunk 100 hektár még a kis közép birtok osztályzatába tartozik.

A francia föld e feloszlása tehát nagyon kedvez a *középosztálynak*. A közép- és nagybirtok körülbelül *fél millió* ember

kezében van. Az igen nagy birtok 28 ezer birtokosa közül is legalább 90% a középosztályhoz tartozik.

Hiszen a 100—200 hektár közötti birtok a mi fogalmaink szerint, még mindig a szerény középbirtok osztályzatába tartozik, s ekkora birtok és birtokos van Franciaországban az ilyen nagybirtok cathegoriájában 18 ezer.

Rothschildról csak mesélik, hogy 200,000 hektárnyi birtoka van. A holt kéz csak 38 ezer hektárt tart.

A latifundiumnak ily elenyészőleg csekély szerepe van Franciaországban.

Németországban a nagybirtok ott dominál, a hol az örökösödési törvény kedvez neki. Dél-Németországban s különösen a rajnai tartományokban, a francia szellem behatása alatt, a birtok nagyon feloszlott. Würtembergben, Baden-Badenben, Hessen-Darmstadtban a földbirtok átlaga leszál egész 10 acre-ig.

Bajorországban a nagy birtok átlaga 370 acre. ami magasnak éppen nem mondható.

Ellenben Poroszországban és Szászországban, a családi hitbizományok rendszere következik, magának a nemesi nagybirtoknak átlaga 910, illetőleg 1400 acre.

(Haszországban a *köz épföldbirtok* dominál. Ausztriában ismét a nagy és hozzá *hitbizományi nagybirtok* emelkedik túlsúlyra, mint a polgári törvénykönyv és a családi hitbizományok rendszerének természetes következménye.

Az összes földbirtoknak nem kevesebb mint 5 százaléká hitbizomány, s ez egyes tartományokban, mint p. o. Csehországban felemelkedik 11 százalékra. JA középbirtoknak és középföldbirtokos osztálynak azért van itt csekély szerepe.

Magyarországon már régi örökösödési törvényeinknek s különösen az ősiségnek szükséges következménye lett a középbirtok felosztása. A latifundium, az aristocratia védte magát a hitbizomány által. A középnemesség birtokát azonban az ősiség, mely kizárta a szabad végrendelkezést épp úgy mint

az elsősülöttséget, már rég, meg a múlt században és a jelen század első felében felbontotta.

A szerzeményekben való végrendelkezési jog, mely usak az első szerzót illette meg, segített valamit. Sokat azonban már azért nem segíthetett, mert a szerzeményi javaknak, az ősiek mellett, jelentéktelen szerepük volt.

Az ősiség a családi vagyon védelmére volt hivatva s éppen szétrombolta a családi birtokot.

A középbirtokot, mely 1843. előtt szinte kizárólag nemesi volt, ekképp, a nagybirtok mellett hanyatlásban találta democraticus átalakulásunk.

Az ősiség megszűntével s az országbírói értekezlet hatása alatt, a végrendelkezés szabaddá lett. De korlátozta a köteles rész és fenmaradtak a hitbizományok. *Így történt, hogy a középbirtok tovább haladt felbomlásának útján.*

Ez természetes processus volna, ha viszont a középbirtok állandó kiegészítést vagy éppen növekvést nyerne a latifundium részéről.

A kisbirtok tehát csak az állami latifundiumokból és a középbirtokból veszi új elemeit, a nélkül, hogy az utóbbi kárpótást nyerne. Sőt arra is vannak esetek, s ez esetek mindinkább szaporodnak, hogy középbirtoktestek nagybirtokká alakulnak vissza.

A birtokstatistica tehát, bár nem gyökeres, attól tartunk, mégis erős változást szenvedett. De csak a középbirtok hátrányára.

A középbirtok azonban már a 70-es években is háttérbe volt nyomva a nagybirtok által. A kis közép és valódi középbirtok már akkor csak 28%-jét képezte az összes földbirtoknak. Sőt mert a kis középbirtok nálunk 30—200 hold, s így ez tulajdonkép nem a középosztály kezében, hanem nagyrészt a vagyonosabb parasztság s értelmi kereset embereinek kezében van, kik nemcsak földjövedelemből élnek, az igazi középbirtok csak 14%.

Ez van földbirtokos középosztályunk kezében, meg az 1000 holdon felüli uradalmi birtok kis része. De viszont a nagybirtok jelentékeny mennyiségű, 1000 és 1000 holdon túli birtokrészt foglal magában, így tehát a különbségek ki vannak egyenlítve. *Vagyis az összes magyar földbirtoknak körülbelül csak 14—15%-nyi csekély töredéke van középosztályunk kezén. Sőt csak annyi volt; mert a hetvenes évek óta, mint említettem, a középbirtokra kedvezőtlenül alakultak a viszonyok. Es ezalatt nemcsak azt értem, hogy a középbirtok gazdát cserélt, hanem hogy a középbirtok egyáltalán fogy.*

A nagy uradalmi birtok és latifundium a középbirtokos osztály kezén levő birtokot ekképp, közel 40%-jével, sőt ha 300 kectárt veszünk alapul, 51%-jével, roppant mérvben elnyomja.

Íly viszonyok nincsenek sehoh a világon.

A 300 hectárnál nagyobb birtokra Angliában is csak az összes földbirtok 36.70%-je esik, ellenben e perczent Magyarországon felmegy egész 51.53%-ig!

Minden osztályszempontot figyelmen kívül hagyva, *a közép földbirtok, mint ilyen, gazdasági válsággal küzd, mely az új elemeket épp úgy megrendíti, mint a régieket.* A nagybirtokba való felszívás és a kisbirtokba való decomponálás egyaránt fenyegeti azok, mint ezek birtokát.

Íme tehát nagy nemzetgazdasági és politikai kérdéssel állunk szemben.

A középbirtokra szükség van nemzetgazdasági szempontból. A közép földbirtokosokra — a régiekre és az újakra — szüksége van a magyar politikának.

Nem szabad oda jutnunk, ahova eljutottak, különböző utakon, de főleg az öröklési jog által, Anglia, részben Németország és Ausztria.

Közgazdasági eszközök itt nem segítenek. Minimumot vagy homesteadot nem lehet csinálni a 100, vagy éppen ezer holdas birtok számára. Birtok-categoriókat sem lehet felállítani, mint

az agrárius küzdelem legelvadultabb idejében követelték. Nem lehet a nemesi birtokok számára kiváltságot adni, mint akkor sürgették. A parasztbirtoknál felesleges volna minden védelem, mert ez lióditva tör előre.

Az egész kérdés a hitbizottmányok területén dől el.

De mielőtt a hitbizományokra áttérnék, közlöm azon érdekes birtokstatisztikai adatokat, melyeket nem rég az orsz. statisztikai hivatal (Jekelfalussy József és Vargha Gyula) hozott nyilvánosságra, melyek az én feltevéseimet megerősítik.

A régiebb adatok szerint esett:

a kis parasztbirtokra (30 holdig) . . .	32'25 ^o / ₁₀
a kis középbirtokra (30—200 h.) . . .	14'46 >
a valódi középbirtokra (200—1000 h.)	14'49 >
az uradalmi birtokra (1000—10000 h.)	30'56 >
a latifundiumokra (10,000 h. felül) . .	8'44 >

Az újabb adatok szerint esik:

a kis parasztbirtokra (35 holdig) . . .	33'21 ^o / ₁₀
a kis középbirtokra (35—300 h.) . . .	15'11 >
a valódi középbirtokra (300—1000 h.)	12'51 >
az uradalmi birtokra (1000—10000 h.)	30'17 >
a latifundiumokra (10,000 h. felül) . .	9'00 >

Ez adatok szerint, melyek az ország egy részéről készültek ugyan, de mégis biztos tájékozást nyújtanak, a kisbirtok és a latifundium szintén nőtt, *ellenben a középbirtok 1870 óta az új kataszteri felvételig nem kevesebb mint 2%-tel fogyott.*

Íme a középbirtok veszedelme hivatalos adattal is megerősítve!

Azon veszedelem, melyre már több ízben figyelmeztettem a közvéleményt.

Minden iratomban, még azokban is, melyeket a retrográd ellenagitáció úgy tüntetett fel, mintha az úgynevezett gentry

ellen irányulnának, a veszélyekkel kapcsolatján a középosztály pusztulására utaltam.

A középbirtok fogy, fogy vele tehát a régi és az új középosztály is. Ellenben a latifundium nő, vagyis erősödik a nagybirtokos aristocrazia.

Ezt igyekeztem mindig demonstrálni.

És a főbaj az, hogy többnyire e latifundiumokat köti meg a hitbizomány, tehát jövőre sem lehet remény, hogy a középbirtok kárpótlást nyerend a nagybirtokból.

Itt közlöm a létező hitbizományok főbb adatait, elhagyva azokból minden személyes vonatkozást. Még a művelési ágakból is csak a főbekre szorítkozom, de melyek mégis tiszta képet nyújtanak a hitbizományok felől. Ez adatokat mindenki megszerezheti a hitbizományi törvényszékeknél, s így egyszersmind ellenőrizheti az általam gyűjtött adatokat.

Az alapító neve és az alapítás ideje	Azon birtaló neve, ki az alapító okle- véiben az ala- pító után első birtalóul ki- jelöltetett	A hitbizományi vagyon állaga			
		az ingatlanok művelési ágainak tér- fogata 1600 □ ölével számítva			
		szántó- föld	rét	legelő	erdő
Gróf Harrach Károly és gróf Harrach Fer- dinánd Bonaventura 1828. illetőleg 1688. és 1697-dik évben február 4.	gróf Harrach Leonard Károly	4263 hold és 743 □ öl	458 hold és 404 □ öl	190 hold és 265 □ öl	1,134 hold és 171 □ öl
Gróf Pálffy Pál 1653. november 5.	gróf Pálffy Miklós	5,841 hold és 375 □ öl	912 hold és 581 □ öl	1,600 hold és 798 □ öl	2,731 hold és 801 □ öl
Gróf Pálffy Pál 1653. november 5.	gróf Pálffy János Antal	13,909 hold és 1,278 □ öl	4,607 hold és 1,270 □ öl	5,176 hold és 524 □ öl	48,743 hold és 936 □ öl
Gróf Königssegg Li- pót Vilmos, Ferencz Antal és Antal Euse- bius 1681. decz. 10.	első szülött- ség szerint	745 hold és 1,426 □ öl	42 hold és 90 □ öl	528 hold és 331 □ öl	4,218 hold és 800 □ öl
Gróf Zichy István 1693. évben	gróf Zichy Ádám	5,756 hold és 347 □ öl	3,076 hold és 925 □ öl	6,881 hold és 1,080 □ öl	19,163 hold és 348 □ öl
Herczeg Eszterházy Pál 1695. márt. 2. illetőleg 1696. decz. 8.	herczeg Eszterházy Mihály	123,284 hold és 468 □ öl	45,491 hold és 702 □ öl	43,318 hold	146,436 hold és 759 □ öl
Gróf Erdődy György 1720. nov. 22.	gróf Erdődy Antal	7,280 hold és 853 □ öl	371 hold és 450 □ öl	1,220 hold és 1,143 □ öl	6,644 hold és 1,378 □ öl
Gróf Koháry István és András V-dik gróf Forgách Pál 1725. aug. 4.	XII-dik gróf Forgách László	743 hold és 986 □ öl	99 hold és 570 □ öl	229 hold és 617 □ öl	4,706 hold és 640 □ öl
Gróf Schönborn Fe- rencz, Lothar 1728. szept. 29.	gróf Schön- born Ferencz Erwin	15,010 hold és 1,409 □ öl	12,073 hold és 326 □ öl	20,192 hold és 1,212 □ öl	185,276 hold és 437 □ öl
Herczeg Batthyány Lajos Nádor 1746. junius 19.	gróf Batthyány Ádám	12,232 hold és 1,437 □ öl	2,710 hold és 678 □ öl	1,526 hold és 926 □ öl	11,142 hold és 1,061 □ öl

Az alapító neve és az alapítás ideje	Azon birláló neve, ki az alapító okle- vélben az ala- pító után első birlalóul ki- jelöltetett	A hitbizományi vagyon állaga			
		az ingatlanok művelési ágainak tér- fogata 1600 □ ölével számítva			
		szántó- föld	rét	legelő	erdő
Antendorfy gróf Königsegg Károly 1747. apr. 24.	Antendorfi Königsegg Xaver Ferencz	1,910 hold és 1195 □ öl	461 hold és 200 □ öl	1,119 hold és 1176 □ öl	7,153 hold és 976 □ öl
Tolnai Festetich Kristóf 1765. sept. 20.	Tolnay Festetits Lajos	17,147 hold és 782 □ öl	2,390 hold és 987 □ öl	4,296 hold és 364 □ öl	3,814 hold és 354 □ öl
Tolnay Festetich Kristóf 1765. szept. 20.	Tolnay Festetich Pál grófi rangot nyert 1772. évben	29,780 hold és 231 □ öl	14,110 hold és 404 □ öl	13,145 hold és 406 □ öl	52,653 hold és 827 □ öl
Gróf Migazzy Kristóf 1782. decz. 16.	gróf Migazzy Kristóf Vincze	2,074 hold és 534 □ öl	567 hold és 1121 □ öl	225 hold és 399 □ öl	2,107 hold és 318 □ öl
Gróf Eszterházy Já- nos és ifj. gróf Eszter- házy Ferencz 1801. nov. 27.	gróf Eszter- házy Ferencz	2,139 hold és 769 □ öl	644 hold és 289 □ öl	771 hold és 1461 □ öl	7 hold és 400 □ öl
Gróf Szapáry János 1814. május	körörökség —	131,420 frt 90 kr értékben ? ? ? ?			
Gróf Szécheny Fe- rencz 1814. nov. 1.	gróf Szécheny Pál	elsőszülöttség jog szerint ? ? ? ?			
Gróf Szécheny Fe- rencz 1814. nov.	gróf Szécheny István	2,793 hold és 13 □ öl	226 hold és 2 □ öl	847 hold és 1045 □ öl	1,548 hold és 621 □ öl
Gróf Almásy Ignác 1821. decz. 21.	gróf Almásy Lajos	1,469 hold és 687 □ öl	309 hold és 196 □ öl	215 hold és 242 □ öl	1,442 hold és 1170 □ öl
Gróf Almásy Ignác 1821. decz. 21.	gróf Almásy Alajos	12,482 hold és 217 □ öl	5,106 hold és 565 □ öl	6,825 hold és 1130 □ öl	2,879 hold és 1241 □ öl
Báró Sennyey János 1819. okt. 12.	báró Sennyey Antal	1,435 hold és 1251 □ öl	535 hold és 1294 □ öl	239 hold és 744 □ öl	1,436 hold és 385 □ öl

Az alapító neve és az alapítás ideje	Azon bírláló neve, ki az alapító oklevélben az alapító után első bírlálónak kijelöltetett	A hitbizományi vagyon állaga			
		az ingatlanok művelési ágainak térfogata 1800 □ Glével számítva			
		szántó-föld	rét	legelő	erdő
Órgróf Pallavicini Ede 1835. máj. 17.	Órgróf Pallavicini Alfonz	28,191 hold és 1,473 □ Gl	12,065 hold és 1,427 □ Gl	16,017 hold és 942 □ Gl	2,085 hold és 760 □ Gl
Báró Haynau Gyula 1852. jun. 7.	Báró Haynau Klotild	2,134 hold és 885 □ Gl	699 hold és 1030 □ Gl	345 hold és 1,439 □ Gl	543 hold és 1,527 □ Gl
Gróf Festetics Dénes 1870. jul. 5.	Gróf Festetics Kálmán	3,049 hold és 1,510 □ Gl	350 hold és 341 □ Gl	555 hold és 1,434 □ Gl	1,738 hold és 374 □ Gl
Gróf Festetics Dénes 1877. nov. 20.	Gróf Festetics Imre	2,131 hold és 805 □ Gl	361 hold és 842 □ Gl	640 hold és 837 □ Gl	1,174 hold és 721 □ Gl
Gróf Nádasdy Ferencz 1853. april 30.	Gróf Nádasdy Tamás	4,900 hold és 189 □ Gl	1,505 hold és 7 □ Gl	1,783 hold és 184 □ Gl	1,256 hold és 945 □ Gl
Idősb Semsey Lajos 1854. nov. 26.	Semsey Andor	2,152 hold és 368 □ Gl	964 hold és 1,439 □ Gl	3,885 hold és 528 □ Gl	11 hold és 423 □ Gl
Idősb Semsey Lajos 1854. nov. 26.	Semsey Jenő	?	?	?	?
Idősb Semsey Lajos 1854. nov. 26.	ifj. Semsey Lajos	2,239 hold és 1,333 □ Gl	806 hold és 453 □ Gl	4,773 hold és 728 □ Gl	28 hold és 1,204 □ Gl
Gróf Batthyány István 1856. január 2.	ifj. gróf Batthyány László	2,822 hold és 239 □ Gl	689 hold és 215 □ Gl	1,366 hold és 1,325 □ Gl	297 hold és 823 □ Gl
Gróf Barkóczy János 1859. aug. 6.	gróf Hadik Béliáné szül. Barkóczy grófnő	15,177 hold és 595 □ Gl	3,874 hold és 591 □ Gl	7,570 hold és 1,147 □ Gl	23,273 hold és 452 □ Gl
Gróf Andrassy György 1867. január	gróf Andrassy Dénes	12,895 hold és 1,418 □ Gl	4,088 hold és 1,482 □ Gl	5,504 hold és 1,540 □ Gl	22,770 hold és 436 □ Gl

Az alapító neve és az alapítás ideje	Azon birtaló neve, ki az alapító okle- véiben az ala- pító után első birtalóul ki- jelöltetett	A hitbizományi vagyon állaga			
		az ingatlanok művelési ágainak tér- foglata 1600 □ ölével számítva			
		szántó- föld	rét	legelő	erdő
Gróf Dessewffy Kál- mán 1867. okt. 30.	gróf Dessewffy Lajos	15,132 hold és 395 □ öl	2,006 hold és 416 □ öl	2,465 hold és 795 □ öl	1,284 hold és 1,066 □ öl
Rakovszky Mór 1872. május 16.	Rakovszky István	665 hold és 610 □ öl	113 hold és 945 □ öl	126 hold és 1,290 □ öl	1,085 hold és 621 □ öl
Idősb gróf Pálffy József 1869. máj. 9.	ifj. gróf Pálffy József	4,186 hold és 894 □ öl	438 hold és 932 □ öl	1,453 hold és 1,357 □ öl	10,185 hold és 738 □ öl
Báró Prónay Gábor 1869. okt. 21.	báró Prónay Dezső	3,039 hold és 1,040 □ öl	849 hold és 618 □ öl	1,574 hold és 1,222 □ öl	1,160 hold és 991 □ öl
Somsich Miklós 1869. decz. 23.	Somsich Pál	2,527 hold és 1,470 □ öl	372 hold és 152 □ öl	828 hold és 570 □ öl	726 hold és 1,528 □ öl
Kund Vincez 1871. jan. 4.	Kund Béla	2,984 hold és 778 □ öl	594 hold és 1,241 □ öl	859 hold és 980 □ öl	1,404 hold és 614 □ öl
Galanthai és Frak- nói gróf Eszterházy Pál 1872. szept. 24.	Galanthai és Fraknói gróf Eszterházy Móricz	9,043 hold és 548 □ öl	1,274 hold és 1,443 □ öl	4,740 hold és 1,327 □ öl	21,488 hold és 1,083 □ öl
Gróf Zichy Henrikné szül. báró Meskó Iréne, 1872. nov. 19.	gróf Zichy Jakab	1,581 hold és 1,207 □ öl	113 hold és 282 □ öl	296 hold és 238 □ öl	821 hold és 172 □ öl
Gróf Erdődy Sándor 1873. június 9.	gróf Erdődy Tamás	2,770 hold és 1,281 □ öl	239 hold és 1,016 □ öl	79 hold és 603 □ öl	889 hold és 308 □ öl
Gróf Erdődy Ferencz 1873. jun. 25.	gróf Erdődy Tamás	1,440 hold és 1,301 □ öl	160 hold és 623 □ öl	35 hold és 89 □ öl	998 hold és 452 □ öl
Gróf Cziráky János 1873. nov. 1.	gróf Cziráky Antal	4,725 hold és 1,181 □ öl	1,370 hold	1,449 hold	2,654 hold és 1,059 □ öl

Az alapító neve és az alapítás ideje	Azon birtaló neve, ki az alapító oklevélben az alapító után első birtalóul kijelöltetett	A hitbizományi vagyon állaga			
		az ingatlanok művelési ágainak térfogata 1600 □ ölével számítva			
		szántó-föld	rét	legelő	erdő
Herczeg Odescalchi Ágostonné 1874. febr. 25.	herczeg Odescalchy Gyula	417 hold	63 hold	258 hold	455 hold
Gróf Andrássy Károlyné szül. Szapáry Etelka grófnő 1874. május 28.	gróf Andrássy Aladár	2,342 hold és 1,581 □ öl	872 hold	657 hold	4,243 hold
Gróf Andrássy Károlyné szül. Szapáry Etelka grófnő 1874. május 28.	gróf Andrássy Gyula	3,825 hold és 1,578 □ öl	933 hold és 1,221 □ öl	971 hold és 706 □ öl	2,669 hold és 830 □ öl
Gróf Andrássy Károlyné szül. Szapáry Etelka grófnő	gróf Andrássy Manó	6,936 hold és 537 □ öl	2,024 hold és 1,357 □ öl	2,996 hold és 1,515 □ öl	14,742 hold és 235 □ öl
Gróf Zichy Nepomuk János 1874. október 16.	gróf Zichy Béla	4,311 hold	329 hold	2,251 hold	1,726 hold
Gróf Károlyi György 1874. okt. 14.	gróf Károlyi Gyula	11,495 hold	2,226 hold	4,307 hold	18,627 hold
Gróf Károlyi György 1874. okt. 30.	gróf Károlyi Viktor	5,482 hold	886 hold	2,771 hold	2,039 hold
Gróf Eszterházy Mórty 1874. decz. 8.	gróf Eszterházy Miklós, Ferencz	12,671 hold	1,348 hold	4,483 hold	22,632 hold
Gróf Eszterházy Miklós, Ferencz 1875. decz. 6.	gróf Eszterházy Miklós, József	8,148 hold	849 hold	2,008 hold	10,361 hold erdő
Gróf Somsich József 1876. okt. 9.	gróf Somsich Imre	2,048 hold	337 hold	445 hold	308 hold

Az alapító neve és az alapítás ideje	Azon bíráló neve, ki az alapító oklevélben az alapító után első bírlálólul kijelöltetett	A hitbizományi vagyon átlaga			
		az ingatlanok művelési ágainak térfogata 1600 □ ölével számítva			
		szántó- föld	rét	legelő	erdő
Gróf Festetich Ágoston 1876. decz. 21.	gróf Festetich Andor	2,987 hold	737 hold	1,017 hold	973 hold
Gróf Károlyi István 1877. márcz. 20.	gróf Károlyi Ede	9,021 hold	673 hold	2,226 hold	383 hold
Gróf Károlyi Ede	gróf Károlyi László	2,355 hold	1,217 hold	1,518 hold	17,511 hold
Gróf Károlyi István 1877. jan. 25.	gróf Károlyi Sándor	8,862 hold	1,089 hold	2,472 hold	1,268 hold
Báró Wenkheim Béla 1877. jan. 25.	báró Wenkheim József	1,637 hold	306 hold	1,180 hold	449 hold
Prebéndi és vuchini Jankovich József 1877. febr. 24.	Jankovich Gyula	5,194 hold	1,146 hold	976 hold	1,064 hold
Gróf Zichy Henrik 1878. sept. 25.	gróf Zichy Jakab	584 hold	12 hold	—	119 hold
Mailáth György 1882. okt. 12.	gróf Mailáth József	1,698 hold	909 hold	530 hold	1,387 hold
Herczeg Odesscalchy Ágostonné 1883. jan. 12.	herczeg Odesscalchy Lyvius	557 hold	98 hold	106 hold	1,371 hold
Baráti Huszár Béla 1884. okt. 20.	Huszár Tibor	1,467 hold	568 hold	158 hold	4,591 hold
Vásonkeői gróf Zichy Rezső és neje Péchujsfalussy Péchy Jacobina grófnő 1885. jan. 21.	vásonkeői gróf Zichy Béla	2,070 hold	181 hold	540 hold	615 hold
Báró Bánffy Albert 1885. apr. 30.	báró Bánffy Ádám	1,564 hold	1,577 hold	2,462 hold	865 hold
Báró Bánffy Albert 1885. apr. 30.	báró Bánffy György	3,564 hold	820 hold	252 hold	2,977 hold

Az alapító neve és az alapítás ideje	Azon bíráló neve, ki az alapító oklevélben az alapító után első bírálólul kijelöltetett	A hitbizományi vagyon állaga			
		az ingatlanok művelési ágainak térfogata 1800 □ ölével számítva			
		szántó-föld	rét	legelő	erdő
Véssey Sándor 1885. aug. 13.	Véssey Lajos	1,549 hold	187 hold	251 hold	1,293 hold
Véssey Mihály 1885. szept. 20.	Véssey Lajos	418 hold	68 hold	19 hold	381 hold
Gróf Wenkheim Frigyesné szül. Wenkheim Krisztina gr. 1886. február 17.	gróf Wenkheim József	10,609 hold	1,658 hold	7,408 hold	1,522 hold
Székhelyi 4-dik gróf Mailáth György 1886. márcz. 27.	az alapítónak első szülött fia	1,159 hold	145 hold	285 hold	4,797 hold
Mezőszegedi Szegegy Antal 1886. jan. 26.	bárá Szegegy Eusch Károly	1,682 hold	58 hold	128 hold	531 hold
Idősb gróf Bissingen-Nippenburg Nándor 1886. ápr. 12.	ifj. gróf Bissingen-Nippenburg Nándor	2,100 hold	166 hold	57 hold	214 hold
Gróf Zichy Domokos 1886. július 18.	gróf Zichy Ödön	2,561 hold	309 hold	335 hold	1,597 hold
Gróf Zichy Domokos 1886. okt. 9.	gróf Zichy Jenő	5,269 hold	997 hold	1,694 hold	181 hold
Idősb gróf Bissingen-Nippenburg Nándor 1886. decz. 6.	gróf Bissingen-Nippenburg Ernő	2,362 hold	411 hold	154 hold	9 hold
Gróf Draskovich Károlyné utóbb özvegy Woher Lajosné szül. Batthyány Erzsébet grófnő 1886. jan. 22.	gróf Draskovich Iván	3,922 hold	791 hold	2,036 hold	5,158 hold
Idősb gróf Almásy Kálmán 1886. jun. 21.	első szülöttség	?	?	?	?

Ennek daczára a holdak száma mégis megközelíti a 2 milliót. Pontosan összegezve ugyanis a fennebbi kitétetett holdak számát, s hozzászámítva a táblázaton ki nem tüntetett (mert apróbb detailok) szőlők, kertek és nádasok hold számát, nem kevesebb, mint 910.000 hold jó ki főösszegnek.

Az említett Károlyi-, Windischgräetz, és azon néhány hitbizományyal, melyeknél a táblázaton a hiányzó holdak számát, kérdőjelek helyettesítik: *az összes hitbizományok holdszáma nemcsak eléri, hanem túlhaladja a két milliót.* Vagyis a hitbizományok az összes földbirtok 4%-ját teszik, holott nem rég még csak 1%,-tól voltak felvéve.

És még egyre szaporodnak. Mit kell ellenük tenni?

El kell törölni a hitbizományokat. Ez volt az igazságügyi bizottság többségének nézete az öröklési jog tárgyalása alkalmával. De vájjon tényleg meg lehet-e e radikális rendszabály által oldani a kérdést?

Az elmélet szempontjából a hitbizományok eltörlése a legteljesebben igazolható. A hitbizományok ellentétben vannak a jogegyenlőséggel. Kivételes előjogot biztosítanak egyeseknek, az összes nemzet rovására. De a nemzetgazdaságtan ép úgy kimondta fölöttük Ítéletét, mint a jogegyenlőség.

Még a legkonzervatívabb közgazdák, maguk a legszélső-agráriusok is — egyes kivételekkel — eltörlésük mellett vannak. Nagy birtoktesteket vonnak ki a forgalomból, gátolják a lakosság szaporodását, kivándorlásra kényszerítik a földbirtokban terjeszkedni nem tudó népfölösleget.

A hitbizományok által fõntartott latifundiumok a földbirtokviszonyok czápai. Elnyelik, megeszik az apróbb birtokokat.

Magyarországon a hitbizományok sohasem voltak népszerűek. Középföldbirtokos osztályunk makacs kitartással küzdött ellenük. Miért? Bizonyára nemcsak azért, mert az osztrák uralom által, bár alkotmányos úton átültetett idegen intézmény

volt. A régi gentry érezte, hogy a hitbizományok által megkötött latifundiumok birtokában, politikai és társadalmi állásában fenyegetik.

A privilégiumot 1723-ban kiterjesztette önmagára; de nem azért, mert megkedvelte, hanem mert védeni akarta általa önmagát. De midőn látta, hogy e kivételes öröklési jog neki nem basznál, hanem csakis a latifundiumok tulajdonosainak: haragja újra kitört a veszélyes intézmény ellen.

A jelen században már világosan kitűnt, hogy a hitbizomány a középbirtokosokon nem segít; mert e birtok gyakorlatilag nem bírja el a megkötöttséget. Ép ez volt oka, hogy egy század múltán, 1823-ban, a hitbizományok kérdése újra fölvetett. És innét túl állandó volt az ellenük való küzdelem.

Deák Ferencz, ismeretes beszédében, legklasszikusabb kifejezésre juttatta a hitbizományok elleni haragot. Az 1843-diki javaslat pedig határozottan kimondta a hitbizományok eltörlését. A forradalom vihara azonban ezt a javaslatot is elfűtta, s így — még közel fél század múlva is — csak a hitbizományok elleni gyanakvásnál vagy haragnál vagyunk.

Pusztán főrangú családok fényének megőrzése miatt senki sem akarja föntartani a hitbizományokat.

Mint kiváltságot tehát, a hitbizományt alig védi valaki. Némelyek, mint ilyet, meg akarják szüntetni, de akkép, hogy ki akarnák terjeszteni a középföldbirtokos osztályra.

Valóban ideje, hogy a közvélemény komolyan fontolóra vegye a középbirtok sorsát a latifundiumok kiváltságaival szemben.

Ha gazdag és fényes arisztokráciára nemzeti érdekből, szükség van, *ugyanezen nemzeti érdele még fokozottabb mérvben követeli, hogy legyen jó módú, független, erős középosztályunk.*

E társadalmi réteg nálunk csak most van alakulóban a régi és új elemekből. De mikép történhetik meg szerencsésen és kellő mértékben ez alakulás, ha a középosztálynak ép a földbir-

tokban gyökerező részei — a régi és új elemek egyaránt — az expropriálás veszedelmében forognak?

Egy irányú ügy akarja megmenteni a közép földbirtokos osztályt, melynek politikai és társadalmi fontosságát igen helyesen emeli ki, hogy a hitbizományt, elsőszülöttségi joggal, általánosítaná a középföldbirtokos osztálynál is.

Ezzel szemben áll a hitbizományi intézmény eltörlésére vonatkozó indítvány. De mind a két javaslat megszüntetné a hitbizományt, mint a nagybirtokosoknak adott különös kedvezményt.

És mind e két indítvány célja a középföldbirtokos osztály megmentése.

De keresztülvihető-e egyik ép ügy, mint a másik?

Az első indítvány mindenestre következetes; mert kötelezővé tenné a primogeniturát. Valóban a facultativ hitbizományt sem érne; mert hisz középföldbirtokos osztályunknak ma is jogában van hitbizományokat alkotni; de nem igen teszi. Ez érélyes javaslat kényszerítené erre.

De miért nem teszi? Ugyanazért, miért nem tette — egyes kivételektől eltekintve — 1723-tól 1823-ig. s azóta napjainkig. Mert a magyar nemzet szellemében nincs meg a hajlam a hitbizományok alapítására. Mert a természetben való egyenlő osztály felel meg fajunk geniusának. És mert a középbirtok nem bírja meg oly könnyen a hitbizományokat, mint a nagybirtok. A nagybirtokos alapíthat hitbizományt elsőszülött fia számára, s mégis szép vagyont hagyhat többi gyermekének is. Sőt. mint több eset van rá, gazdag nábobok 2—3—5 hitbizományt is alkothatnak fiaik számára.

De mit csináljon az 500—5000 holdas birtokos? Mit tegyen ő, ha 3—4 fia van? Kitagadja az elsőszülött javára valamennyit, vagy pedig mindegyik számára megkössön egy tenyérnyi földdarabot?

Az említett indítvány elsőszülöttségi rendszere szerint a

ki tagadáshoz kellene folyamodnia. De természetesen a szerencsétlen másod-, harmadszülött nem mehetne a világnak teljesen üres kézzel. Évi járadékok vagy pénzbeli kielégítések pedig nagyon megterhelnék a középbirtokot. Ez az angol rendszer; de hátránya szembeszökő.

A mi azonban tarthatatlan, az a jelen állapot. A mivel szakítani kell. az a kiváltság. Vagy vannak az öröklési jognak általános szabályai, melyek mindenkit egyaránt köteleznek, vagy szabaddá kell tenni mindenkire, hogy tetszése szerint végrendelkezzék vagyonáról.

De ez csak a jogegyenlőség szempontjából követelhető. A megkötő intézkedések általánossá tétele nem segítene a középbirtokon. Igyekeztem kimutatni, hogy az ily intézkedések mindig a nagybirtok hasznára válnak.

A középbirtok megoltalmazásának másik módja, a hitbizományok eltörlése, ellenben hatásos eszköz volna. Igaz, hogy a középbirtok c rendszer mellett gazdát cserélhetne; sőt bizonyos, hogy, mint eddig, nemzedékről nemzedékre föloszolva, egy részben kisbirtokká alakulna.

De hasonló sorsban részesülne a latifundium és nagybirtok is. Lassankint átalakulna középbirtokká s így ez kárpótoltatnék veszteségeiért. Sőt a nagybirtok oszlása új elemeket adna a földbirtokos középosztálynak. Oly elemeket, melyek most nem számítják magukat ez osztályhoz, hanem inkább az arisztokráciához simulnak. Középosztályunk úgy is nagyon gyenge; ekkép tehát jelentékeny új erőket nyerne. Vagyis szélesednék azon alap, melyen alkotmányos és nemzeti életünk nyugszik.

És a nagybirtok oszlásának még egyéb előnyös következménye is lenne. Parasztságunk fejlődése, a mily örvendetes mérvekben történt a legutóbbi 30—40 év alatt, az ország több részében már megállt. A latifundiumok útját állják terjeszkedésének; így vagy megszűnik prolitikának lenni vagy kivándorol. A Dunántúl különböző vidékein mind a két baj bekövetkezett.

Szlavóniát benépesíti a kivándorlás; a gazdag Dunántúl lakossága ellenben nem szaporodik. Ha tehát a nagybirtok oszlanék, a magyar nemzet szaporodása is nagyobb mérveket venne.

Kétségtelen tehát, hogy a hitbizományok eltörlése volna a leghatályosabb és legjobb mód a közép- és kisbirtokosok érdekeinek előmozdítására.

De ha a hitbizományok eltörlése nem sikerült azon korszakokban sem, midőn a szabadelvűség nemzeti dogma volt, — mikép sikerülne most, midőn a liberalismus fénye elhomályosodott?

Nem lehet tehát egyébről szó, mint a hitbizományok korlátozásáról. *Meg kell állapítani, hogy a hitbizományok az összes termőföld bizonyos száztőlját nem léphetik túl.*

A midőn a numerus clausus be van töltve, új hitbizományt nem lehetne alapítani, míg a régiek közül valamelyik a megköttőség alól föl nem szabadul. És egyszersmind az alkotandó törvényben meg kell könnyíteni a hitbizományok e fölszabadulását.

Hogy mekkora azon száztóli, a melyen innét a hitbizomány nem veszélyes sem gazdaságilag, sem társadalmilag: számos tényező alapos vizsgálatából ítélhető meg. Azt hiszem, hogy két százalék volna azon gát, mely a birtokmegkötés veszedelmét megállítaná, s a közép- és kisbirtokot a fölszívástól megvédelmezi; e határ azonban már is 2%-val túl van lépve!

Magának a hitbizománynak minimuma vagy maximuma nem képezne eléggé hatályos oltalmat, mert habár kimondatnék, hogy pl. egy hitbizományban 10.000 holdnál több nem köthető meg, ennek csak az lenne eredménye, hogy több hitbizományt alapítanának.

A valódi correctivumot csak az összes földbirtokhoz való viszony megállapítása képezheti.¹⁾ Ha ez megtörtént, a hitbizo-

¹⁾ Ezen indítványt először az igazságügyi bizottságban tettem az öröklésről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával. Az óta ez eszme vizshangra talált az osztrák képviselőházban és a külföldi-sajtóban.

mánynak gazdasági és társadalmi hátrányai egyaránt vág) elenyésznek, vagy minimumra szállnak le.

De jeles öröklési javaslatunk törvénynyé váltát csakhamar követnie kell a hitbizományok e megrendszabályozásának, mely az arisztokrácia érdekeit összhangba hozza a nemzet érdekeivel.

Ha ellenben a hitbizományok ellen semmi gát sem emeltek, be fog következni a közép-, sőt a kisbirtok veszedelme.

És akkor igen helyesen, azok szavára fog hallgatni a nemzet, a kik a hitbizományok teljes eltörlését fogják követelni.

A földbirtok helyes felosztásának további gátja a *holtkéz* birtoka.

Ezzel nagyon röviden foglalkozom, mert. az ide vonatkozó adatok inkább ismeretesek.

Pusztán a főpapok kezén (a káptalanokéról nem szólva) van 811.245 hold.

(Ez így oszlik meg: esztergomi érsek 72.724 h., egri érsek 41.950 h., kalocsai érsek 92.251, besztercebányai püspök 31.243, Csanádi püspök 12.304, győri 18.190, kassai 8820, nagyváradi 187.088, nyitrai 13.409, pécsi 23.004, rosnyói 7181, szatmári 23890. székesfehérvári 7011, szepesi 22.987, szombathelyi 7591, vácsi 24.589, veszprémi 04.730; eperjesi g. k. püspök 10.066, munkácsi 3676, nagyváradi 137.744).

A vallás és egyéb alapé pedig 157.330 hold. Vagyis csak ez együtt megközelíti az 1 millió holdat, így az összes földbirtok 2%-ját.

Lehetnek így egészséges birtokviszonyok? Bizonyára nem.

XI. FEJEZET

Közoktatási (kulturái) és egyházi politika.

A kulturai harc bizonyos esetekben hasonlít a fegyveres küzdelemhez. Igaz, hogy a cultura végcélja ki fogja egyenlíteni a nemzetek közti ellentéteket, biz azonban csak a távoli szebb jövő láthatárán megjelenő fény. Egyelőre a cultura a népek versenyében a fölény eszköze.

A keletnek sokkal nagyobb az ember-anyaga, mint a mienk. Ma még nem, de rövid idő alatt sokkal több katonát mozgósíthat ellenünk, mint mennyit mi védelmünkre felvonultathatunk. Ami nekünk a győzelem biztosságát megadja, az abban áll. hogy mi képzettebb, jobban vezetett csapatokat állíthatunk szembe. És ezek a történelem mindé tanúsága szerint, győzni fognak.

Épp így van culturánkkal is. Azon erős törekvés, melyet Oroszország a cultura megszerzése iránt mutat, oly nagy tömegeket fog a cultura versenyterén rövid idő alatt felvonultatni, melyekről ma még sejtelmünk sincs. Az orosz cultur-statistica máris figyelemre méltó adatokat tartalmaz.

E tömegekkel mi nem állíthatunk szembe hasonló tömegeket. Itt is azt kell tennünk, a mit a fegyveres harcban; culturánknak *qualitását* kell fokoznunk.

Főleg tehát culturánk minősége, *fajsúlya* az. a mit lei kell fejtenünk.

Pénzügyi viszonyaink csak ezt teszik egyelőre s tán még hosszú időn át lehetségessé.

Igaz, hogy a haza minden pontját kulturai erősséggé tenni: volna a legjobb; de mert ezt nem tehetjük, meg kell azzal elégednünk, hogy különösen *egyres pontokat*, erősítsünk meg.

Ez nem azt teszi, hogy az ország más részeit teljesen el kell hanyagolnunk, hanem azt, hogy különösen azon pivot-kat, központokat kell kifejtenünk, melyek leginkább hivatvák a kulturai harcz eldöntésére.

A cultura összes története arról tanúskodik, hogy az ily kulturai centrumok voltak minden korban a műveltség és nemzeti szellem exponensei. Ezek tették és teszik ma is nagygyá a népeket. Ezek a cultura fokmérői, fajsúlyának tényezői. Görögország és Róma kulturai centrumaitól Anglia, Franciaország, Itália művelődési központjáig, kétezred évről tanúskodó bizonyságok vannak, hogy csak azon népek voltak nagyok, csak azon népek culturaja világított és vonzott, melyek ily központokkal bírtak.

Igaz, hogy c világító központok mellett gyakran közel voltak a sötét foltok, a nagy műveltség mellett a barbarismus. De ezeket is beragyogta a központok fénye.

A culturában e rendszer bizonyára *egyenlőtlenséget* szül. Ez az egyenlőtlenség ma is létezik Angliában, Franciaországban, Olaszországban. De épen a cultura fajsúlya következtében, mégis ez államok vitték előre az emberiség művelődését, nem pedig azok, melyekben, mint Svájcban és Svédországban, a cultura teljesen egyenlősítve van.

Statistical adatokkal ki lehet mutatni, hogy az első helyen nevezett államok lakosságéinak aránylag sokkal kisebb hányada részesül a cultura kezdetleges áldásaiban, mint az utóbbiakban, s mégis az angol, francia, olasz cultura bizonyára sokkal nagyobb mértékben hat a földgömb polgárisítására, mint az utóbbi államok culturaja.

Épp azért, ha költségvetésünk *direct* cultur-budgetjét, és a *közoktatási budget* adatait szemlélem; s ha látom, hogy még sok

helyen nincs népiskola, s hogy sok népiskolában nem tanítják a magyar nyelvet, bár ezt igen sajnálom, de nem esem kétségbe. De csak akkor nem esem kétségbe, ha annál jobban fel van fejtve és annál magyarább a *közép- és felsőoktatási rendszer*.

Ha ez jó, ha ez magyar, akkor nemzeti kulturánk jövője biztosítva van. Ellenben lehetne akármily jó népoktatásunk, kétségbeesném kulturánk jövője felett, ha közép- és felsőoktatásunk nem volna feladatának magaslatán.

Lehetne a népiskolákban mindenütt keresztül vi ve a magyar nyelv kötelező oktatása, én nem látnám biztosítva a magyar cultura nemzeti jellegét, ha a közép- és felsőoktatás nem volna magyar.

A fősúlyt tehát a közép- és felsőoktatásra kell helyezni, ezt kell javítani. A közép- és felsőoktatás által lehet a cultura *faj-súlyút* kifejteni.

A cultura emelésére hat közvetve és közvetlenül mindaz, amit az állam functiói közé számlál. Tehát az igazgatásnak minden ága s kiválóan az igazságszolgáltatás.

Ha tehát javítjuk igazságszolgáltatásunkat, ezáltal egyszersmind emeljük kulturánkat.

A különbség az, hogy a kiválóan *állami functióknak* kikeli terjedniük az ország *összes területére*. Jó igazságszolgáltatással és közigazgatással kell bírnunk az ország minden pontján.

A cultura *teljes hatalmát* azonban csakis egyes, kiváltságos pontokra kell vinnünk. Oly pontokra, a hol az leginkább kifejtethető. A cultura ezen *aristocraticus* rendszere azonban nem fenyegeti a *demokráciát*; sőt ez teremti meg a demokratia alapját: a városokat és a városi polgárságot.

Városaink, kell hogy legyenek a magyar kultúra központjai, amint nagyrészt már is azok. Városainkba kell átvinni a magyar nemzet erejének zömét. Városainkban kell — ismétlem sokszor, de nem lehet elég sokszor ismételni — előkészíteni a jövőt.

Ha városainknak nem is volna speciális nemzeti hivatásuk, a történelem és a jelen tényei mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy csak azon népek voltak és lesznek nagyok, hatalmasok és gazdagok, melyeknek kifejlett városrendszerük s polgárságuk volt. vagy leend.

A görög és római civilisatio a városrendszerben látta az államrendszert. Németország gazdasági s hatalmi jövője, nagyszerű városrendszerében van.

Ha a Keleten valamikor erős városrendszer bontakoznék ki. míg Magyarországon az ellenkező történnék, ez azt jelentené, hogy a Kelet gazdagsága, társadalma és culturája a miénk fölé kerekedett. Mert a városok következményei és fokmérői a népek culturájának, gazdasági és társadalmi fejlettségének, úgy, hogy minden nemzet culturáját városainak fejlettsége után biztosan lehet megítélni.

Városaink kifejtése egyszersmind az *erő átvitelével* hatna. Az erő-átvitel az erkölcsi és polgári világban már rég megvalósult. Előbb, mint arra gondoltak a physicában.

A hatalmas Duna és egyéb folyamaink a physical erő-átvitel segítségével valamikor a haza összes gyárainak mozgó ereje leendnek. A nemzeti szellem és erő még hatalmasabb folyama, a politikai erő-átvitel eszközei, a városok által összes culturánk mozgó erejét fogja képezni.

Egy kifejlett városrendszer tehát megkönnyíti a magyar állam cultur-feladatát. Leszállítja az állami culturbudgetet. Mert a városok át fogják venni az állam cultur-teendőinek nagy részét, mint egy részben már át is vette, úvszeriut Budapest.

Ekkép képzelem én azon nemzeti politikát, mely a nemzeti cult. uráliamhoz fog vezetni anélkül, hogy pénzügyi rendezkedésünkre irányuló erős törekvésünket fel kellene adnunk.

Jó reformokat kell létesíteni, lehetőleg a budget keretében, s ezek lehetségesek. Ezek teremtik meg a culturállam kereteit.

A tulajdonkép való cultur-feladatok egy részét pedig idővel át lehet hárítani a cultura központjaira, a városokra.

Az előbbieket, t. i. a reformok lehetségesek rövid idő alatt. A cultura centrumok kifejtése azonban hosszabb időt fog igénybe venni s feltételez egy öntudatos, jól kitzűzött célra irányuló politikát: városaink emelését. És ez lehetséges, nagyszabású költsékezés nélkül.

Csak tegyen meg az állam mindent az ipar emelésére. Ipar nélkül nincs város. Csak hasson oda, hogy a városok és ezek polgársága önállóságához szokjanak, meg értsék hivatásukat s városrendszerünk magától is fog fejlődni. Ha a munka és a, munka által szerzett vagyont tekintélye emelkedni fog, szóval, ha társadalmunk gondolkozása átalakul, városi polgárságunk magától is kilép mai szűk látköréből. E tekintetben pedig lehet hatni a társadalomra egy folytonos és erélyes liberális politika által.

Szinte mindenütt másutt a városok és azok fejlett polgársága az uralkodó rendszer ellenére támadtak. Ismeretesek a frauezia, az angol, a német városok küzdelmei, melyeket létükért és érvényesülésükért vívtak. Néha fegyverrel.

Egy önző társadalmi osztály Angliában, formasierint egész az 50-es évekig nem engedte bejutni a városi elemet. Akkor szűnt meg azon törvény, hogy csak az lehet a parlament tagja, a kinek földbirtok után legalább 300 font jövedelme van. A városok képviselői ez ideig csak hamis címeken ültek az angol alsóházban.

Nálunk *osztály ellentét* sohasem volt a városok és a nemzet egyéb eleme közt, csak legfőlebb nemzeti, ami régen a városok egy részének keletkezésében és abban állt, hogy a bécsi kormány felhasználta azokat.

Ez is rég megszűnvnén, mi sem gátolja egy liberális politika inaugurálását, illetőleg folytatását.

A liberális politikának köszönhető városaink fejlődése eddig is.

Azon liberális politikának, mely lelkesítette az 1848-ki törvényhozókat, kik, bár a városok akkor távolról sem bírtak mai kulturái és nemzeti hivatásukkal, mégis az akkori viszonyoknak megfelelő tért adtak azoknak a nemzet törvényhozá-
zásában.

A liberális politikának erősbülnie kell az új, egészen át-
alakult körülmények közt. E politikának a városok politikai, s
gazdasági jelentőségének emelésére kell irányulnia.

A városok és városi elem fejlesztésére irányuló liberális
politika ma már nyíltan a kormány zászlajára van írva, melyért
oly bosszú időn át küzdöttem.

De e liberális politikára nemcsak a városok, hanem a nem-
zeti fejlődés szempontjából van szükség.

Azon liberalismusra van szükség, mely gyakorlati téren,
a. nemzeti erők szervezésének terén mozog.

E politika csakis liberális lehet, vagyis, mint már fejteget-
tem, mentnek kell lennie a túlzásoktól.

A magyar nemzet szelleme a mérsékelt irányok felé hajlik.
Magyarországon nincs talajuk a túlzásoknak. Tehát nemcsak
semmi subversiv iránynak, hanem még a radikalizmusnak sem.
De viszont mit sem utasít el annyira nemzetünk szelleme,
mint az ellenkező irányt, mely szabadelvű vívmányainkat vonná
kétségbe.

A mérsékelt, nem romboló, hanem építő liberalizmus a
nemzet politikája. Közvetlenül a magyar nemzet lelkéből, geni-
sából fakadó liberálisizmus. Azon liberalizmus, mely még a régi
Magyarországnak is szabadelvű coloritot kölcsönzött, az új Ma-
gyarországot pedig megteremte s egyszersmind a szabad nemz-
zetek közt első sorba helyező: a nélkül, hogy valaha ismerte
volna a convulsiókat.

E mérsékelt, óvatos, de egyszersmind cél tudatos és esz-
közeiben erélyes politikának kell érvényesülnie az *egyház* irá-
nyában is.

Kultur-harczot nem akarunk, nem szabad akarnunk. Nem szabad erőnket szétforgácsolnunk. Sőt minden erőnket egy és ugyanazon nemzeti cél: a magyar nemzeti kultúr-állam megvalósítására kell fordítanunk.

E cél elérése miatt szükségünk van a kath. egyházra, sőt minden felekezetibe.

Ha mindig oly főpapjaink leendettek, mint vannak, leg-alább részben, jelenleg, ha oly hazafias szent tűz lelkesíti vala mindig őket, mint p. o. *Banda* Imre beszterczei püspököt, ki szükségkép minden magyart bámulatra ragad felekezeti különbség nélkül: hol állna akkor a *nemzeti* magyar állam ügye?

De, fájdalom, ez nem mindig volt így, sőt ma sem teljesíti minden főpap kötelességét. Ezért nem fulad meg a panszlavismus a felvidék minden pontján, különösen az esztergomi egyház-megyében.

Kulturharczot azonban e miatt sem indítunk. Nem lépünk fid az egyház irányában túlzó követelésekkel egy téren sem.

De azt meg leéli követelnünk tőle, hogy haladásunkban, mely nemzeti célunkra vezet, ne gátoljon bennünket.

Ez a minimuma a modus vivendinek a magyar állam és az egyház közt. E határon túl nincs békés együttélés.

A polgári házasság a haladási kérdések közé tartozik első sorban. E nélkül nemcsak polgári törvénykönyvet nem alkot-hatunk, de nem létesíthetünk *egységes társadalmat sem.*

A felekezeti házasság volt egyik fő oka, miért nem történt meg hazánkban a különböző fajok nagyobb összeolvadása. A nemzetiségek conserválták magukat a felekezetiség várában, melyet nem segített lerombolni az állami házasság.

Az pedig valóságos politikai és társadalmi hiba volt, hogy 1867-ben egy részét emancipáltuk a zsidókat és egyszersmind a vallási házasság által elzártuk őket a keresztény társadalomtól.

Még nagyobb hiba, sőt bűn volt a polgári házasságot viszszaütágitani akkor, midőn a zsidókérdés már akuttá lett.

A legközelebbi népszámlálás ki fogja tüntetni, hogy az országban közti *egy millió*, a fővárosban *százezer* zsidó van.

Fen tartható még tovább is a válaszfal?

Lehetséges az elzárkózás folytatása mellett megteremtünk az *egységes* magyar társadalmat?

Bizonyára nem.

A rövidlátók, a felekezeti elfogultjai, a fajgyűlölet apostolai azt vetik ellen: hasztalan lesz a polgári házasság, a zsidók nem fognak keresztényekkel házasságot kötni.

Először e tétel hamis. Megczáfolják a nyugati államok tapasztalatai. Megczáfolják a hazai tények is; mert sokan külföldre mennek tőlünk, persze *érvénytelen* házasságot kötni; mert a külföldön kötött polgári házasságot törvényeink nem ismerik el.

De nem az a főkérdés, mi történhetik esetleg? Az államnak egyszerűen nem szabad túrnie válaszfalat polgárai közt.

A kormánynak kötelessége a polgári házasságot megválasztani *minden áron*. Ha békés úton megy, jó; ha a harcz kerülhetetlen, harczolni kell.

A magyar közszellem, s az eszélyes magyar politika nem háborgatja az egyházat sem közjogi, sem anyai előnyeiben. De kultúránkat és a házassági jog által a társadalom békéjét az államnak kell biztosítania.

Az oktatásügyet lehetőleg, a házasságot mindenestre állami rálccl tenni.

A főpapi kivezések átlag jók; az egyházi érdek mellett többnyire érvényesül bennök a hazafias szempont is. De nem szabad beleegyeznie a római kúria azon követelésébe, hogy áthelyezések jövőre ne történjenek.

Nálunk a főpapok nem állami és nem egyenlő fizetést kapnak, mint nyugaton. A javadalmak a 16 ezer forinttól a 365 ezer irtig menő skála minden foka által vannak képviselve.

Áthelyezés nélkül a nagy képesség és hazafias érdem nem nyerhetne jutalmat. *Ipolyinak* a beszercei szegénységben kel-

lett volna végeznie fényes pályáját. *Bende* nem gyűjthetne nagy összegeket a szegények és a közcélok számára.

Ha az áthelyezés fentartása legyőzhetlen akadályokba ütközik, *reparciálni kell a főpapi jövedelmeket*. E jövedelmek úgy így többnyire az ország azon részében dúsak, a hol a nemzeti és kulturái érdekek nem támasztanak nagy és sürgős követeléseket.

Egy nem provoeáló, de az állami és nemzeti czélt mindig szemelőtt tartó, szükség esetén erélyes, sőt kemény politika az egyházzal való minden érintkezésben: ez az, mi szintén felveendő a jövő programjára.

Fokozni, ki kell fejteni az állam felügyeleti jogát, s pedig nemcsak a kath. egyház, hanem a felekezetek irányában is.

A magyar közjog c tekintetben megadja a kellő eszközöket. A király apostoli jellege több jogot biztosít a magyar államnak, mint mennyi az elvont állameszméből folyik. Csak használni kell tudni e jogot.

E jog alapján Stroszmayert már rég meg lehetett volna fosztani püspöki székétől.

A *papi nevelés* különösen belevonandó az állam ellenőrzésének körébe. És nemcsak a katolikus, hanem különösen a *yöröy kath. és pörög keleti* papságé.

Ha mindezt sikerül megvalósítani, akkor aztán az egyház és a felekezetek szövetségeseink lesznek a nemzeti küzdelemben.

XII. FEJEZET

Erdély.

Ezek azon főbb kérdések, melyekből az új-korban a nemzet politikai programjának alakulnia kell.

E kérdések nagy része már is kormányprogramul. Szerepel az ellenzéki pártok programjában is. De egy nagyszabású nemzeti politika keretei nem volnának teljesek e kérdések bármelyike nélkül.

Bizonyára vannak kérdések, melyeket nem érintettem. Ezek azonban szinte maguktól értetődnek; felsorolások nem mutatkoztak szükségesnek.

De fejtegetésem valóban hiányos maradna, ha nem szólnék végül külön is *Erdélyről*, bár majd minden fejezetben említettem.

Alig van kérdés, melyről annyiszor és oly részletesen nyilatkoztam volna munkáimban, mint éppen Erdélyről és ezzel kapcsolatban Erdélyben a magyar állameszme megszilárdításának kérdéséről.

A magyar társadalom Erdélyben sokkal gyengébb, kivéve természetesen a Székelyföldet — hogysem a magyar állami érdekeknek kellő mérvben hordozója tudna lenni. *Erdélyi tényleg nem bírjuk a magyar társadalom, hanem csakis a magyar állam erejénél fogva.* Nincs sokfelé már magyar kézben a *földbirtok*. A volt királyföldről e tekintetben szólni is felesleges. De magukon az oláhok által lakott területeken is mindinkább összezsugorodik a magyar kéz által tartott föld.

Az *ipar* és *kereskedelem* csak részben van magyar kezekben. A szászföldi ipar nemcsak nem fejlődik, hanem inkább visszaesett. De mégis sokkal fejlettebb és a vagyonszágnak sokkal bővebb forrása, mint általában a többi erdélyi ipar s névszerint a székely ipar.

Az *intelligenciában* nem uralkodik többé kizárólag a magyar elem. Erdély értelmisége, mely régebben *csak magyar* volt, most már háromfelé szakad: magyar, szász és oláh. Es e három értelmiségi tömb ellenséges tábor gyanánt csap össze.

S amint fel van darabolva az intelligencia, úgy oszlik fel az erdélyi magyar társadalom a faji kizárólagosság alapján. A magyar, szász és oláh társadalom külön él egymástól önmagának.

Nincs magyar kézben az *egyházi hatalom*, ami tán egyik legnagyobb baj Erdélyben. Nemzetiségi vallása és vallási autonómiája van a szászok és románok legnagyobb részének. Hőt meg van a nemzetiségi választó vonal a vallásban a katolikus oláhoknál is.

Maga a *közigazgatás* sincs Erdély minden pontján magyar kézben. A szász városi és megyei autonómia felett, legalább jelentékeny részben, a szászok rendelkeznek. És vannak most már vidékek Erdélyben, hol a közigazgatásban oláhok kezdenek dominálni. Ez csak felettébb természetes volna, s mi kifogást sem lehetne tenni, ha a magyar állami érdek nem szenvedne. Ha szászok és románok, különösen azok, kik hatalomra törekednek, át volnának hatva a magyar állameszme által. Mivel azonban legtöbb esetben ennek ellenkezője áll, komolyan kell attól tartani, hogy *Erdély több pontján betör a közigazgatásba a nemzetiségi partilcularizmus.*

A magyar állam, sőt az erdélyi magyar társadalom e veszélylyel szemben nagy erőfeszítéseket tesz. Szinte bámulni kell, mint tudja megvédeni számos ponton a magyar állami érdekeket egy-egy maroknyi magyarság, sőt egy-két magyar ember. Néhány főhivatalnok buzgalmát és sikereit pedig csakis a haza-

szeretett nagysága magyarázza meg azon pontokon, hol rajtuk és környezetükön kívül alig van a magyar állameszmének híve. De mégis kérdéses, vajjon nem lesz e még rosszabbá a helyzet s nem fordul-e a magyar állami érdekek ellen Erdély több pontján a közigazgatás is. Nem *most*, hanem egy távolabb jövőben.

Nem festek szürkére szürkét. Alarmot sem akarok. Külömben is ezen, Erdélyre vonatkozólag túl van a közvélemény, mely *most* már tudja, hogy a Királyhágóidul bajok vannak. Izgatni, gyűlöltre ingerelni sem akarok egyik nemzetiség ellen sem.

Sőt ép megfordítva, sokszor kimutattam, különösen azt, *hogy a béke, a testvéri kéz nyújtása legalább is oly mértékben érdekükben van Erdély román és német ajkú polgárainak, mint a, magyaroknak és a magyar állameszmének.*

De az önámítás keserűen boszulná meg magát Erdélyben. Tisztában kell lenni az iránt, hogy a Királyhágón túl a bomlásnak veszedelmes csirái léteznek, melyeket ártalmatlanokká kell tenni.

Tisztában kell lenni, hogy Erdélyben — a Székelyföld kivételével — bizonyos korhadási processzus megy végbe. És hogy sok laza anyag van ott, melyet könnyen felkaphat és elsodorhat az első zivatar.

Kevésbé szabad illúziókban élünk Erdélyt illetőleg, mint ellenségeinknek és jóbarátainknak. Meg kell értenünk, miért került Erdély közelebb a Kelethez, ép oly arányban, mint ahogyan fejlődött a keleti kérdés.

Magyarozatát kell adnunk, miért jutottunk oda, hogy meg lehessen fenyegetni bennünket Erdély elvesztésével.

Meg kell értenünk, hogy az erdélyi magyar társadalom *most* már nem elégséges a magyar állami érdekek bonyolult szálainak kibontására s ez érdekeknek az érintetlenségtől való megvédelmezésére.

Hogy tehát elérkezett az ideje a magyar állam cselekvésének *azon mértéken hű*, melyben cselekedett eddig.

A hazugságnak, ráfogásnak, gyűlölet-szításnak szakadatlan láncolata az, melylyel szász és román izgatok elámítják a világot.

Valóban a tényekkel ellenkező hazugságok egész förgetegét kell a magyar állameszmére zúdítaniok, hogy az elnyomottak részvétgerjesztő alakjában jelenhessenek meg a világ előtt. Elnyomottak a *jogegyenlőség* alapján. Elnyomottak a nemzetiségüknek és nyelvüknek teljes érintetlenségében. Elnyomottak tanügyi szabadságuk, vallási és közigazgatási önkormányzatuk birtokában. Elnyomottak, mert nem lehetnek elnyomók. Mert nem nyomhatják el a területükön élő magyarokat és románokat. És mert nem ők rendelkeznek a magyar állam felett. Legkivált pedig, mert az állam nem ad szabadkezet a vezetőknek, s nem ád ép a szászok anyagi és erkölcsi érdekei miatt.

Ezért elnyomottak ők, ezért barbár a magyar állam. Ezért kezdődik Ázsia a tömösi és ojtói szorosnál, s tart Pozsonyig.

A szász és román nép zöme azonban nem gondolkodik úgy, mint a vezetők. Horváth Gyula érdekes röpirata a közel-múltban mutatta, mily presszió alatt tartják ezek azt, hogy eszközül használhassák. Az ő zsarnokságuk teszi a szászokat elnyomottakká, nem pedig a magyar államé. Tőlük kell megszabadítani őket s nem a magyar államtól.

A békére mi sokszor kinyújtottuk és kinyújtjuk kezünket. De ők ott álltak mindig köztünk és a nép közt. Elhittették ezzel, hogy a magyar állam kinyújtott keze sújtani akar, nem pedig testvéri szorításban egyesülni.

Pedig ez a kéz valóban tudna sújtani, *Unsz év elé/ leendett a szászok gazda sági megsemmisítésére*, ha a. magyar állam ellenségük lett volna nekik. Csak el kellett volna terelni minden fergalmi eszközt a száz földtől.

Csak a Székelyföldre kellett volna vinni a vasutakat.

Csak itt kellett volna állami vállalkozással felállítani gyárakat, ipartelepeket.

Csak a magyar és székely városokat, *Kolozsvárt, Maros-Vásárhelyt, Kezdi - Vásárhelyt, Sepsi - Szent - Györgyöt*, kellett volna emelni az állam rendelkezésére álló minden eszközzel.

A magyar állam-adósságból csak egy töredéket kellett volna gyümölcsözőleg befektetni e városok iparába, kereskedelmébe, forgalmi eszközeibe.

Csak kicsinyben kellett volna azt cselekedni Erdélyben, amit Bismarck cselekszik Posenben nagyban.

Nem keltett volna 100 millió, mint ott, az erdélyi földbirtok magyar jellegének megvédelmezésére. Ekkora összeggel mesés dolgokat lehet való tenni a Királyhágón túl.

Nem kellene nem csak a szászokat ét románokat, hanem még az izgatókat sem kitolonozolni Erdélyből, mint kitolonozoltatja Bismarck a lengyeleket Posenből.

Minden erőszakosság kizárásával, egyszerűen *csak az erdélyi magyar és székely elem nagyszabású gazdasági támogatása elég leendőit a szászok gazdasági tönkretételére s arra, hogy az oláh-ság Erdély dél-keleti részeiben gazdaságilag ne emelkedhessék.*

De a 20 év legnagyobb részében történt ép az ellenkezője ennek. A szászok és románok kapták a közlekedési eszközöket. A szász ipar érdekei domináltak. Még a katonai dislokáció is a szászoknak és románoknak kedvezett.

A Királyföld nem fejlődött, igaz. De fejlődésében megállt a XVII-dik században. A tizenhetedik századbeli civilizáció van ott, de *civilizáció.* A múltban szerzett vagyon van felhalmozva Brassóban, Szebenben; de *vagyon.* A Székelyföld ellenben szegény és kezdetleges állapotában maradt.

És szászok, románok mégis el vannak nyomva! A magyar állam mégis üldözi őket.

De lehetetlen, hogy úgy a szász, mint román nép józan zöme át ne lásson a célzatos hazugságok szakadozott fátyolén. Akkor azután, mikor új, valódi népevezérek támadnak, lehet békesség, testvériség köztünk.

Mert, hogy különösen Erdélynek békére van szüksége, ez kétségtelen. Minél kevesebb a nemzetiségi villongás, minél nagyobb) bővításokat tesz ott a magyar állameszme, annál erősebb Erdély, Magyarország és a monarchia.

Annál kevésbé emlegethetik Erdélyt a keleti - kérdés kapcsán.

De ha Erdélyt nem hagyják elveszni *idegen* ellenség jávára, annál kevésbé dobhatjuk oda a *belső* ellenségek prédájának.

Erdélyt, ép a keleti bonyodalmakra, való tekintetből, meg kell erősítenünk.

Örömet megerősítjük, a románok és szászok segítségével: ha lehet. De ha nem: akkor megerősítjük *ellenükre* is.

E megerősítés eszközei nyilván valók. Emelni kell különösen Erdélyben a közigazgatás és igazságszolgáltatás színvonalát.

Lehetőleg meg kell gátolni, hogy a földbirtok magyar kézzől elveszzen. E tekintetben okvetlenül szükség van egy erdélyi pénzügyre, melynek feladata az lenne, hogy a veszni indult birtokokat megvegye és felparcellázza magyar és székely nép közt oszszá fel. Természetesen nem ingyen, hanem helyes annuitásra.

Az Albinát csak így lehet ellensúlyozni. Sajat fegyvereivel.

Úgy tudom, hogy egy ily pénzügyet létesítése a kormányköröket komolyan foglalkoztatja.

A közoktatásra Erdélyben többet kell költeni, mint eddig. Hihetetlen, mily nyomorban vannak a néptanítók különösen a székely megyékben. A román papok és tanítók könnyen megnyerhetek anyagi érdekeik segítségével.

De mi fő; ipart kell teremteni általában Erdély magyar vidékein; de különösen a Székelyföldön.

Említettem fennebb, hogy az erdélyi kérdés főleg gazdasági kérdés; tehát kiválóan gazdasági eszközökkel kell megoldani.

De minden úron meg kell oldani: a magyar állam és magyar társadalom minden erejével.

Csak így juthatunk el a kitűzött célra: *a magyar nemzeti kultúrállam előcsarnokába*. És el fogunk, mert el kell jutnunk már a közel jövőben.

Szerencsés lesz azon államférfi, a ki ide bevezeti a nemzetet; annak neve áldott leend a késő korok és késő nemzedékek előtt!

TARTALOM.

lap

I. Fejezet.	Új korszak	3
II.	» Nemzeti eszme	9
III.	» Közjogi kérdések	14
=J "	» Külügyi helyzet.....	23
J "	» Reformjaink és a közszellem	36
J ="	» Új állam, végi társadalom	43
J ="	» A városok társadalmi és nemzeti jelentősége.....	66
J =="	» Közigazgatási, gazdasági és parlamenti reform különös tekintettel a városokra.....	82
TX.	» Miért nem szaporodik eléggé a magyar nemzet	97
X.	» Földbirtok viszonyok. A Hozomány.....	119
IX.	» Közoktatási (kulturái) és egyházi politika.....	140
XII.	» Erdély	149

Értelemzavaró sajtóhibák.

28. lap. II. Katalin helyett olv. *Nagy Péter czár.*
73. » Nagy-Magyarország helyett olv. *Nagy-Morvaország.*
143. » polgári világban helyett olv. *politikai világban.*
147. » megválasztani helyett olv. *megvalósítani.*
U. o. anyai előnyeiben helyett olv. *anyagi előnyeiben.*